
UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA EKONOMICKO - SPRÁVNÍ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2011

Bc. Pavlína HORÁKOVÁ

UNIVERZITA PARDUBICE

Fakulta ekonomicko - správní

Odvětvová analýza - zemědělství

Bc. Pavlína Horáková

Diplomová práce

2011

Univerzita Pardubice
Fakulta ekonomicko-správní
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Pavlína HORÁKOVÁ**
Osobní číslo: **E09586**
Studijní program: **N6208 Ekonomika a management**
Studijní obor: **Ekonomika a management podniku**
Název tématu: **Odvětvová analýza - zemědělství**
Zadávací katedra: **Ústav ekonomiky a managementu**

Zásady pro vypracování:

1. Rešerše odborné literatury a dalších pramenů
2. Stanovení cílů práce a hypotézy, volba metod
3. Význam zemědělství pro ekonomiku světa a republiky
4. Analýza odvětví zemědělství (Porterův model, ukazatelé výkonnosti)
5. Zemědělská dotační politika a její vztah k ekonomické výkonnosti
6. Formulace závěrů

Rozsah grafických prací: -
Rozsah pracovní zprávy: cca 50 stran
Forma zpracování diplomové práce: tištěná/elektronická

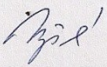
Seznam odborné literatury:

1. COLLINSON, M. A History of Farming Systems Research. Wallingford: CABI Publishing, 2000. 16 s. ISBN 085199-405-9
2. JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk . Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie. 1. Praha : Karolinum, 2006.471 s. ISBN 80-246-1035-3.
3. KUBŮ, Eduard; PÁTEK, Jaroslav . Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami. 1. Praha: Karolinum, 2000. 439 s.ISBN 80-7184-716-X.
4. MOLDAN, Bedřich; HÁK, Tomáš; KOLÁŘOVÁ, Hana . K udržitelnému rozvoji České republiky: vytváření podmínek : Hospodářské sektory a environmentální integrace. 1. Praha : Univerzita Karlova, Centrum pro otázku životního prostředí, 2002. 554 s. ISBN 80-238-8378-X.
5. PĚLUCHA, Martin. Rozvoj venkova v programovacím období 2007-2013 v kontextu reforem SZP EU. 1. Praha : IREAS, Institut pro strukturální politiku, 2006.162 s. ISBN 80-86684-42-3.
6. PORTER, Michael E. Konkurenční strategie : Metody pro analýzu odvětví a konkurentů. Praha : Victoria Publishing, 1994. 403 s. ISBN 80-85605-11-2

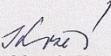
Vedoucí diplomové práce: doc. Ing. Ivana Kraftová, CSc.
Ústav ekonomiky a managementu

Datum zadání diplomové práce: 28. června 2010

Termín odevzdání diplomové práce: 30. dubna 2011

doc. Ing. Renáta Myšková, Ph.D.
děkanka

L.S.

doc. Ing. Marcela Kožená, Ph.D.
vedoucí ústavu

V Pardubicích dne 12. července 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 2. 5. 2011

Bc. Pavlína Horáková

Poděkování

Na tomto místě bych velice ráda poděkovala paní doc. Ing. Ivaně Kraftové, CSc. za velice přátelské a odborné vedení, cenné rady a připomínky, které mi velmi pomohly při zpracování této diplomové práce.

Anotace

Práce, jež se zabývá odvětvovou analýzou zemědělství, je rozčleněna do čtyř kapitol. V první kapitole jsou obsažena obecná teoretická východiska pro odvětvovou analýzu. Druhá kapitola se zaměřuje na ekonomický význam jak světového, evropského, tak i českého zemědělství a významně se věnuje i postoji a činnosti EU v této oblasti. Třetí kapitola této práce je věnována jak teoretickému popisu Porterova modelu pěti sil, jež působí na odvětví, tak i jeho praktické aplikaci na podmínky českého zemědělství. Závěrečná čtvrtá kapitola je zaměřena na zemědělskou, zejména pak evropskou, dotační politiku a její vztah k ekonomické výkonnosti.

Klíčová slova

analýza odvětví

Porterův model pěti sil

zemědělství

zemědělská dotační politika

Title

Sectoral analysis - agriculture

Annotation

My thesis, which deals with sector analysis of agriculture, is divided into four major chapters. In the first chapter, there are discussed general theoretical basis for sector analysis. The second chapter is focused primarily on economic importance of World's, European as well as Czech agriculture and also deals with attitudes and actions of the EU in this area. The third chapter of this thesis is devoted both to the theoretical description of Porter's five forces analysis, which has influence on the sector, as well as to its practical application to the conditions of Czech agriculture. The last chapter is focused on agricultural subsidy policy, especially in Europe, and on its relationship to economic performance.

Keywords

Sectoral analysis

Agricultural subsidy policy

Porter's five forces model

Agriculture

OBSAH

ÚVOD	10
1 ZÁKLADNÍ POJMY ANALÝZY ODVĚTVÍ	12
1.1 ODVĚTVÍ A JEHO CHARAKTERISTIKY	12
1.1.1 Odvětví ve vztahu k finančním trhům	16
1.1.2 Charakteristické znaky odvětví	16
2 VÝZNAM ZEMĚDĚLSTVÍ PRO EKONOMIKU SVĚTA A ČESKÉ REPUBLIKY	17
2.1 SVĚTOVÝ ROZMĚR ZEMĚDĚLSTVÍ	17
2.1.1 Rozvinuté země	18
2.1.2 Rozvojové státy	19
2.2 RESTRUKTURALIZAČNÍ PROCESY V ČESKÉM ZEMĚDĚLSTVÍ	23
2.2.1 Restituce	25
2.2.2 Privatizace	25
2.2.3 Vývojové etapy zemědělské politiky	26
2.2.4 Změny v zaměstnanosti	29
2.2.5 Vývoj vlastnických struktur.....	32
2.2.6 Zemědělská dotační politika centrálně plánované ekonomiky	35
2.3 ZEMĚDĚLSTVÍ Z POHLEDU VÝZNAMNÝCH INSTITUCÍ	36
2.3.1 Společná zemědělská politika Evropské unie	37
2.3.2 České zemědělství v rámci EU	46
2.3.3 Zemědělství z pohledu OECD	53
3 ANALÝZA ODVĚTVÍ ZEMĚDĚLSTVÍ (PORTERŮV MODEL)	58
3.1 STRUKTURÁLNÍ ANALÝZA ODVĚTVÍ	59
3.1.1 Strukturální činitelé ovlivňující intenzitu konkurence	60
3.2 HYBNÉ SÍLY KONKURENCE V ODVĚTVÍ	61
3.2.1 Intenzita konkurence mezi stávajícími firmami	61
3.2.2 Hrozby potenciálně vstupujících firem.....	65
3.2.3 Vyjednávací síla dodavatelů	70
3.2.4 Vyjednávací síla odběratelů.....	71
3.2.5 Hrozba substitučních výrobků a služeb	73
4 ZEMĚDĚLSKÁ DOTAČNÍ POLITIKA A JEJÍ VZTAH K EKONOMICKÉ VÝKONNOSTI	76
4.1 PŘÍMÉ PLATBY	79
4.2 „SPRAVEDLIVÝ“ SYSTÉM A „STEJNÉ“ DOTACE	80

4.3 RŮST A KONVERGENCE V ASPEKTU ZEMĚDĚLSKÉ REGIONÁLNÍ POLITIKY	86
4.3.1 Vývoj hrubé přidané hodnoty v zemědělství v zemích EU	88
4.3.2 Ukazatel jednotkové účinnosti evropských dotací	92
4.3.3 Evropské zemědělské dotace v ČR	94
ZÁVĚR	98
POUŽITÉ ZDROJE	103
SEZNAM TABULEK	115
SEZNAM GRAFŮ	116
SEZNAM SCHÉMAT	116
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	117
SEZNAM PŘÍLOH	119

ÚVOD

Význam a postavení zemědělství je ve společnosti, ekonomice i v běžném životě tématem častých úvah odborné i laické veřejnosti.

Zemědělství zastává důležitou, i když v současné době již ne nejdůležitější, funkci produkční, která se spojena s uspokojením základní fyziologické potřeby člověka – potřeby dostatku potravy, obživy. Kromě toho zastává řadu, v minulosti opomíjených a podceňovaných, funkcí.

Je významným prvkem krajinytvorným, odráží kulturu národa i jeho vztah ke kulturnímu dědictví předchozích generací. Současně je důležitým faktorem uvědomování si identity jak jednotlivce, občana, tak i celého národa. Kromě toho lze pozorovat významná specifika agrárního sektoru, která jej odlišují od ostatních odvětví národního hospodářství.

Zemědělská výroba je přímo závislá na přírodních podmínkách a vyznačuje se biologickým charakterem výroby, který přispívá k nesouladu nákladů a výnosů během „výrobního cyklu“. Tento výrobní cyklus se pak dostává do nesouladu s trhem a nemůže tak pružně reagovat na změnu poptávky.

Dle vyjádření České kapitálové informační agentury z roku 2010 patří zemědělství vedle zpracovatelského průmyslu, obchodu a dopravy v České republice k nejrizikovějším oborům podnikání. Analýza tuzemské podnikatelské základny ukázala, že krachem je ohrožena každá třetí firma podnikající v zemědělství.

Vztah Evropské unie k agrárnímu sektoru je programově vyjádřen společnou zemědělskou politikou, která je uskutečňována především systémem přímých i nepřímých dotací, podpor a kvót. Členství České republiky v Unii přináší na jedné straně vztahy partnerství, na straně druhé si ekonomiky jednotlivých států vzájemně konkurují na evropských i světových trzích a vstupují do velmi těsné integrace.

Cílem této diplomové práce je na základě provedené analýzy odvětví zemědělství ověřit platnost dvou hypotéz:

H₁: „Zemědělská dotační politika splňuje cíl v oblasti podpory podmínek podněcujících hospodářský růst v zemích EU.“

H₂: „Působení zemědělské dotační politiky má vliv na konvergenci členských států Evropské unie.“

K naplnění výše definovaných hypotéz přispějí následující dílčí cíle:

- vysvětlení teoretických východisek v oblasti odvětvové analýzy;
- aplikace strukturální analýzy (Porterova modelu) – vlivu dodavatelů, odběratelů, substitutů, stávající a potenciální konkurence na sektor zemědělství;
- vysvětlení rozdílných tendencí v zemědělství a významu tohoto odvětví národního hospodářství ve světovém i národním měřítku;
- postihnutí vývojových etap české agrární politiky a restrukturalizačních procesů po roce 1989;
- objasnění principů a cílů Společné zemědělské politiky EU a působení ČR v rámci Unie;
- objasnění problematiky zejména evropské zemědělské dotační politiky.

Analýzou odvětví se primárně zabývá kniha *Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors* od Michaela Portera. Teoretická východiska pro tuto práci dále poskytla mimo jiné kniha *Business Strategy: an introduction* autorů Campbella, Stonehouse a Houstona či publikace *Barriers to New competition* od J.S. Baina. Z českých disponibilních pramenů lze jmenovat *Strategickou analýzu* od Heleny Sedláčkové a Karla Buchty nebo *Podnikovou ekonomiku* Miloslava Synka. Mezi významné organizace, které se intenzivně zabývají problematikou zemědělství, jsou vedle Ministerstva zemědělství a Evropské unie také Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj či Organizace pro výživu a zemědělství.

Vzhledem k charakteru práce byly při jejím zpracování použity metody deskripce, analýzy i syntézy, komparace a matematicko-statistické metody. Data pro ověření výše uvedených hypotéz i naplnění některých dílčích cílů byla získána z českých i evropských (světových) statistických databází.

1 ZÁKLADNÍ POJMY ANALÝZY ODVĚTVÍ

1.1 Odvětví a jeho charakteristiky

Každý stát přistupuje k ekonomice své země (v kompetenci svého vlivu a role) odlišně – prostřednictvím hospodářské politiky. Ta se dělí na dvě základní oblasti – politiku makro- a mikroekonomickou.

Zatímco makroekonomická politika usiluje o dosažení rovnováhy a efektivnosti využívání zdrojů, cílem mikroekonomické je zvyšování efektivnosti při alokaci těchto zdrojů, její nedílnou součástí je politika strukturální.

Národní hospodářství¹ lze členit z několika hledisek:

1. *stejnorodosti užitných hodnot (odvětvová, oborová, výrobová struktura),*
2. *obsahu národohospodářské činnosti (sektor primární, sekundární, terciární, popř. kvartérní),*
3. *rozdělení výrobních faktorů (věcná struktura),*
4. *prostorových vztahů (územní struktura)*^{“2}

Struktura národního hospodářství je nejčastěji klasifikována z hlediska **sektorů a odvětví**.

Primární sektor představují ta odvětví národního hospodářství, která jsou bezprostředně spojena s prvovýrobou (získáváním a zpracováním produktů získaných z přírody). Historicky se řadí mezi nejstarší, jeho vysoký podíl na celkové ekonomické výkonnosti státu převládá na rozdíl od vyspělých ekonomik zejména v tzv. rozvojových zemích. Primárně je zde zahrnuto zemědělství, lesnictví, vodní hospodářství (rybolov), těžba dřeva i nerostných surovin³.

Sekundární sektor se zabývá zpracováním produktů primárního sektoru, jedná se zejména o odvětví průmyslu (zpracovatelský průmysl, výroba a rozvod elektřiny, vody a plynu) a stavebnictví. Velkého významu a podílu na celkové zaměstnanosti nabyl zejména v zemích, které industrializací zvyšovaly výkon celé ekonomiky.

¹ Národní hospodářství je souhrn hospodářských činností na území daného státu, kterých se účastní tři ekonomické subjekty (stát, podniky, domácnosti).

² SLANÝ, Antonín; ŽÁK, Milan. *Hospodářská politika*. Vyd. 1. Praha : C.H. Beck, 1999. 271 s. ISBN 80-7179-237-3.

³ Svou povahou patří těžba nerostných surovin do primárního sektoru, avšak v rámci statistických šetření je zahrnována do sektoru sekundárního.

Jedním z důsledků současného dynamického vývoje hospodářského života je pokles významu sektoru primárního a sekundárního a zaměření pozornosti na sektor terciární a kvartérní.

Význam **terciárního** sektoru ve vyspělých ekonomikách roste a jeho podíl na zaměstnanosti je značný. Vzhledem k tomu, že výstupem toho sektoru nebývá fyzický produkt, je často označován za sektor služeb. Jedná se o činnosti zejména v oblastech dopravy, cestovního ruchu, pojišťovnictví a bankovníctví, dopravy⁴.

Poslední je sektor tzv. intelektuálních služeb – sektor **kvartérní**. „*Společným znakem tohoto sektoru je to, že přispívá bezprostředně k rozvoji člověka jako jednotlivce či lidské společnosti jako celku.*“⁵ Jedná se zejména o vědu a výzkum, zdravotnictví, školství.

Druhým významným hlediskem pro klasifikaci národního hospodářství je odvětví. V odborné literatuře lze nalézt celou řadu definic tohoto pojmu.

Dle Růčkové⁶ „*odvětvím rozumíme z hlediska analýzy skupinu subjektů, které jsou si z nějakého hlediska podobné, přičemž podobnost je určena provozovanými činnostmi z hlediska užití technologických postupů či z hlediska poskytovaných služeb apod.*“

Odvětvím lze chápat také skupinu podnikatelských subjektů, které vyrábí produkty s mnoha společnými charakteristikami. Tím, že se snaží uspokojit stejné potřeby, soupeří o stejného zákazníka.⁷

Porter definuje odvětví jako skupinu podniků, jejichž produkty jsou velmi těsnými substituty. Tato definice může být nedostačující, protože některé organizace a podniky vyrábí řadu produktů pro různé trhy. Případně mohou být podniky seskupeny podle podobnosti svých výrobních procesů.⁸

„*Odvětví je definováno jako skupina firem zásobujících určitý trh.*“⁹

Každé odvětví je specifikováno prostřednictvím základních charakteristik, které jsou významné především z hlediska jejich celkového dopadu na strategii podniku. Významné charakteristiky představuje následující tabulka:

⁴ Dle některých autorů je osobní doprava řazena do terciárního a nákladní do sekundárního sektoru.

⁵ SLANÝ, Antonín; ŽÁK, Milan. *Hospodářská politika*. Vyd. 1. Praha : C.H. Beck, 1999.s. 128.

⁶ RŮČKOVÁ, Petra. *Finanční analýza : metody, ukazatele, využití v praxi*. 1. vyd. Praha : Grada, 2007.s. 15

⁷ SEDLÁČKOVÁ, Helena; BUCHTA, Karel. *Strategická analýza*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha : C.H. Beck, 2006. 121 s. ISBN 80-7179-367-1(brož.).

⁸ CAMPBELL, David; STONEHOUSE, George; HOUSTON, Bill. *Business Strategy : an introduction*. 2. Woburn : Butterworth-Heinemann, 2002. s. 130

⁹ BLAŽKOVÁ, M. *Marketingové řízení a plánování pro malé a střední firmy*. Praha: Grada, 2007, , s. 57

Tabulka 1 - Základní charakteristiky odvětví

Faktor / charakteristika	Strategický význam
Velikost trhu – celkové tržby a objem produkce	Malé trhy nejsou atraktivní pro velké nové podniky; velké trhy přitahují podniky, jež se snaží získat pevnou pozici v atraktivním prostředí
Geografický rozsah konkurence	Vymezuje akční rádius podniku, naznačuje globalizační síly.
Růst trhu, resp. fáze životního cyklu (vznik, růst, nasycení, úpadek)	Ukazuje odbytové možnosti a možnosti růstu. Rychlý růst přitahuje nové podniky. Úpadek zvyšuje konkurenci v odvětvích s vysokými bariérami výstupu.
Počet konkurentů – jejich relativní velikost (monopol, oligopol, monopolní konkurence)	Dominantní podniky mají velkou sílu v oblasti cenové politiky a jejich rozhodnutí a reakce jsou vzájemně provázané.
Zákazníci – jejich počet a velikost	Malý počet velkých zákazníků posiluje jejich vyjednávací sílu a projevuje se tlaky na snižování ceny.
Stupeň vertikální integrace	Způsobuje nákladové rozdíly. Zpětně integrované firmy mají nižší náklady na vstupy, ale omezený okruh dodavatelů. Nevýhodou jsou vysoké výrobní náklady, pokud není plně využita kapacita.
Vstupní bariéry¹⁰	Chrání pozici a výnosnost podniků v odvětví již působících. Nízké bariéry ztraktivňují odvětví pro potenciální konkurenty a snižují výnosnost podniků v odvětví.
Výstupní bariéry¹¹	Vysoké výstupní bariéry způsobují rivalitu konkurentů a ústí do cenových válek zejména v obdobích nasycenosti a úpadku.
Tempo změn technologie	Časté změny zvyšují investiční nároky. Technologické zastarání nastává často přede plným odepsáním.
Výrobové inovace	Časté inovace zkracují životní cyklus produktu.
Nároky na kapitál	Vytváří vstupní i výstupní bariéry.
Diferenciace výrobku	Vysoká diferenciaci snižuje rivalitu mezi podniky i vyjednávací sílu kupujících – přechod k jinému prodávajícímu je těžší.
Míra hospodárnosti	Zvyšuje požadavky na tržní podíl i objem produkce s cílem dosažení nákladové konkurenceschopnosti

Zdroj: Převzato a upraveno z knihy SEDLÁČKOVÁ, Helena; BUCHTA, Karel. *Strategická analýza*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha : C.H. Beck, 2006. s. 22 – 23.

¹⁰ Mezi vstupní bariéry patří např. absolutní nákladové výhody, investiční náklady, výnosy z rozsahu produkce, využití výhod zkušenostní nebo znalostní křivky, loajalita zákazníků i legislativa.

¹¹ Mezi výstupní bariéry patří např. fixní výstupní náklady, provázanost podniků, loajalita k zaměstnancům, apod.

S odvětvím jsou velmi úzce spojeny jeho **hranice**, které jsou vymezeny substitucí, na straně poptávky, na straně nabídky pak jednoduchou možností, jak může firma přesunout své výrobky a služby na jiný tržní segment.

V současné globalizaci zasažené době nelze hranice odvětví zcela přesně vymežit. Podniky nejsou schopny přesně určit okruh svých konkurentů, potažmo i zákazníků. Zatímco hranice tradičních odvětví pomalu mizí, dochází k postupnému spojování a prolínání, hranice nových odvětví nejsou specificky definovány. Odvětví nelze chápat jako neměnné, konstantní, nýbrž je nutné pohlížet na něj jako na proměnnou veličinu.¹²

Odvětvová analýza je součástí strategické analýzy, která se orientuje jak na analýzu vnitřních zdrojů a schopností, tak na analýzu vnějšího okolí.

Druhou etapou strategické analýzy je tedy zkoumání vnějšího prostředí (tzv. vnější analýza), které se skládá ze dvou základních vrstev – analýzy mikro- a makroprostředí. Mikroprostředí, které zahrnuje analýzu odvětví zejména v souvislosti s obchodní soutěží, je často označováno jako prostředí konkurenční, podniky uvnitř něj si konkurují jak při získávání vstupů, tak prodeji výstupů.¹³

Odvětvová analýza vychází ze základních charakteristik odvětví a měla by vymežit hlavní hybné síly, které v daném odvětví působí a určit zásadní faktory, které ho více či méně ztraktivňují. Hybné síly vyvolávají změny v odvětví a ovlivňují jeho další vývoj, zatímco klíčové faktory úspěchu vypovídají o úspěšnosti či neúspěšnosti firmy.¹⁴

„V rámci odvětvové analýzy se analyzují především odbytové možnosti, stav nasycenosti domácího a zahraničního trhu, importní náročnost.“¹⁵ Nelze však opomenout ani investiční náročnost, citlivost na technologické změny a vnější vlivy či koncentraci kapitálu uvnitř prostředí.

¹² SEDLÁČKOVÁ, Helena; BUCHTA, Karel. *Strategická analýza*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha : C.H. Beck, 2006. 121 s. ISBN 80-7179-367-1 (brož.).

¹³ CAMPBELL, David; STONEHOUSE, George; HOUSTON, Bill. *Business Strategy : an introduction*. 2. Woburn : Butterworth-Heinemann, 2002. 478 s. ISBN 0750655690.

¹⁴ SYNEK, Miloslav. *Podniková ekonomika*. 4., přeprac. a dopl. vyd. Praha : C.H. Beck, 2006. 475 s. ISBN 80-7179-892-4 (váz.) (strategická analýza)

¹⁵ RŮČKOVÁ, Petra. *Finanční analýza : metody, ukazatele, využití v praxi*. 1. vyd. Praha : Grada, 2007. s.15

1.1.1 Odvětví ve vztahu k finančním trhům

V rámci finančního investování je významná tržní cena akcií a zejména faktory, které ji ovlivňují. V rámci ohodnocování akcií je nutné posoudit tyto faktory jak na makroekonomické, tak i odvětvové a mikroekonomické úrovni. Jednou ze čtyř nejdůležitějších metod je fundamentální analýza. „*Fundamentální akciová analýza se zaměřuje na zkoumání kurzotvorných faktorů na třech úrovních;*

1. *globální,*
2. *odvětvové a*
3. *jednotlivých společností.*“¹⁶

Při analýze je nejprve pozornost věnována atraktivitě a perspektivě trhů jako celku, následně jsou posuzována jednotlivá odvětví. „*Odvětvová analýza se zaměřuje na:*

- a) *identifikaci charakteristických znaků odvětví,*
- b) *prognózu vývoje jednotlivých odvětví.*“¹⁷

1.1.2 Charakteristické znaky odvětví

Odvětví je charakterizováno zejména citlivostí na hospodářský cyklus, způsobem vládní regulace a v neposlední řadě typem odvětvové struktury.

Cyklická odvětví reagují na vývoj ekonomiky velmi pružně, v obdobích expanze vykazují velmi vysoké kursové vzestupy, zatímco výrazných poklesů dosahují v obdobích recese. Ceny akcií mírně předbíhají vývoj ekonomiky, protože tato odvětví vykazují cyklické kolísání ziskových ukazatelů. Nákup produktu těchto odvětví může zákazník odložit a realizovat na zlepšené důchodové situaci. „*Firmy z cyklických odvětví tak ztrácejí v období recese velmi rychle svůj odbyt, což má negativní dopad na jejich zisk a tržní cenu akcií.*“¹⁸ Mezi cyklická odvětví je řazen zejména automobilový a stavební průmysl a průmysl dlouhodobých spotřebních statků.

Protipólem cyklických odvětví, jsou tzv. odvětví **anticyklická**. Ta vykazují velmi dobré výsledky právě v recesních obdobích. Anticyklický vývoj zaznamenaly především trhy

¹⁶ MUSÍLEK, Petr. *Finanční trhy a investiční bankovníctví*. Praha : ETC Publishing, 1999. s. 196

¹⁷ REVENDA, Zbyněk. *Peněžní ekonomie a bankovníctví*. 4. vyd. Praha : Management Press, 2005. 627 s. ISBN 80-7261-132-1 (váz.).

¹⁸ MUSÍLEK, Petr. *Finanční trhy a investiční bankovníctví*. Praha : ETC Publishing, 1999. s. 223

s kabelovými televizemi, protože vzhledem ke své ceně konkurovaly dražším formám „zábavy a odpočinku“.

Odvětví, která se nevyznačují úzkým vztahem k hospodářskému cyklu, jsou označována za **neutrální**. Jedná se především o zboží každodenní spotřeby a potřeby (např. produkty potravinářského a farmaceutického průmyslu) a produkty vyznačující se velmi nízkou cenovou elasticitou (alkohol, cigarety, noviny a časopisy).

Druhým významným znakem odvětví je **míra státní regulace**. Některé výrobky a služby (zejména veřejně prospěšné) mají stanoveny maximální ceny. Ty ovlivňují ziskovou marži firem a tím i tržní ceny akcií. Menší výkyvy zisků však na druhé straně působí stabilně a firmy jsou považovány za méně rizikové.¹⁹

Dle **NACE**, systému statistických klasifikací ekonomických činností, jež je podrobněji popsán v příloze A, je zemědělství zařazeno do sekce A – Zemědělství, lesnictví a rybářství. Tato sekce zahrnuje činnosti spojené s využíváním rostlinných i živočišných přírodních zdrojů. Patří sem činnosti jako pěstování zemědělských plodin, chov hospodářských zvířat, těžba dřeva a výroba jiných rostlinných a živočišných produktů ať již v zemědělských podnicích nebo jejich získáváním ve volné přírodě.

2 VÝZNAM ZEMĚDĚLSTVÍ PRO EKONOMIKU SVĚTA A ČESKÉ REPUBLIKY

Následující část textu je zaměřena na celosvětový význam zemědělství v členění na rozvinuté a rozvojové země. Dále je věnována značná část textu restrukturalizačním procesům v českém zemědělství a jejich dopadům. V neposlední řadě je přiblížen význam a postavení zemědělství v rámci významných institucí – zejména Evropské unie a OECD.

2.1 Světový rozměr zemědělství

Zemědělství, které existuje na Zemi již od počátků civilizace a prošlo svou významnou vývojovou přeměnou, od sběru rostlin a lovu zvířat, přes primitivní obdělávání půdy až po vysokou mechanizaci, patřilo vždy vzhledem ke své povaze k důležitým hospodářským odvětvím. Je nejen zdrojem obživy, ale i důležitých materiálů a produktů potřebných pro další průmyslové zpracování. V moderní makroekonomii je označováno jako

¹⁹ REVENDA, Zbyněk. *Peněžní ekonomie a bankovnictví*. 4. vyd. Praha : Management Press, 2005. 627 s. ISBN 80-7261-132-1(váz.).

agrární sektor. Současně působí jako významný stabilizační faktor, který je předpokladem vyváženého rozvoje.

Postavení zemědělství v národní ekonomice je určeno:

- „*stupněm zajištění obživy obyvatelstva,*
- *účastí na zahraničním obchodě,*
- *vztahy k ostatním odvětvím,*
- *podílem na tvorbě společenského a národního produktu,*
- *podílem obyvatelstva zaměstnaného v zemědělství.*“²⁰

Zemědělství dnes zaměstnává stále asi 50 % všech ekonomicky aktivních obyvatel, mezi státy však existují značné rozdíly v tom, jakou roli hraje agrární sektor v jejich národním hospodářství. „*Současná kvantitativní i kvalitativní úroveň zemědělství v různých státech je odrazem makroekonomické politiky příslušné země vůči zemědělství.*“²¹ Dle významnosti a postavení v hospodářství lze zemědělství primárně rozdělit na zemědělství v rozvinutých a rozvojových zemích.

2.1.1 Rozvinuté země

Mezi velké, hospodářsky nejrozvinutější, celky světa patří státy skupiny G-8²². Obecně lze ale mezi státy s rozvinutou ekonomikou řadit 35 – 40 států²³, které se vyznačují růstem významu služeb (až 2/3 HDP) na úkor snižování podílu jak zpracovatelského průmyslu, tak i zemědělství – jeho podíl na HDP se pohybuje v těchto státech v průměru okolo 3 % HDP. Do zemědělství těchto zemí jsou každoročně vydávány velké finanční prostředky s cílem omezení nadprodukce zemědělských komodit za účelem udržení jejich cen.

Moderní ekonomiky se vyznačují jak vysokou mírou specializace, tak i růstem vzájemné závislosti mezi jednotlivými sektory. V zemědělství proto převažuje agroprůmyslový charakter, tzv. agrokomples, který zahrnuje:

- **průmysl** poskytující prostředky pro zemědělství,
- vlastní **zemědělskou produkci** – rostlinnou a živočišnou výrobu,

²⁰ VĚŽNÍK, Antonín. *Svp.muni.cz* [online]. 09.06.2006 [cit. 2011-03-16]. Specifikum zemědělství a jeho postavení v NH. Dostupné z WWW: <<http://svp.muni.cz/ukazat.php?docId=218>>.

²¹ REKTORÍK, Jaroslav. *Ekonomika a řízení odvětví veřejného sektoru*. 2., aktualiz. vyd. Praha : Ekopress, 2007. s. 246

²² Mezi státy skupiny G-8 patří USA, Kanada, Japonsko, Německo, Francie, Itálie, Velká Británie, Rusko

²³ Rozvinuté tržní ekonomiky se v podstatě dělí do tří hlavních center – evropského, japonského a amerického.

-
- **práce spojené s dopravou, skladováním, zpracováním a odbytem zemědělských produktů.**

Jedním z ukazatelů hodnocení hospodářské vyspělosti každého státu je i podíl jeho obyvatelstva zaměstnaného v zemědělství na celkovém počtu ekonomicky aktivních obyvatel (EA). Nejnižší podíl si udržuje Belgie, která vykazovala zaměstnanost v zemědělství mezi lety 1930 – 1940 na nízké úrovni 17 % (pro srovnání ve stejném období USA 19 %, Francie 36 %, Německo 27 % a ČR 40 %), od roku 2000 se pohybuje tento podíl těsně pod úrovní 2 %, viz tabulka 2. Naopak nejvyšší zaměstnanost v EU vykazují Polsko, Rumunsko, Itálie či Španělsko. Podrobnější informace o zaměstnanosti v zemědělství ve vybraných státech poskytuje níže uvedená tabulka 2.

Celkově v Evropské unii, jednom ze čtyř největších ekonomických celků na světě, se zaměstnanost v zemědělství snížila z 9,5 % v roce 1991 na 4,6 % v roce 2008. Podle statistiky Eurostatu v letech 2000 – 2009 klesla tato zaměstnanost v EU 27 o 25 %, což je ekvivalentní ztrátě 3,7 milionům pracovních míst na plný pracovní úvazek. Zatímco v zemích EU 15²⁴ byl zaznamenán pokles o 17 %, ve 12 nových členských státech (NČS)²⁵, které k EU přistoupily v letech 2004 – 2007 došlo k poklesu zaměstnanosti o 31 % (v ČR pokles o 19 %). Současně ve své zprávě Eurostat informuje o tom, že ve stejném období vzrostl čistý příjem připadajícího na jednoho pracovníka v zemědělství v unijním průměru o 5 %, přičemž je nutné zdůraznit rozdíly v příjmech 12 NČS – růst v průměru o 61 % (v ČR růst o 54, 4 %) a EU 15 – pokles v průměru o 10 %.²⁶

V rozvinutých zemích sice na jedné straně klesá podíl obyvatel v zemědělské prvovýrobě, ale na druhou stranu pracuje pro zemědělství v různých průmyslových odvětvích stále více lidí, ať už se jedná o zemědělské strojírenství, výrobu hnojiv, chemických prostředků či krmiv.

2.1.2 Rozvojové státy

Zemědělské systémy rozvojových zemí se od systémů vyspělých států liší „*nejen svým charakterem, formovaným kromě přírodních předpokladů dlouhodobým historickým vývojem,*

²⁴ EU 15 zahrnuje Belgii, Dánsko, Německo, Irsko, Řecko, Španělsko, Francii, Itálii, Lucembursko, Nizozemsko, Rakousko, Portugalsko, Finsko, Švédsko a Spojené království.

²⁵ K novým členským státům EU patří Bulharsko, Česká republika, Estonsko, Kypr, Lotyšsko, Litva, Maďarsko, Malta, Polsko, Rumunsko, Slovinsko a Slovensko.

²⁶ Eurostat. *Ec.europa.eu/eurostat* [online]. 7 May 2010 [cit. 2011-03-19]. Employment in the agriculture sector down by 25% between 2000 and 2009. Dostupné z WWW: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/5-07052010-AP/EN/5-07052010-AP-EN.PDF>.

ekonomickými a politickými systémy, lidským potenciálem, využitím vědeckých poznatků, tradicemi (kulturními, společenskými, náboženskými) a zvyklostmi (stravovací návyky aj.), ale i svým významem v ekonomice země a svými cíli.“²⁷

Rozvojové státy se vyznačují především

- **vysokým podílem lidí pracujících v zemědělství** – 50 až 70 % ekonomicky aktivních obyvatel pracuje v agrárním sektoru, z regionálního hlediska dosahuje podíl pracujících v zemědělství nejvyšší hodnoty na africkém kontinentu (od 75 % výše), např. v Nepálu je zaměstnanost v zemědělství přes 80 %²⁸;
- **vysokým podílem zemědělství na tvorbě HDP.**

Zemědělství je zde chápáno především jako základní zdroj obživy, a to jednak jako zdroj potravin a surovin pro zajištění základních potřeb, jednak také jako zdroj pracovních míst a tedy hlavních, a často i jediných, příjmů venkovského obyvatelstva. Předpokladem rozvoje zemědělství je v těchto zemích, pomineme-li významné faktory mocenské, politické či sociální, geografické a kulturní, jeho **transformace**. Ta je založena na základních předpokladech a bude významně ovlivňována četnými bariérami. Mezi nejvýznamnější předpoklady patří provedení pozemkový reformy a spolupráce agrárního sektoru se sektory ostatními.

Na straně bariér vystupují zejména

- přetrvávající **samozásobitelská forma zemědělství**, která je způsobena nízkou produktivitou práce i uzavřeností ekonomiky,
- bariéry **ekonomické** - spojené s vysokými náklady na modernizaci zemědělských postupů a přijetí nových technologií,
- bariéry **ekologické** – problematika zachování přírodních zdrojů, a to především vody, která je limitujícím faktorem udržitelného rozvoje,
- **psychické bariéry** – spojené s jiným vnímáním kvality života a jeho úrovně.

²⁷ REINÖHLOVÁ, Eva. *Prg.xf.cz* [online]. 13. listopadu 2010 [cit. 2011-03-20]. Zemědělství rozvojových zemí: Industrializace versus udržitelnost?. Dostupné z WWW: <<http://prg.xf.cz/kniha/kap5.htm>>.

²⁸ REINÖHLOVÁ, Eva. *Prg.xf.cz* [online]. 13. listopadu 2010 [cit. 2011-03-20]. Zemědělství rozvojových zemí: Industrializace versus udržitelnost?. Dostupné z WWW: <<http://prg.xf.cz/kniha/kap5.htm>>.

Forma přeměny toho sektoru je tématem četných diskusí. Rozvojové země zcela jistě nejsou jednolitým celkem a často jsou velmi výrazně diferencované (např. specifický stav v oblastech Subsaharské Afriky). Po připuštění určitého zjednodušení lze zdůraznit tři následující možnosti. Tyto země buď mohou udržovat **status quo**, nebo se ubírat směrem rozvoje po vzoru vyspělých zemí, a to i se všemi negativními důsledky hlavně v oblasti životního prostředí a výrazné přeměny charakteru krajiny – tedy cestou **intenzifikace** a **industrializace** zemědělství. Třetí možností je **transformace** vedoucí k žádoucímu stavu trvale udržitelného zemědělství – to je často prezentováno jako ekologické, nebo tzv. organické zemědělství.²⁹

V souvislosti s rozvojovými zeměmi se stále častěji otevírá otázka chudoby a nedostatku potravin v rozvojových zemích, kterou se intenzivně zabývá specializovaná organizace OSN - Organizace pro výživu a zemědělství FAO, která působí jako mezinárodní fórum pro rovnocennou a otevřenou diskusi ohledně chudoby. Zejména se zaměřuje na pomoc rozvojovým zemím a zemím v procesu transformace při zavádění i modernizaci postupů v zemědělství, lesnictví a rybolovu s cílem zajištění správné výživy pro všechny.

Celé dvě třetiny podvyživených žijí pouze v sedmi zemích světa. Jedná se o Bangladěš, Čínu, Demokratickou republiku Kongo, Etiopii, Indii, Indonésii a Pákistán. Jen v Číně a Indii bojuje s hladem více než 40 % z celkového počtu chudých. Oproti období let 1990 – 1992 sice klesl počet hladovějících v současné době na 16 %, s problémy nedostatku potravin ale stále bojuje necelá jedna miliarda lidí a okolo 1,4 miliardy žije za méně než jeden dolar na den.³⁰ I přes určitý optimismus v podobě snížení počtu hladovějících lidí, nejsou světové zprávy vůbec optimistické. Největší světové obilnice čelí nebývalému suchu, požárům i povodním. Spojené státy americké, Austrálie, Čína, Německo nebo Argentina dodaly na světové trhy v loňském roce méně, než se čekalo. Ceny potravin jsou na nejvyšší úrovni za posledních 21 let a překonaly i hodnoty z roku 2008, které vyvolaly sociální nepokoje v mnoha zemích světa.

Vysoké ceny potravin tak do jisté míry ovlivnily aktuální nepokoje jak v Tunisu, tak i v Egyptě. Jedním z důvodů je i rozdílný podíl výdajů za potraviny na celkových příjmech. Zatímco průměrný Čech vydá za potraviny okolo 16 % a obyvatel USA dokonce pouze 10 %, v Africe se podílí výdaje za potraviny na celkových příjmech ze 70 %.

²⁹ REINÖHLOVÁ, Eva. *Prg.xf.cz* [online]. 13. listopadu 2010 [cit. 2011-03-20]. Zemědělství rozvojových zemí: Industrializace versus udržitelnost?. Dostupné z WWW: <<http://prg.xf.cz/kniha/kap5.htm>>.

³⁰ FAO. *Fao.org* [online]. [cit. 2011-04-13]. Undernourishment around the world in 2010. Dostupné z WWW: <<http://www.fao.org/docrep/013/i1683e/i1683e02.pdf>>.

V souvislosti s řešením problémů chudoby a hladu vydala FAO v těsné spolupráci s dalšími mezinárodními organizacemi, zejména OSN, MMF, OECD a Světovou bankou, v roce 2000 Rozvojové cíle tisíciletí (MDGs). Jedná se o celosvětově přijaté, časově omezené, kvantitativně vyjádřené a do jisté míry vzájemně úzce propojené cíle směřující ke zlepšení životní úrovně obyvatel rozvojových zemí. V souvislosti se zemědělstvím je spojován zejména první cíl, a to vymícení extrémní chudoby a hladu. V rámci tohoto cíle se světoví lídři dohodli, že v období mezi léty 1990 a 2015:

1. Sníží na polovinu podíl lidí, jejichž příjem je nižší než 1 dolar na den;
2. Sníží na polovinu podíl lidí, kteří trpí hladem.³¹

Podrobnější informace o světové chudobě, růstu cen potravin i rozvojových cílech tisíciletí jsou obsaženy v příloze C.

Tabulka 2 - Zaměstnanost v zemědělství ve vybraných zemích v %

Stát	1930 – 1940*	1966 – 1968*	1983 – 1985*	1999 – 2001*	2002	2004	2006	2008
Belgie	17,0	6,0	2,7	1,9	1,8	2,2	1,9	1,8
Francie	36,0	18,0	7,5	3,5	4,1	3,9	3,7	3,0
Kanada	26,0	9,0	4,3	2,4	2,8	2,7	2,6	
USA	19,0	5,0	1,9	2,2	2,5	1,6	1,5	
Německo	27,0	10,0	3,3	2,6	2,5	2,3	2,2	2,2
ČR	40,4	13,2	11,9	3,4	4,8	4,3	3,8	3,3
Polsko		43,6	27,7	18,0	19,3	18,0	15,8	
Bulharsko		45,7	19,2	26,0	10,7	10,6	8,1	
Nigerie		72,1	66,7	34,2				
Nepál		94,0	92,6	93,1				
Burkina Faso**		89,3	85,8	92,2				

*průměr za dané období

** Stát ležící v západní Africe.

Zdroj: vlastní zpracování dle databáze Světové banky a údajů ve zdroji: VĚŽNÍK, Antonín. *Svp.muni.cz* [online]. 09.06.2006 [cit. 2011-03-16]. Specifikum zemědělství a jeho postavení v NH. Dostupné z WWW: <<http://svp.muni.cz/ukazat.php?docId=218>>.

³¹ *Unmillenniumproject.org : Goals, targets and indicators* [online]. c2006 [cit. 2011-02-28]. UN Millennium Project. Dostupné z WWW: <<http://www.unmillenniumproject.org/goals/gti.htm>>.

2.2 Restrukturalizační procesy v českém zemědělství

Následující část práce je věnována významným procesům, kterými prošla česká ekonomika a které výrazně zasáhly i oblasti zemědělství. Jedná se o významné restrukturalizační procesy, se kterými jsou spojovány pojmy jako privatizace, restituce a transformace.

Po 2. světové válce, v 50. i 90. letech, prošlo české, resp. československé, zemědělství významnou sociálně ekonomickou přestavbou, což s sebou přineslo změny jak kvantitativní, tak zejména kvalitativní povahy. Došlo k vybudování nových socialistických vztahů a velkých zemědělských podniků, zejména jednotných zemědělských družstev (JZD) a státních statků.

Současný stav a vzhled českého venkova poznamenal již v 50. letech proces kolektivizace zemědělství, který byl spojen s následným slučováním zemědělských družstev do větších výrobních celků. Pro rostlinnou výrobu a velkokapacitní provoz živočišné výroby bylo typické zavádění mechanizace i nových technologií. Kolektivizace byla v tehdejší Československu procesem přeměny individuálního soukromého zemědělství na kolektivní, který iniciovala a řídila tehdejší Komunistická strana Československa. Hlavní fáze vyvlastňování zemědělské výroby i jejího spojování do centrálně ovládaných družstevních a státních podniků probíhala zejména v letech 1948 – 1960.³²

Agrární politika tehdejšího Československa byla zaměřena zejména na dosahování dvou rozporných cílů, a to jednak zajištění maximální soběstačnosti ve výrobě potravin, resp. na převahu exportu zemědělských komodit nad importem, jednak na zachování nízké hladiny maloobchodních cen. Zemědělství se tak vyznačovalo vysokou intenzitou jak rostlinné, tak i živočišné výroby, která dosahovala úrovně některých západoevropských zemí a překračovala i celosvětové průměry. Vzhledem k omezeným možnostem půdního fondu byly tyto výkony dosahovány především za přispění rostoucího objemu nezemědělských aktivit, které se výrazně podílely na hrubé zemědělské produkci.

Protože nebylo kolektivní hospodaření založeno na hospodářských základech, ale na základech spíše politicko-ideologických, začala se jednotná zemědělská družstva po pádu československého komunistického režimu v roce 1989 buď rozpadat, nebo přizpůsobovat principům tržní ekonomiky.

³² BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK, Michal. *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti*. Praha : Dokořán, 2008. 360 s. ISBN 978-80-7363-226-7.

Hlavní dopady období let 1948 – 1989 lze stručně shrnout v následujících bodech:³³

- **likvidace** jak selského stavu, tak i **soukromovlastnických vztahů** a celé podnikatelské struktury,
- **nástup kolektivního zemědělství** a státního způsobu organizace výroby – odcizení rolníků od půdy i ostatního majetku a převod do námezdního pracovního poměru,
- likvidace úspěšných hospodářů – jejich označení za kulaky,
- vytvoření neprůhledné majetkoprávní situace,
- značná **nadprodukce potravin** – i za cenu vysokých nákladů, masivní dotační politiky i ekonomických ztrát,
- projevy koncentrované výrobně-technické základny,
- a v neposlední řadě změny ve způsobech zemědělského hospodaření – negativní vlivy na ráz a charakter venkovského prostoru.

„Přechod zemědělství a potravinářských odvětví od centrálně direktivního řízení k tržnímu hospodářství byl složitým transformačním procesem, který zahrnoval kvalitativní změny ve věcné a systémové koncepci, jež musela pružně reagovat na situaci a podmínky rozvíjejícího se domácího i zahraničního trhu.“³⁴

Restrukturalizace českého zemědělství po roce 1989 je spojena především s oblastí narovnání majetkoprávních vztahů. Obnova vlastnických práv probíhala formou:³⁵

1. **restituce** – tzn. navrácení státem vyvlastněných majetků oprávněným vlastníkům,
2. **transformace** – tzn. prvotní vypořádání majetkových nároků a následný přechod na jinou právní formu podnikání nezaloženou na kolektivním vlastnictví,

³³ Ministerstvo zemědělství. *Základní principy zemědělské politiky vlády ČR do roku 1995 a na další období.* (brož.). Praha : Agrospoj, 1994. s. 7

³⁴ *Geografie.webzdarma.cz* [online]. 24. listopad 2010 [cit. 2011-02-22]. Regionální geografické aspekty transformace zemědělství České republiky. Dostupné z WWW: <<http://www.geografie.webzdarma.cz/transformace.htm>>.

³⁵ BEČVÁŘOVÁ, V. *Zemědělská politika*, Brno: Mendlova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 2001. 116 s. ISBN 80-7157-514-3.

3. a **privatizace** – dotýkala se státních statků, polovina z nich měla být privatizována formou restitucí a kompenzací, druhá polovina pak nabídnuta k odkoupení.

2.2.1 Restituce

Vzhledem k ostatním odvětvím národního hospodářství je počet uplatněných restitučních nároků v zemědělství velmi významný. Restituce, jež nebyly automatické, spočívaly v převodu vlastnického práva státu na fyzické osoby v rámci nápravy křivd způsobených v období let 1948 – 1990.

„Vyřizování uplatněných restitučních nároků v zemědělství je, až na řešení sporných případů, téměř ukončeno. V rámci správních řízení bylo do 31. 12. 2009 rozhodnuto celkem o 1 753 166 ha zemědělské a lesní půdy. Z toho bylo skutečně vydáno 1 333 350 ha, nevydáno s nárokem na náhradu prostřednictvím PF ČR bylo 130 180 ha. Z důvodů nenaplnění zákonných podmínek pozemkové úřady rozhodly o nevydání 288 823 ha.“³⁶

Tabulka 3 - Vyřizování restitucí v rezortu zemědělství

Ukazatel	2008		2009	
	počet případů	%	počet případů	%
Uplatněné nároky	232 006	100	232 011	100
Ukončené nebo téměř ukončené restituční případy	231 007	99,6	231 378	99,7
Vydaná správní rozhodnutí,	448 919	100	450 073	100
z toho – rozhodnutí v právní moci	436 43	97,2	437 271	97,2

Zdroj: Ministerstvo zemědělství. *Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2009 : "Zelená zpráva"*. Ministerstvo zemědělství : Praha I, 2010. Dostupné z WWW: <http://eagri.cz/public/web/file/61379/Zelena_zprava_2009.pdf>. s. 89

2.2.2 Privatizace

Privatizace státních podniků vplynula ze znění Zákona č. 92/1991 Sb., o podmínkách převodu majetku státu na jiné osoby. V rámci tohoto zákona byly přijaty dvě základní přípustné metody, a to buď přímý prodej, nebo tzv. kuponová privatizace.³⁷

³⁶ Ministerstvo zemědělství. *Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2009 : "Zelená zpráva"*. Ministerstvo zemědělství : Praha I, 2010. Dostupné z WWW: <http://eagri.cz/public/web/file/61379/Zelena_zprava_2009.pdf>. s. 89

³⁷ PF ČR. *Pfcr.cz* [online]. 1991 - 2011 [cit. 2011-02-23]. Pozemkový fond ČR. Dostupné z WWW: <http://www.pfcr.cz/pfcr/page.aspx?OdkazyAlias=sb92_1991>.

„Privatizace státních statků a obdobných státních podniků hospodařících na zemědělské půdě je v zásadě ukončena. Z původního počtu 316 státních podniků, které vstoupily do privatizace, dosud nebyla likvidace ukončena u 26 státních statků, a dále v řízení o úpadku a způsobech jeho řešení (insolvenční zákon) je k 31. 12. 2009 16 státních statků.“³⁸

Ze stavu schválených privatizačních projektů k 31. 12. 2005 je patrné, že nejvýznamnější metodou privatizace byl přímý prodej s podílem 48,59 % na celkovém objemu privatizačních aktivit. Z hlediska právní formy podnikání připadla největší část právníckým osobám.

Tabulka 4 - Majetek schválených privatizačních projektů státních statků³⁹ k 31. 12. 2005

Metoda privatizace	Majetek celkem (mil. Kč)	Podíl (%)
Veřejná dražba	1 905	6,28
Veřejná soutěž	3 375	11,13
Přímý prodej	14 734	48,59
Akciová společnost	1 616	5,33
Bezúplatný převod	8 695	28,67
Celkem	30 325	100,00

Zdroj: Ministerstvo zemědělství. *Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2005: "Zelená zpráva"*. Praha I : Ministerstvo zemědělství, 2006. 262 s. Dostupné z WWW: <http://eagri.cz/public/web/file/6351/zelena_zprava_2005.pdf>. ISBN 80-7084-560-0.

2.2.3 Vývojové etapy zemědělské politiky

Ve vývoji agrární politiky ČR lze vyzorovat od roku 1989 čtyři základní vývojové etapy, které se mimo jiné rozlišují podle úrovně a struktury podpor, tzv. ekvivalentu produkčních subvencí (EPS), kterým se měří úroveň podpory a ochrany zemědělských výrobců a míra tohoto ukazatele se vyjadřuje jako procento z celkové hodnoty zemědělské produkce⁴⁰

1. **startovací** etapa 1989 – 1991 – při níž byly položeny základní liberalizační trendy, současně zrušeny záporné obrátové daně a zachovány některé nástroje úhrady, EPS se pohybovalo na úrovni asi 50 % z celkové zem. produkce, a to vzhledem k rozdílům mezi vyššími domácími a nižšími světovými cenami zemědělských komodit;

³⁸ Ministerstvo zemědělství. *Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2009: "Zelená zpráva"*. Ministerstvo zemědělství : Praha I, 2010. 238 s. Dostupné z WWW: <http://eagri.cz/public/web/file/61379/Zelena_zprava_2009.pdf>. ISBN 978-80-7084-940-8.

³⁹ Jedná se o statky hospodařící na zemědělské půdě.

⁴⁰ DOUCHA, T. – SOKOL, Z.: *Pokus o etapizaci vývoje zemědělství a zemědělské politiky v ČR v letech 1989-1998*. Zemědělská ekonomika, 1999, roč. 45, č. 5, s. 529-536

-
2. **liberální** etapa 1992 – 1994 – v tomto období plně působí liberalizační kroky, zejména byly odstraněny regulační mechanismy, likvidovány přebytky výroby při poklesu poptávky a roku 1993 byl založen Podpůrný a garanční rolnický a lesnický fond (PGRLF), EPS bylo na úrovni 25 – 30 % celkové zemědělské produkce, přičemž byly zrušeny všechny přímé důchodové podpory;
 3. **rozvojová a sociálně stabilizační** etapa 1995 – 1998 – je spojena především s postupným nárůstem ekonomických problémů zemědělských podniků, stabilizací cen, snižováním celní ochrany, změnou účelu poskytovaných dotací i rozvojem působení jak PGRLF, tak Státního fondu tržní regulace SFTR (od roku 2000 SZIF), EPS se pohybovalo v rozmezí 11 – 15 % celkové zem. produkce;
 4. **předvstupní** etapa po roce 1998 (tj. až 2004) – je spojena především s institucionální i legislativní přípravou České republiky na vstup do EU.

Autoři Doucha a Sokol přinášejí i jiný pohled na vývoj v zemědělství. Snaží se pochopit celé sledované období jako proces, který nemá lineární průběh. Podle nich prošlo zemědělství třemi odlišnými vývojovými etapami, které mají své specifické projevy a příčiny. Z časového hlediska nejsou striktně rozdělitelné, neboť každá z nich si přináší prvky etapy předchozí a současně obsahuje zárodky etapy následující. Jedná se o období:⁴¹

- radikálního **přizpůsobování zemědělství novým** sociálně ekonomickým podmínkám po roce 1989 (cca 1990 – 1993),
- **stabilizace** a počátku obratu (cca 1993 – 1995),
- **stagnace** a deprese zemědělství (cca 1996 – 1998).

První etapa se vyznačovala zejména prudkým poklesem hrubé zemědělské produkce, poklesem stavu hospodářských zvířat (hlavně skotu) i hektarových výnosů většiny zemědělských plodin, dále razantním snížením využívání průmyslových hnojiv, poklesem stavů pracovních sil a hospodářských výsledků většiny zemědělských podniků. Byly schváleny základní legislativní normy, které umožnily procesy privatizace, restituce i transformace. Tím došlo k navrácení půdy i zemědělského majetku, privatizaci státních statků nebo transformaci jednotných zemědělských družstev. Díky tomu se vytvořily nové

⁴¹ DOUCHA, T. – SOKOL, Z.: *Pokus o etapizaci vývoje zemědělství a zemědělské politiky v ČR v letech 1989-1998*. Zemědělská ekonomika, 1999, roč. 45, č. 5, s. 529-536

právní formy podnikání, zejména skupiny samostatně hospodařících rolníků a obchodních společností.

V období okolo let **1993 – 1995** došlo k značnému zpomalení předchozích negativních tendencí, případně k mírnému obratu. Vedle výrazného zpomalení poklesu hrubé zemědělské produkce, tempa poklesu stavu hospodářských zvířat či stabilizace hektarových výnosů obilnin, došlo k růstu spotřeby průmyslových hnojiv, snížení tempa úbytku pracovníků i postupnému snižování hospodářských ztrát podnikatelských subjektů.

Poslední etapa agrárního vývoje v České republice bohužel nenavázala na určitý optimismus etapy předchozí. V menším rozsahu došlo k obnovení depresivních tendencí prvotního období po roce 1989, které s sebou opět přinesly pokles zemědělské produkce a ztráty v hospodaření zemědělských podniků. Na úkor zemědělských družstev však i nadále posílily svou pozici v zemědělství zejména obchodní společnosti.

Autoři Bičík a Jančák zobecňují veškeré procesy přechodu společnosti a hospodaření od centrálně plánovaného režimu k tržnímu systému pod souhrnný název transformace. Tu „*můžeme z ekonomického pohledu vnímat jako dynamický proces modernizace hospodářství a společnosti proti strnulému a málo dynamickému vývoji totalitního období*“⁴² Současně jsou tyto vlivy spojovány s procesy internacionalizace a globalizace. Ve svém rozboru transformace českého zemědělství se neomezují pouze na minulost či současnost, ale snaží se zachytit možný vývoj v budoucnu, jak se snaží vysvětlit následující podkapitola.

2.2.3.1 Budoucí vývojové etapy

Z hlediska přestavby českého zemědělství je neméně významná etapa v období let 2004 – 2012. Jednak sněmovna v letošním roce podpořila vládní novelu devizového zákona, který umožní členským zemím EU nakupovat v ČR zemědělskou půdu,⁴³ jednak by měly být počátkem roku 2013 prostředky plynoucí z EU do zemědělství na 100 % úrovni přímých plateb, které dostávají státy evropské patnáctky.⁴⁴ Vzhledem k tvrdšímu konkurenčnímu prostředí i globalizačním vlivům došlo k zániku některých, zejména méně schopných, zemědělských podniků a díky podpurným vládním programům dochází k postupnému ubývání orné půdy na úkor lesních a travnatých ploch.

⁴² BIČÍK, Ivan; JANČÁK, Vít. *Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990*. Praha : Univerzita Karlova, 2005. s. 75

⁴³ Výjimka týkajícího se zákazu prodeje zemědělské půdy cizincům, kterou vyjednala Česká republika při svém vstupu do EU, vyprší v květnu letošního roku 2011.

⁴⁴ Při vstupu čerpala ČR 25 % úroveň dotací, které dostávaly státy původní evropské patnáctky, do roku 2007 se prostředky navýšily na 40 % a poté každoročně o 10 %, což znamená, že v současné době jsou na úrovni 80 %.

Poslední transformační fáze by měla podle autorů probíhat od roku 2012 a být spojena zejména s uvolněním trhu se zemědělskou půdou, relativním vyrovnáním cen a mezd v zemědělství mezi Českou republikou a ostatními státy Evropské unie.

Transformaci českého zemědělství spolu se zachycením podílu ekonomicky aktivního obyvatelstva v agrokomplexech podle jednotlivých sektorů národního hospodářství v letech 1990, 1995, 2004 a výhledově po roce 2012 přehledně dokládá schéma v příloze B.

Další část práce je věnována podrobnějšímu rozboru důležitých oblastí ve vývoji českého zemědělství po roce 1990, jedná se zejména o oblast zaměstnanosti, vlastnických struktur a vývoje počtu zemědělských družstev. V neposlední řadě je část práce věnována i dopadům změn v zemědělské dotační politice.

2.2.4 Změny v zaměstnanosti

Centrálně plánovaná ekonomika se vyznačovala vysokou zaměstnaností aktivního obyvatelstva v primárním sektoru, což bylo ovlivněno zejména odlišnými způsoby zdanění jak zemědělských, tak i ostatních hospodářských podniků. Jak zemědělská družstva, tak i státní statky provozovaly četné nezemědělské činnosti, které jednak zaměstnávaly sezónně méně využitě pracovníky, a jednak vylepšovaly dosahované hospodářské výsledky.

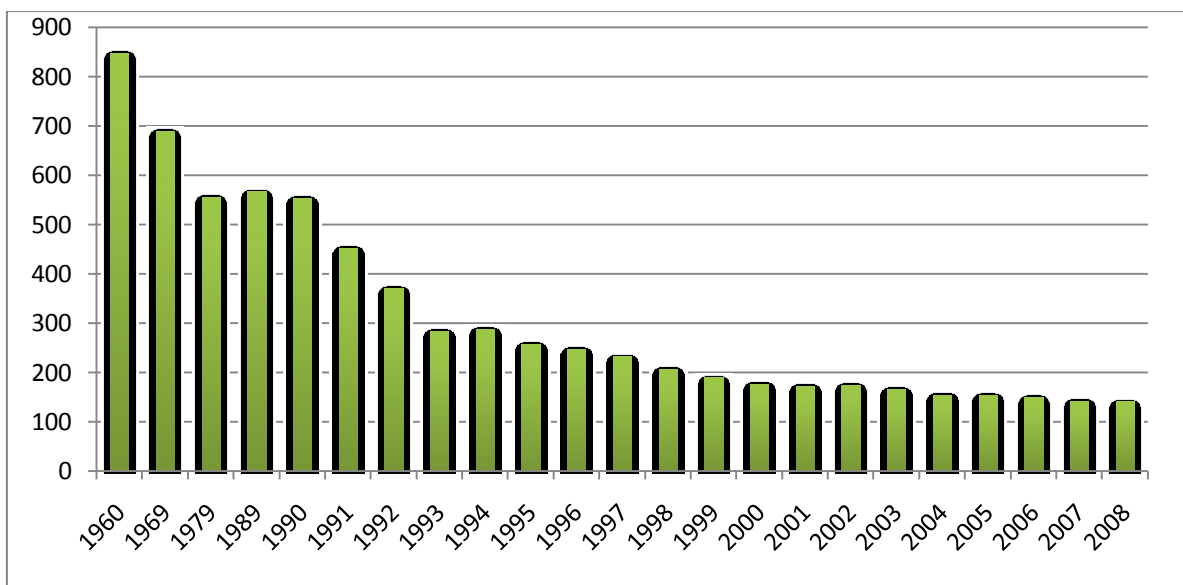
Tabulka 5 - Pracovníci v zemědělství, myslivosti a souvisejících činnostech v tis. FO

Počet pracovníků	1960	1969	1979	1989	1990	1991
	848	688	556	567	553	452
	1992	1993	1994	1995	1996	1997
	371	283	287	257	247	232
	1998	1999	2000	2001	2002	2003
	207	189	176	172	174	166
	2004	2005	2006	2007	2008	
154	153	149	142	141		

Zdroj: převzato ze statistik ČSÚ

Jak přehledněji dokládá následující graf, prodělalo zemědělství v oblasti zaměstnanosti výrazné změny. Zatímco do roku 1989 pracovalo v zemědělství přibližně 700 tisíc zaměstnanců, restrukturalizační procesy s sebou přinesly významný pokles ekonomicky aktivního obyvatelstva v tomto odvětví. Lze říci, že v devadesátých letech stále klesly stavy pracovníků, oproti roku 1989, na více než polovinu, kdy v roce 1999 pracovalo v tomto

odvětví 189 tisíc pracovníků. Od roku 1999 současně Česká republika udržuje stavy pod hranicí 200 tisíc a přibližuje se v tomto ukazateli průměrům Evropské unie.

Graf 1 - Vývoj počtu pracovníků v sektoru zemědělství 1960 – 2008, v tis. FO

Zdroj: vlastní zpracování

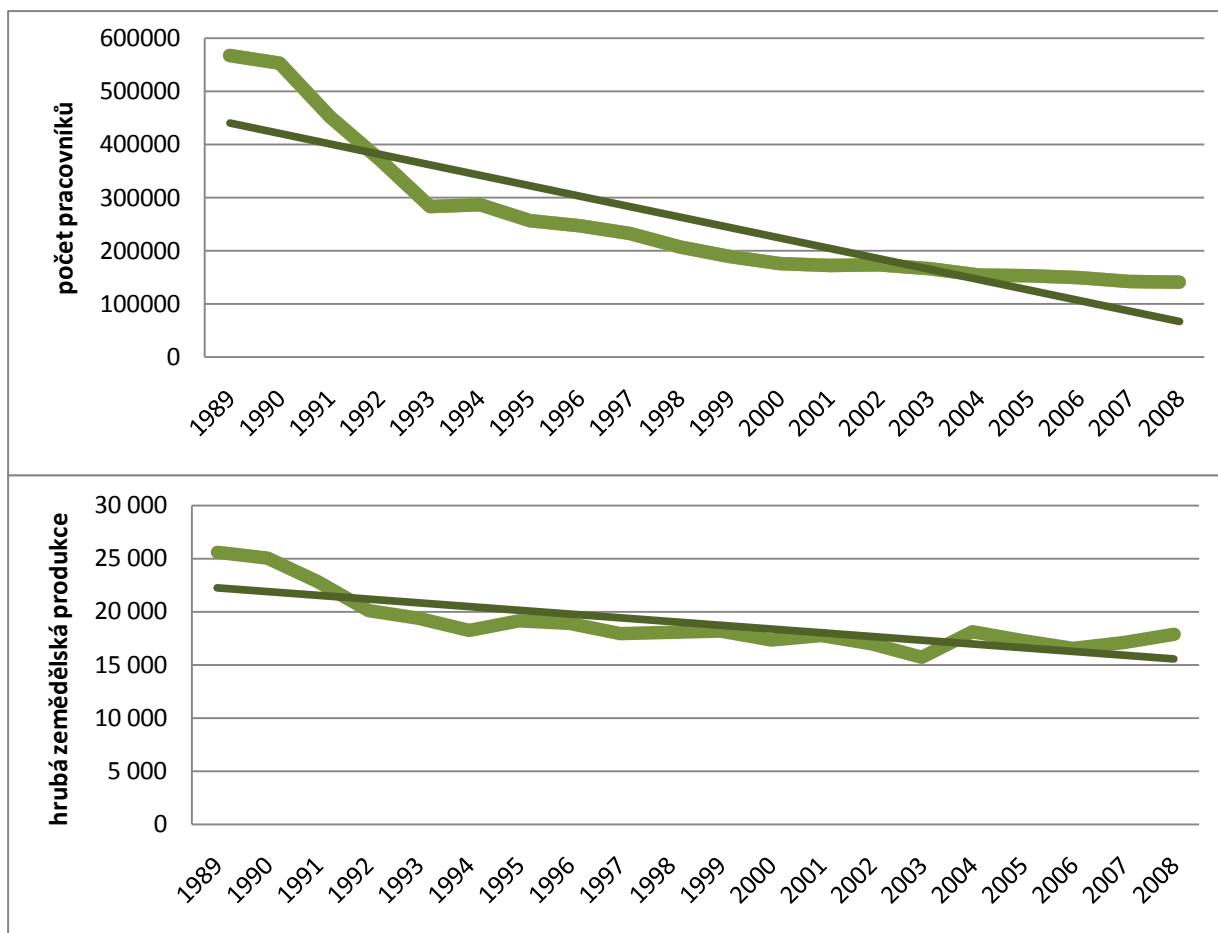
V souvislosti s významným poklesem ekonomicky aktivního obyvatelstva v agrárním sektoru vyvstává otázka, zda se tato skutečnost odrazila negativním způsobem v objemech zemědělské produkce. Tedy: zda vlivem poklesu pracovních sil došlo současně k poklesu zemědělské produkce?

Tabulka 6 - HZP na 1 ha zemědělské půdy v Kčs/Kč, stálé ceny roku 1989

Hrubá zemědělská produkce	1989	1990	1991	1992	1993
		25 564	25 040	22 845	20 100
Hrubá zemědělská produkce	1994	1995	1996	1997	1998
	18 239	19 164	18 907	17 946	18 064
Hrubá zemědělská produkce	1999	2000	2001	2002	2003
	18 163	17 348	17 794	17 017	15 740
Hrubá zemědělská produkce	2004	2005	2006	2007	2008
	18 107	17 259	16 561	17 129	17 904

Zdroj: převzato ze statistik ČSÚ

Z výše uvedené tabulky je patrné, že hrubá zemědělská produkce od roku 1989 klesá, největší propad byl zaznamenán mezi roky 1989 až 1992, kdy klesla z 25 564 Kč/ha na 20 100 Kč/ha. Protože z tabelárního vyjádření nelze vypožorovat, zda se jedná o významný pokles produkce, který souvisí se snížením stavu pracovníků, bylo využito přednosti spojnicového grafu, který dokáže zachytit trendovou linii.

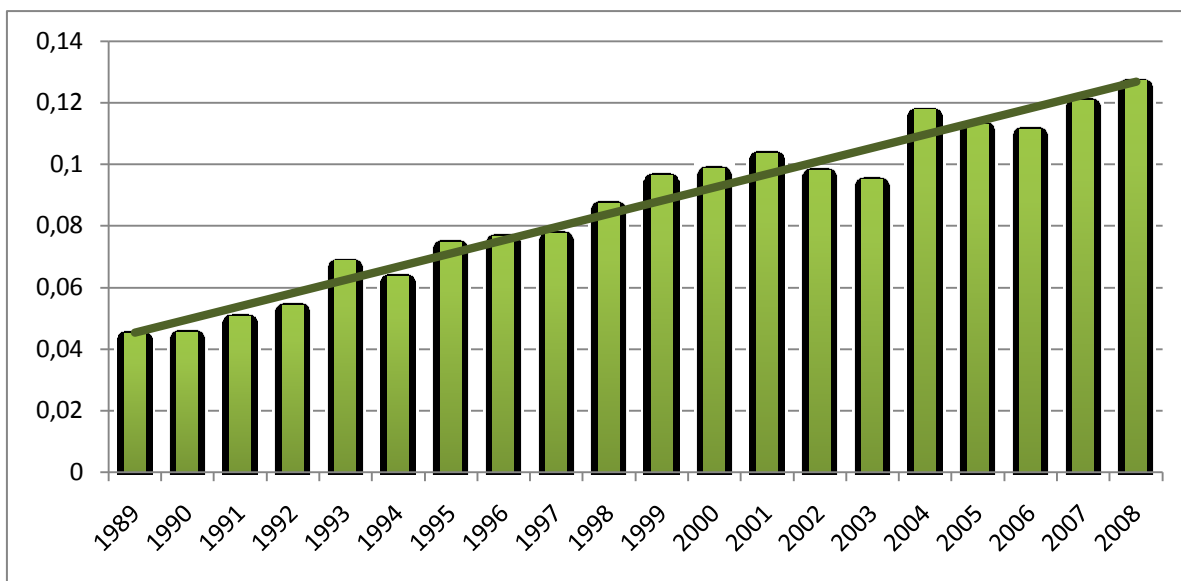

Graf 2 - Porovnání vývoje poklesu počtu pracovníků a poklesu HZP, 1989 - 2008

Zdroj: vlastní zpracování

V horní části grafu je patrný prudký klesající trend počtu pracovníků v zemědělství, v dolní části je pak zaznamenána pozvolnější, opět klesající, trend snižování hrubé zemědělské produkce.

Z porovnání obou částí grafu je patrné, že jak hrubá zemědělská produkce, tak i počty pracovníků prudce klesají v období let 1980 – 1993. Zatímco však zcela zřetelný pokles počtu pracovníků pokračuje prakticky až do roku 2008, hrubá zemědělská produkce se ustálila na hranici okolo 18 – 19 tisíc Kč/ha. Z toho lze usuzovat, že ač došlo ke snížení počtu ekonomicky aktivních obyvatel v sektoru zemědělství prakticky na třetinu původního stavu, neodrazilo se to výrazněji v objemech zemědělské produkce. Značná část obyvatelstva byla sice v období centrálního hospodářství oficiálně evidována v sektoru zemědělství, nicméně lze předpokládat, že skutečnou práci vykonávala v sektoru sekundárním, resp. terciárním. Protože i přes prudký pokles stavu pracovníků vykazovala produkce relativně stabilní vývoj, muselo dojít k výraznému zvýšení produktivity práce, tj. ke zvýšení poměru mezi HZP a počtem pracovníků. Růst produktivity práce dokládá níže uvedený graf.

Graf 3 - Vývoj produktivity práce v českém zemědělství v Kčs/Kč na 1 pracovníka

Zdroj: vlastní zpracování dle výše uvedených údajů

Z grafu je patrný rostoucí trend produktivity práce, která vyjadřuje efektivnost českého zemědělství. Pokles v období let 2002 – 2003 byl vyvolán především výraznějším poklesem HZP, která mohla být vyvolána nepříznivými klimatickými podmínkami, které pak reflektovaly hospodářsky neúrodné roky. V období po vstupu ČR do EU je znatelný vliv evropské zemědělské dotační politiky.

2.2.5 Vývoj vlastnických struktur

I přes to, že od roku 1960 postupně klesal počet zemědělských družstev i státních statků, jejich převaha před rokem 1990 byla výrazná. Zemědělská družstva zabírala 61,5 % celkové výměry půdy, státní statky pak okolo 33 %. Soukromí zemědělci a ostatní podniky, kteří hospodařili zejména v oblastech s horšími přírodními podmínkami, se podíleli na půdě z 3,9 %, resp. 1,3 %.

Po roce 1995 lze pozorovat výrazný přesun od družstevní formy vlastnictví k obchodním společnostem, které hospodařily na 28 % zemědělské půdy, a spolu se soukromě hospodařícími rolníky dosahoval jejich podíl téměř 50 %. Přechod JZD, která stále hospodařila na 47 % půdy, na formu obchodních, zejména akciových, společností byl často formálním krokem, kdy původní hospodařící subjekt zůstal nezměněn, a to z důvodu jednoduššího způsobu vedení podniku. Jak již bylo předesláno, druhou nejvýraznější skupinou byly v polovině 90. let soukromí zemědělci, jejichž podíl na obhospodařované půdě se až do roku 2003 postupně zvyšoval až na úroveň 25,6 %. Dle výsledků Agrocenzu 1995 se koncentrovali zejména v oblastech, kde převládaly státní statky. „V oblastech, kde se noví

vlastníci dohodli se zemědělským podnikem a zpravidla mu půdu pronajali, soukromé zemědělce nenajdeme. Naopak v oblastech, kde dnes nacházíme koncentraci soukromých zemědělců, proběhla transformace s určitými komplikacemi, resp. chyběl schopný management.“⁴⁵ Velmi výrazné snížení podílu soukromě hospodařících rolníků z 19,3 % na 2,6 % je silně ovlivněno tím, že současně došlo k prudkému nárůstu fyzických osob v kategorii „Zemědělských podnikatel – fyzická osoba nezapsaná v obchodním rejstříku“. Zatímco v roce 2005 byla jimi obhospodařovaná plocha přibližně 265 tisíc ha, v roce 2007 to bylo 888 tisíc ha.

Podrobnější přehled o počtech jednotlivých forem podnikání i jejich podílu na obhospodařované zemědělské půdě poskytují následující tabulky.

Tabulka 7 - Zastoupení jednotlivých právních forem podnikání v zemědělství v letech 1960 – 2007

Rok	Zemědělská družstva	Obchodní společnosti	Soukromě hospodařící rolníci	Státní statky (podniky)	Ostatní podniky
1960	10 816	*		365	*
1970	6 200			331	
1980	1 722			200	
1989	1024			174	
1990	1069			184	
1995	1 151	1 465	22 433	80	25
1998	875	2 146	32 365	958	-
2000	746	2 107	-	-	174
2003	631	2 069	31 481	21	63
2005	584	2 154	20 559	8	87
2007	548	2 294	9 026	7	89

*nulové stavy

Zdroj: vlastní zpracování dle: Historická statistická ročenka ČSSR 1985, Statistická ročenka ČSFR 1991, Statistická ročenka ČR 2003, 2005, 2007, Agrocenzus 1995, 2000

⁴⁵ BIČÍK, Ivan; JANČÁK, Vít. *Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990*. Praha : Univerzita Karlova, 2005. 104 s. ISBN 80-86561-19-4.

Tabulka 8 - Podíl jednotlivých forem podnikání na celkové výměře obhospodařované z.p.

Rok	Zemědělská družstva **		Obchodní společnosti		Soukromě hospodařící rolníci		Státní statky (podniky)		Ostatní podniky		Celková výměra v tis. ha
	Výměra v tis. ha	Podíl v %	Výměra v tis. ha	Podíl v %	Výměra v tis. ha	Podíl v %	Výměra v tis. ha	Podíl v %	Výměra v tis. ha	Podíl v %	
1960	4 903	67,5	*		*		1 133	15,6	*		7 263
1970	4 242	60,3					1 433	20,4			4 465
1980	2 666	61,5			162	3,7	1 481	34	35	0,8	4 374
1989	2 637	62			168	3,9	1 439	25,5	369	8,6	4 296
1990	2 627	61,4			167	3,9	1 431	33,4	56	1,3	4 288
1995	1 666	47	996	28	768	21,7	53	1,5	7	0,2	3 548
1998	1 235	34,5	1 452	40,6	850	23,7	44	1,2	0	0	3 581
2000	1 060	29,1	1 574	43,2	962	26,4	47	1,3	0	0	3 643
2003	917	25,3	1 657	45,8	928	25,6	12	0,3	21	0,6	3 619
2005	848	23,8	1 634	45,9	688	19,3	8	0,2	25	0,7	3 558
2007	774	22	1 679	48	93	2,6	7	0,2	21	0,6	3 518

* chybějící data

** včetně záhumenků

Zdroj: vlastní zpracování dle: Historická statistická ročenka ČSSR 1985, Statistická ročenka ČSFR 1991, Statistická ročenka ČR 2003, 2005, 2007, Agrocensus 1995, 2000

2.2.6 Zemědělská dotační politika centrálně plánované ekonomiky

Cílem českého zemědělství před rokem 1989 bylo především dosažení vysoké produkce, přičemž veškeré přebytky byly převáděny na trhy tehdejších socialistických států, zejména Sovětský svaz měl stále problémy se zajištěním objemu i kvality zemědělských produktů. I proto byly často pěstovány zemědělské plodiny, zejména pak pšenice i další obiloviny, v nepříznivých přírodních podmínkách. Tato často nerentabilní činnost jednak neúměrně zatěžovala krajinu vysokým podílem využívaných průmyslových hnojiv, jednak byla uměle udržována dotačním systémem.

Tento dotační systém byl založen na regionálních rozdílech v přírodních podmínkách a předpokladech pro zemědělskou činnost a velmi výrazně ovlivňoval vysokou intenzitu zemědělské výroby, zejména pak v oblastech s méně výhodnými přírodními podmínkami.

V 70. letech byly vytvořeny tzv. produkčně ekonomické skupiny (PES) založené na podkladě výsledků bonitačního systému zemědělských půd. Zatímco podniky v úrodných oblastech platily až do roku 1991 tzv. pozemkovou daň, méně úrodné dostávaly tzv. diferenciální příplatek, viz následující tabulka:

Tabulka 9 - Výše pozemkové daně a diferenciálních příplatků pro jednotlivé produkčně ekonomické skupiny (platné do roku 1991)

Oblasti, kde zemědělské podniky platily pozemkovou daň		Oblasti, kde zemědělské podniky dostávaly diferenciální příplatky	
PES	Výše daně (Kčs / ha)	PES	Příplatek (Kč na 1000 Kč tržeb)
1 – 5	3 000	22 – 26	20
6 – 10	2 400	27 – 31	210
11 – 16	1 500	32 – 36	460
17 – 20	600	37 – 41	710
21	150	42	920

Zdroj: BIČÍK, Ivan; JANČÁK, Vít. *Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990*. Praha : Univerzita Karlova, 2005. s 55

„Zemědělské podniky hospodařící ve zhoršených přírodních podmínkách dostávaly od státu příplatky na objemovou jednotku vlastní produkce (za určitých podmínek mohly získat za stejné množství prodaných komodit téměř dvojnásobek ceny než podnik hospodařící v kvalitních podmínkách).“⁴⁶ Na druhou stranu zemědělské podniky hospodařící na úrodných

⁴⁶ BIČÍK, Ivan; JANČÁK, Vít. *Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990*. Praha : Univerzita Karlova, 2005. s. 55 - 56

půdách odváděly pozemkovou daň, jejíž výše byla stanovována na základě výměry a kvality (bonity) obhospodařované půdy.

Vzhledem k tomu, že je dotační problematice věnována čtvrtá kapitola této diplomové práce, omezí se prozatím, zejména pro vytvoření uceleného pohledu, výčet zdrojů financování českého zemědělství po roce 1991, ať již před vstupem nebo po vstupu České republiky do EU na následující tabulku:

Tabulka 10 - Zdroje financování českého zemědělství po roce 1991

Před vstupem Česka do EU (do roku 2004)	Po vstupu Česka do EU (po roce 2004)
podpory na základě zákona č. 252/1997 Sb., o zemědělství	podpory na základě zákona č. 252/1997 Sb., o zemědělství
podpory na základě zákona č. 256/2000 Sb., o Státním zemědělském intervenčním fondu (SZIF) ⁴⁷	podpora Společných tržních organizací dle jednotlivých komodit (SZIF)
Podpůrný garanční rolnický a lesnický fond (PGRLF)	Podpůrný garanční rolnický a lesnický fond (PGRLF)
SAPARD ⁴⁸	přímé platby
	Operační program Zemědělství
	Horizontální plán rozvoje venkova (HRDP)

Zdroj: BIČÍK, Ivan; JANČÁK, Vít. *Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990*. Praha : Univerzita Karlova, 2005. s. 57

2.3 Zemědělství z pohledu významných institucí

Zemědělství je velmi důležitým tématem v mnoha světových, či evropských institucích. Následující část diplomové práce je věnována jednak společné zemědělské politice, jejím reformám a cílům, dále postavení českého zemědělství v rámci EU – jeho pozice v předvstupním období, zkráceném období 2004 – 2006 a plánu Rozvoje venkova na období let 2007 – 2013.

Další část textu obsahuje vymezení pozice a působení OECD ve vztahu k zemědělské činnosti i výši podpor plynoucích do zemědělství a jejich vztah k hrubému domácímu produktu.

⁴⁷ Dříve SFTR – Státní fond tržní regulace

⁴⁸ SAPARD = Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development; program pomoci kandidátským zemím při zavádění komunitárního práva vztahujícího se ke společné zemědělské politice. Podrobněji bude plán SAPARD rozebrán v podkapitole České zemědělství v rámci EU.

2.3.1 Společná zemědělská politika Evropské unie

Společná zemědělská politika (SZP) EU se začala formovat po druhé světové válce v Západní Evropě, kdy evropské hospodářství sledovalo společný cíl, a to zabezpečení potravinové soběstačnosti. Dne 25. 3. 1957 byla představiteli Francie, Německa, Itálie a států Beneluxu podepsána tzv. **Římská smlouva**, která nabyla účinnosti 1. 1. 1958 a dala vzniknout Evropskému hospodářskému společenství (EHS). Právě zemědělství bylo od počátků EHS jednou z vlajkových lodí evropské spolupráce. Na základě této smlouvy se stalo součástí společného trhu, který předpokládal zavedení společné zemědělské politiky mezi zakládajícími členy.

2.3.1.1 Cíle, principy a financování SZP

Římská smlouva stanovila již v roce 1957 **pět základních cílů** v agrární oblasti, které měly správné fungování EHS v této oblasti naplnit:

1. *„zvýšit produktivitu zemědělství podporou technického pokroku a zajištěním racionálního rozvoje zemědělské výroby a optimálního využití výrobních činitelů, zejména pracovní síly;*
2. *zajistit tak odpovídající životní úroveň zemědělského obyvatelstva, a to zejména zvýšením individuálních příjmů osob zaměstnaných v zemědělství;*
3. *stabilizovat trhy;*
4. *zajistit plynulé zásobování;*
5. *zajistit spotřebitelům dodávky za rozumné ceny.“*⁴⁹

Z výše uvedených cílů následně vyplývají tři základní **principy** uplatňované i v současné podobě zemědělské politiky, které definovala již smlouva z roku 1962 a které charakterizují společný zemědělský trh a tím představují základní kameny společné zemědělské politiky. Jedná se o:⁵⁰

1. Princip **jednoty trhu**, který představuje volný pohyb zemědělských produktů za obdobných podmínek jako na vnitřním trhu. Princip jednoty trhu předpokládá jednotné zemědělské ceny v celé Unii. V praxi se jedná o zrušení

⁴⁹ Evropské společenství. *Mfcr.cz* [online]. Řím : 25.3.1957 [cit. 2010-12-13]. Římská smlouva 1957. s. 20 Dostupné z WWW: <http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/Rimska_smlouva_1957.pdf>.

⁵⁰ MOUSSIS, Nicolas. *Access to European Union : law, economics, policies*. 17. vydání. Belgie, Rixensart : European Study Service, 2008. 557 s. ISBN 2930119462.

ochranných prostředků k omezení obchodu, jako jsou cla, daně, dovozní a vývozní kvóty a další obchodní omezení, s rovnocennou účinností.

2. Princip komunitární **preferenc**, který tvoří záštitu společného evropského trhu a upřednostňuje výrobky evropského původu na úkor výrobků dovážených za účelem ochrany vnitřního trhu před levnějšími dovozy a nadměrným kolísáním světového obchodu.
3. Princip **finanční solidarity**, který je realizována prostřednictvím Evropského zemědělského záručního fondu (EZZF)⁵¹. Všechny členské státy se společně a nerozdílně podílejí na opatřeních i finančních důsledcích SZP. Přičemž existují i státy, které jsou buď čistými plátcí, nebo čistými příjemci prostředků SZP.

Největší příjemci evropských zemědělských dotací jsou země jako Řecko, Polsko a Španělsko. Každá z těchto tří zemí obdrží více finančních prostředků, než které odvede. Tuto trojici pak následuje Francie, Irsko a Maďarsko. Naopak největším přispěvatelem je Německo, které např. za rok 2010 vložilo do fondu agrárních dotací o téměř 2,5 miliardy eur více, než na nich vyčerpalo. Druhým největším plátcem je se 1,6 miliardami eur Itálie. V přepočtu na jednoho obyvatele zaplatí nejvíce na dotacích pro farmáře Lucembursko, Belgie a také Nizozemsko. Na druhé straně stojí Řecko spolu s Irskem, které naopak získají v přepočtu největší částku. V souvislosti s dotační zemědělskou politikou pak každý občan EU 15 sponzoruje převod šesti eur ve prospěch NČS.⁵²

I přes to, že se v posledních letech snižuje podíl SZP na evropském rozpočtu EU, je SZP stále nejdůležitější společnou politikou Evropské unie a je na ni tradičně vyčleněna podstatná část evropských prostředků. Jak názorně dokládá Tabulka 11, procentuální podíl SZP na celkovém rozpočtu se sice postupně snižuje a v současné době se pohybuje okolo 40 % celkové rozpočtované částky, nicméně na druhou stranu dochází v absolutním vyjádření stále k růstu objemu finančních prostředků, které jsou vyčleněny na podporu zemědělství. Stejně tak dochází současně i k růstu celkové rozpočtované částky pro jednotlivá období. V souvislosti se zemědělskou politikou pak lze hovořit o relativním poklesu při absolutním nárůstu.

⁵¹ Anglická zkratka EAGF – European Agricultural Guarantee Fund.

⁵² KRÁLOVÁ, Táňa. *Vlasak.net* [online]. 21.3.2011 [cit. 2011-04-25]. Hausnumera a osobní vazby. Tak se rodí dotace. Dostupné z WWW: <<http://www.vlasak.net/novinka/1495>>.

Nařízením Rady (ES) č. 1290/2005 ze dne 21. června 2005 o financování společné zemědělské politiky byl vytvořen základní jednotný právní rámec zemědělského financování a současně založeny dva významné fondy, jež jsou součástí souhrnného rozpočtu EU. Jedná se o:

- **Evropský zemědělský záruční fond** – financuje přímé platby zemědělcům a provádí opatření k regulaci zemědělských trhů, např. intervenuje a poskytuje vývozní náhrady
- **Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova (EZFRV)** – financuje programy rozvoje venkova.

Přesto, že za řízení těchto dvou fondů odpovídá Evropská komise (EK), vyplácením finančních prostředků jsou v rámci tzv. sdíleného řízení pověřeny jednotlivé členské státy. Tyto státy provádí výplatu na základě 85 národních a regionálních akreditovaných platebních agentur, jejichž hlavní povinností je ověřovat oprávněnost žádostí o podporu.⁵³

Podpora vyšší zemědělské produkce, zajištění potravinové soběstačnosti a životaschopnosti celého odvětví formou poskytování subvencí, garantování vysokých cen a udělováním pobídek pro vyšší produkci se jevily zpočátku jako účinný nástroj ekonomické a sociální stabilizace v oblasti zemědělství. Od 80. let byla SZP při plnění svého úkolu velmi úspěšná. V průběhu dalších let však na jedné straně výrazně rostla zemědělská výroba, na straně druhé zaostávala Evropa ve vlastní spotřebě. Počátkem 90. let se prakticky nepřetržitě musela potýkat s výraznou nadprodukcí hlavních zemědělských produktů, s tzv. krizí z nadvýroby. Stala se tak nejen druhým největším světovým vývozcem, ale současně i největším dovozcem potravin. To vedlo k celé řadě reforem, které měly postupně zformovat novou SZP EU.⁵⁴

⁵³ Evropská komise. *Zemědělství a rozvoj venkova* [online]. 30-04-2008 [cit. 2010-12-13]. Financování SZP. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/agriculture/fin/index_cs.htm>.

⁵⁴ Evropská komise. *Ec.europa.eu : Zemědělství a Rozvoj venkova* [online]. [cit. 2010-12-13]. Společná zemědělská politika. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/agriculture/capexplained/index_cs.htm>.

2.3.1.2 Reformy SZP EU

Mezi nejvýznamnější reformy SZP patří:

- 1968 – Mansholtův plán
- 1992 – MacSharryho reforma
- 1997 – Agenda 2000
- 2003 – „Nová“ SZP
- 2008 – Health Check

První výraznější snahou o reformu SZP byl **Mansholtův plán** z roku 1968, který vyvolal vlnu hromadných protestů, zejména pak ve Francii. Plán navrhoval jednak restrukturalizaci zemědělství založenou na podpoře malých farmářů, kteří se rozhodnou ze zemědělství odejít, jednak snížení cenové hladiny tak, aby se dosáhlo odchodu méně výkonných farmářů z odvětví.

Kompromisem mezi závazkem ke snížení cenových dotací a požadavkem na udržení přiměřených příjmů zemědělců se stala **MacSharryho** reforma z roku 1992. Základní cíle reformy spočívaly především ve:

- zvýšení konkurenceschopnosti zemědělství,
- snížení nadprodukce,
- snížení finančních výdajů,
- zvýšení rovnováhy na trhu,
- zařazení opatření na ochranu životního prostředí a podporu venkova.

Reforma se týkala čtyř základních oblastí produkce:

1. obilovin,
2. olejnin a luštěnin,
3. hovězího masa,
4. mléka a mléčných výrobků.

„Směrné a intervenční ceny byly sníženy tak, aby se evropské ceny přiblížily cenám na světových trzích (např. cena obilovin klesla v období 1992/3–1995/96 o 29 %, cena hovězího

*masa klesla o 15 % během tří let).*⁵⁵ Ztráty začaly být zemědělcům kompenzovány prostřednictvím tzv. přímých plateb, které poprvé nebyly vázány na velikost produkce. Měl na ně nárok každý, kdo souhlasil s uvedením části své půdy po určenou dobu do klidového stavu.

I přes to, že v důsledku reformy došlo:

- k výrazné stabilizaci výdajů na SZP,
- dramatickému poklesu skladových zásob,
- i vylepšení finanční pozice zemědělců, jejichž příjmy absolutně vzrostly,

byla SZP stále finančně nákladná (růst prostředků na přímé platby a doprovodná opatření) a administrativně náročná.⁵⁶

V důsledku předpokládaného rozšíření EU byla další reforma obsažena v **Agendě 2000**⁵⁷, ve které Evropská komise představila návrhy na změny v nejdůležitějších zemědělských odvětvích, tj. v oblasti hlavních zemědělských plodin, hovězího masa, mléka a vína a reagovala tím na vývoj posledních let. Pozornost byla věnována bezpečnosti potravin, životnímu prostředí i udržitelnému rozvoji. Současně bylo zdůrazněno, že budoucnost zemědělského sektoru je úzce spojena s vyváženým rozvojem venkovských oblastí, které pokrývají 80 % evropského území. Současně byly v Agendě 2000 vytvořeny a pospány dva základní pilíře společné zemědělské politiky, a to:

1. politika **ochrany trhu**,
2. politika **rozvoje venkova**.

Zároveň byl popsán **Evropský model zemědělství**, který měl vytvořit konzistentní rámec pro zajištění budoucnosti venkovských oblastí a podporu udržení a vytváření nových pracovních míst. Hlavní principy byly stanoveny následovně:

- zaměření na **multifunkční**, rozmanité a **konkurenceschopné zemědělství** vyžadující podporu služeb poskytovaných zemědělci;
- **integrováný přístup** k rozvoji venkova – jeho provázanost s rozvojem zemědělství, vytváření nových zdrojů příjmů a zaměstnanosti;

⁵⁵ Pražský institut pro globální politiku. *Respektinstitut.cz* [online]. [cit. 2010-12-13]. SZP EU. Dostupné z WWW: <http://www.respektinstitut.cz/wp-content/uploads/prilohy/SZP_EU.pdf>. s.10

⁵⁶ Pražský institut pro globální politiku. *Respektinstitut.cz* [online]. [cit. 2010-12-13]. SZP EU. 32 s. Dostupné z WWW: s<http://www.respektinstitut.cz/wp-content/uploads/prilohy/SZP_EU.pdf>.

⁵⁷ European Commission. *Ec.europa.eu* [online]. [cit. 2010-12-13]. 12 s. CAP Reform: Rural Development. Dostupné z WWW: <<http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev/en.pdf>>.

- **flexibilní podpora** rozvoje venkova, uplatňování principu subsidiarity a procesu decentralizace – konzultace na regionální, místní i partnerské úrovni;
- **transparentnost** při vytváření a řízení programů – zjednodušené základy a přístupnější právní předpisy.

Následující tabulka popisuje rozpočet EU za období let 1960 – 2011, a to jak v absolutním vyjádření jak celkového objemu rozpočtovaných finančních prostředků, tak i ve vyčíslení výdajů připadajících na SZP EU a jejich poměru k celkovému rozpočtu.

Tabulka 11- Rozpočet EU a podíl SZP 1960 – 2011, v mil ECU, resp. mil EUR

Rok	Celkem	SZP	%
1960	58,6	-	0,0
1965	339,0	28,7	8,5
1970	3 576,4	3 166,0	88,5
1980	16 454,8	11 606,5	70,5
1990	45 608,0	28 919,5	63,4
1999	86 908,1	39 771,0	45,8
2000	89 440,6	41 469,0	46,4
2001	92 569,4	43 697,7	47,2
2005	106 300	53 059,5	49,91
2006	111 969	54 541,3	48,71
2007	125 816,6	52 440,6	41,68
2008	129 149,6	53 701,7	41,58
2009	133 845,9	54 680,2	40,85
2010	141 453	57 780,4	40,85
2011	141 900	57 292,1	40,37

Zdroj: vlastní zpracování dle

VÚZE. *Agris.cz* [online]. 16.4.2002 [cit. 2010-12-13]. Agrární www portál. Dostupné z WWW:

<<http://www.agris.cz/vyhledavac/detail.php?id=113249&iSub=518&PHPSESSID=7da1e4063aa4c928de86851461a67277>>.

European Commission. *Ec.europa.eu* [online]. 6.1.2011 [cit. 2011-04-14]. CAP budget - Agriculture and Rural Development budget expenditure. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/agriculture/fin/budget/index_en.htm>.

Zatímco v roce 1965, kdy se SZP začala postupně formulovat a prosazovat, bylo na výdaje do oblasti zemědělství vyčleněno 8,5 % z rozpočtu. 70. a 80. léta a s nimi spojená nadprodukce stanovily podíl SZP na rozpočtu EU na 88,5 %, respektive 70,5 %. I to je indikátorem toho, že první reformní kroky v oblasti SZP nebyly příliš úspěšné. I přesto je nutné zdůraznit, že roku 1981 přistoupilo Řecko a roku 1986 Španělsko a Portugalsko, tedy země se značně rozsáhlým a výrazně zaostalým agrárním sektorem. Výrazného snížení bylo dosaženo roku 1999, kdy se podíl SZP na rozpočtu EU stanovil na 45,8 %. Od roku 2005 klesá podíl společné zemědělské politiky na celkovém objemu rozpočtu a v posledních letech se pohybuje pod hranicí 41 % z celkové rozpočtované částky.

Zásadní reforma společné politiky tzv. „**Nová SZP**“ byla přijata ministry zemědělství jednotlivých členských zemí EU dne 23. června 2003. Nejdůležitější změnou bylo přeorientování produkce na potřeby trhu a vyplácení subvencí nezávisle na objemu produkce. Současně byly zdůrazněny programy na podporu ekologického zemědělství, kvalitní výroby i dobrého zacházení se zvířaty.

Mezi hlavní zásady nově formulovaného přístupu k SZP patří:

- **cross-compliance** – čili dodržování standardů v oblasti ochrany životního prostředí, kvality a bezpečnosti potravin a dobré zemědělské praxe,
- **single farm payment** – neboli jednotná platby na farmu, která definitivně nahrazuje soubor jednotlivých přímých plateb platbou jedinou,
- **decoupling** – čili odstranění vazby podpor na zemědělskou produkci, to umožňuje výrobcí samostatně rozhodovat o zaměření zemědělské produkce a reagovat na spotřebitelskou poptávku na trhu,
- **set aside** – tedy vyjmutí půdy z produkce, přičemž osvobozena jsou ta hospodářství, která provozují ekologické zemědělství,
- **modulace** – spočívá v přesunu určitého procenta přímých plateb na programy pro rozvoj venkova, „*Farmám s ročními platbami nad 5000 euro budou tyto částky postupně až do roku 2013 kráceny (modulovány), a to zpočátku 3 – 4 % a od roku 2007 pravidelně o 5 % ročně.*“⁵⁸,
- **zemědělský poradenský systém** – má pomáhat zemědělským producentům se zaváděním standardů,
- **finanční disciplína,**
- **venkovský rozvoj** – např. podpora kvality potravin, welfare, nových technologií, mladých farmářů a drobných zpracovatelů.⁵⁹

⁵⁸ BUREŠ, Jan. *Europeum.org : Nová rozpočtová perspektiva – velké klubko sporů a zájmů* [online]. 6. 10. 2004 [cit. 2010-12-14]. Portál sdružení EUROPEUM. Dostupné z WWW: <http://www.europeum.org/disp_article.php?aid=735>.

⁵⁹ EU-Media, s. r. o. *Www.EurActiv.cz : Evropská Unie - portál o EU* [online]. 30.11.1999 [cit. 2010-12-12]. Reformy společné zemědělské politiky. Dostupné z WWW: <<http://www.euractiv.cz/zemedelstvi0/link-dossier/reformy-spolen-zemdelstsk-politiky>>. ISSN 1803-2486.

Tato reforma současně ujasnila hlavní oblasti zájmů dvou pilířů SZP, jak dokládá následující schéma:

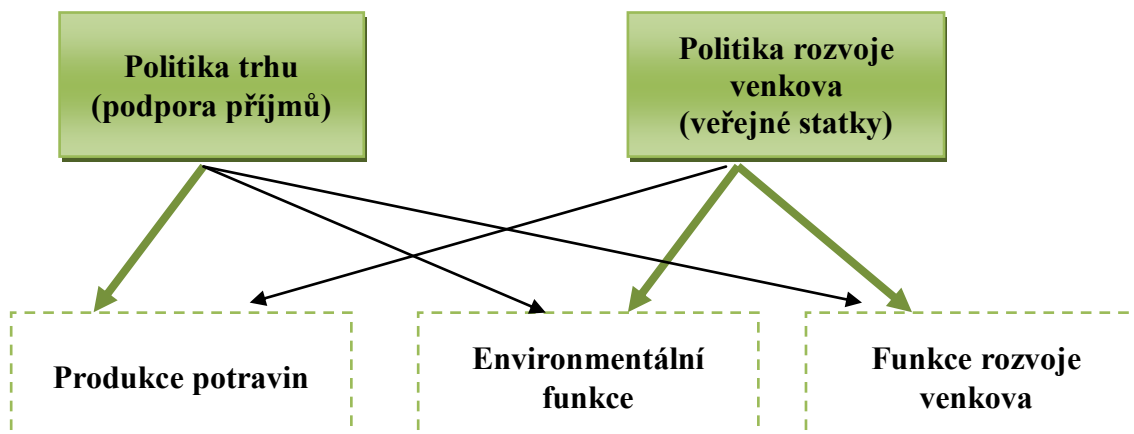

Schéma 1 - Pilíře SZP

Zdroj: Převzato a upraveno z European Commission. *New perspectives for EU rural development* [online]. Germany : WHITE CHLORINE-FREE PAPER, 2004 [cit. 2010-12-14]. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev/refprop_en.pdf>.

První pilíř SZP je zaměřen na poskytování podpory základních příjmů zemědělcům, s ohledem na přizpůsobování produkce požadavkům trhu, tržní poptávce. V rámci druhého pilíře je podporováno zemědělství z pozice poskytovatele veřejných statků vzhledem k jeho funkci ochrany životního prostředí a rozvoje venkova.

Veřejné statky jsou v ekonomické teorii definovány svou nevyučitelností ze spotřeby, nerivalitou a neoddělitelností. Vzhledem ke své povaze ani neprochází trhem. K dispozici je celá řada veřejných statků spojených se zemědělstvím, přičemž mnohé z nich jsou společensky velmi ceněny. V oblasti životního prostředí se jedná zejména o udržování rázu venkovské krajiny, funkčnost zemědělské půdy a její biodiverzitu, kvalitu a dostupnost vody, stabilitu klimatu ve smyslu ukládání hliníku a emise skleníkových plynů, kvalitu ovzduší či odolnosti vůči požárům a záplavám. Druhou významnou oblastí jsou veřejné statky v sociální oblasti jako je např. bezpečnost a kvalita potravin, rozvoj venkova, vitalita, zdraví a dobré životní podmínky hospodářských zvířat.⁶⁰

Jak bylo uvedeno výše, na základě modulace byla přesunuta část finančních prostředků z přímých plateb (I. pilíř) na podporu programů pro rozvoj venkova (II. pilíř).

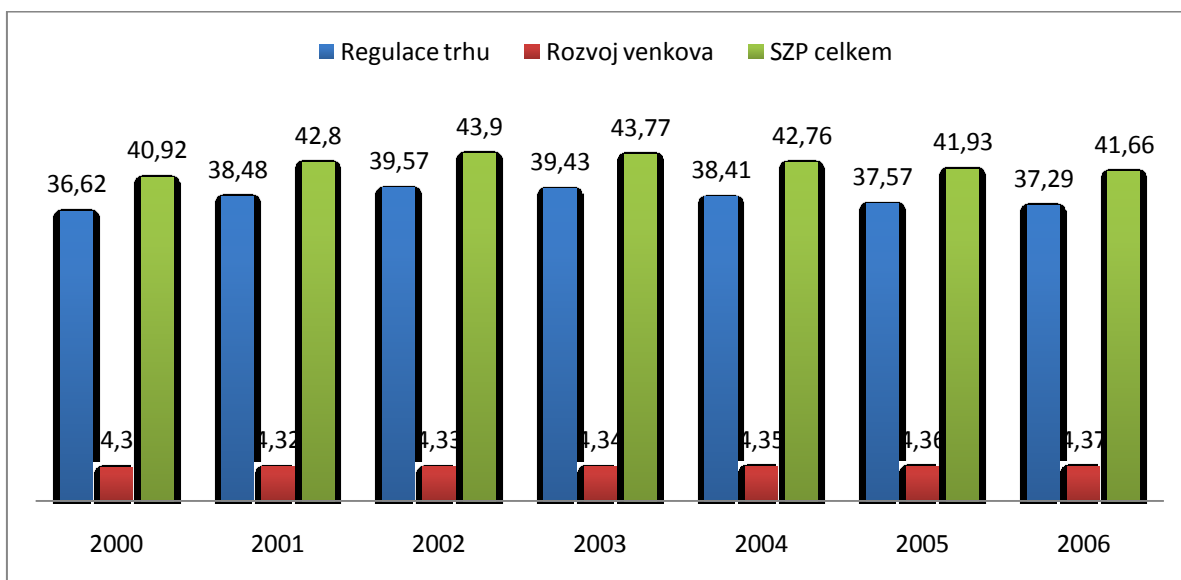
⁶⁰ COOPER, Tamsin; HART, Kaley, BALDOCK, David. *Provision of Public Goods through Agriculture in the European Union* [online]. London : Institute for European Environmental Policy, December 2009 [cit. 2011-03-14]. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/external/public-goods/report_en.pdf>.

Následující tabulka, která je pro přehlednost doplněna i grafem, vyčísluje jak celkové výdaje na společnou agrární politiku v letech 2000 – 2006, tak i rozdělení výdajů do oblasti I. a II. pilíře.

Tabulka 12 - Výdaje na SZP 2000 - 2006 v mld. euro (stálé ceny roku 1999)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Celkem
Regulace trhu	36,62	38,48	39,57	39,43	38,41	37,57	37,29	267,37
Rozvoj venkova	4,30	4,32	4,33	4,34	4,35	4,36	4,37	30,37
SZP celkem	40,92	42,8	43,9	43,77	42,76	41,93	41,66	297,74

Zdroj: European Commission. *Ec.europa.eu* [online]. [cit. 2010-12-13]. CAP Reform: Rural Development. Dostupné z WWW: <<http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev/en.pdf>>.

Graf 4 - Výdaje na SZP 2000 - 2006 v mld. euro

Zdroj: Vlastní zpracování dle výše uvedených údajů

Dne 20. listopadu 2008 se členské státy dohodly provést tzv. **Health Check**, tedy kontrolu funkčnosti agrární politiky, v jejímž základním rámci byly definovány nové výzvy pro zemědělství – řízení rizik, význam klimatických změn, ekologického zemědělství, biopaliv nebo vody.

V rámci Health Check byly schváleny následující body:

- 10 % sazba povinné modulace⁶¹;
- vyloučení podniků s platbami v rozmezí 100.000 – 300.000 eur z progresivní modulace;
- dodatečná 4 % progresivní modulace podniků s platbami nad 300.000 eur;
- míra financování modulovaných prostředků – u základní sazby 75 % z prostředků EU, v regionech konvergence⁶² 90 % z prostředků EU;
- rozšíření podpory citlivých zemědělských oblastí;
- možnosti financování opatření v rámci Programu rozvoje venkova (viz 2.3.2.3) – např. adaptace na klimatické změny, obnovitelné zdroje, inovativní přístupy, biodiverzita.⁶³

2.3.2 České zemědělství v rámci EU

České zemědělství se ještě před svým vstupem zapojilo do předvstupního programu SAPARD, o jehož působnosti pojednává kapitola 2.3.2.1. V souvislosti se zkráceným obdobím let 2004 – 2006 je spojován zejména Horizontální plán rozvoje venkova. Na období let 2007 – 2013 byl připraven Program rozvoje venkova.

2.3.2.1 Zemědělství v předvstupním období - SAPARD

V předvstupním období, resp. na počátku roku 2000, byly v ČR opětovně spuštěny privatizační aktivity, při kterých zahraniční investoři získali všechny velké banky a jednu velkou firmu z petrochemického průmyslu.

Zejména hospodářská recese v Německu v letech 2001 – 2002 zpomalila i hospodářský růst v České republice. „*Míra růstu HDP poklesla v roce 2001 na úroveň 3,1 % a v roce 2002 na úroveň 2,0 %.*“⁶⁴ Současně došlo k přílivu značných zahraničních finančních investic, který vedl k rychlému posilování měny (o téměř 20 procentních bodů).

⁶¹ Povinná modulace je přesun procentního podílu finančních prostředků vyčleněných na platby na zemědělský podnik do fondu pro rozvoj venkova.

⁶² V ČR platí pro celou republiku s výjimkou Prahy.

⁶³ Ministerstvo zemědělství. *Eagri.cz* [online]. 5. 2. 2010 [cit. 2010-12-14]. Vznik, vývoj a reformy Společné zemědělské politiky. Dostupné z WWW: <<http://eagri.cz/public/web/mze/ministerstvo-zemedelstvi/zahranicni-vztahy/cr-a-evropska-unie/vznik-vyvoj-a-reformy-pravidel-szp/vznik-vyvoj-a-reformy-spolecne.html>>.

⁶⁴ Ministerstvo zemědělství ČR. *Eagri.cz* [online]. 29.11.2009 [cit. 2011-02-08]. Střednědobé hodnocení programu SAPARD. Dostupné z WWW: <<http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/dobihajici-a-ukoncene-dotace/sapard/hodnoceni-a-monitoring/strednedobe-hodnoceni-programu-sapard.html>>. s. 32

V roce 2003 se nacházelo české hospodářství ve stavu po více než deseti letech restrukturalizace. „*Vláda provedla liberalizaci téměř všech cen, zprivatizovala valnou část ekonomiky, centralizovala regulování mezd a otevřela zemi světovému obchodu. Pozitivními signály byly relativně vyrovnaný rozpočet, nízká inflace a nízká nezaměstnanost.*“⁶⁵

Závěrečná roční zpráva Evropské Komise k České republice za rok 2003 byla příznivá, se závěrem, že Česká republika je připravena na vstup do Evropské unie. I přes tento pozitivní závěr bylo doporučeno České republice vyřešit důležité strategické úkoly:

- **fungování veřejné správy,**
- reforma **soudnictví,**
- **využívání veřejných tendrů státem,**
- zvládnutí **korupce.**

V souvislosti se vstupem do EU byl vytvořen na základě Nařízení Rady (ES) č. 1268/1999 Plán rozvoje zemědělství a venkova České republiky na období 2000 – 2006; Plán SAPARD. Jednalo se o speciální předvstupní program, který měl pomáhat kandidátským zemím při řešení konkrétních úkolů při zavádění *acquis communautaire* vztahujícímu se ke společné zemědělské politice a strukturálním změnám v jednotlivých zemědělských sektorech a současně řešit priority a konkrétní problémy spojené s trvale udržitelným přizpůsobením zemědělského sektoru a venkovských oblastí.⁶⁶

Výše uvedený celkový záměr byl dále rozčleněn do tří základních priorit, které obsahují další podpůrná opatření:

1. „*zvýšení konkurenceschopnosti zemědělského a zpracovatelského sektoru,*
2. *trvale udržitelný rozvoj venkovských oblastí,*
3. *příprava podmínek pro plné využití Programu.*“⁶⁷

Kandidátské země mohly využívat tohoto programu maximálně do konkrétního data přístupu k Evropské unii, což pro Českou republiku znamenalo, že všechny smlouvy

⁶⁵ Ministerstvo zemědělství ČR. *EAgri.cz* [online]. 29.11.2009 [cit. 2011-02-08]. Střednědobé hodnocení programu SAPARD. Dostupné z WWW: <<http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/dobihajici-a-ukoncene-dotace/sapard/hodnoceni-a-monitoring/strednedobe-hodnoceni-programu-sapard.html>>. s. 32

⁶⁶ Státní zemědělský intervenční fond. *Szif.cz* [online]. 2000 - 2010 [cit. 2011-02-08]. SAPARD. Dostupné z WWW: <<http://www.szif.cz/irj/portal/anonymous/sapard>>.

⁶⁷ Ministerstvo zemědělství ČR. *EAgri.cz* [online]. 29.11.2009 [cit. 2011-02-08]. Střednědobé hodnocení programu SAPARD. Dostupné z WWW: <<http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/dobihajici-a-ukoncene-dotace/sapard/hodnoceni-a-monitoring/strednedobe-hodnoceni-programu-sapard.html>>.

s žadateli byly uzavřeny do konce roku 2003.⁶⁸ EU uvolnila v rámci tohoto programu pro všech deset kandidátských zemí ročně celkovou částku 520 mil. euro, přičemž pro Českou republiku bylo vyčleněno ročně přibližně 22 milionů euro.

Program SAPARD byl v ČR zahájen v dubnu 2002 a uzavírání smluv skončilo dnem 31. prosince 2003. Do té doby bylo přijato více než 3000 projektů, přičemž schváleno bylo 1692 smluv (projektů) na částku 4,5 mld. Kč. K 30. listopadu 2005 bylo skutečně proplaceno 1495 projektů v celkové částce 3 894 810 864 Kč.⁶⁹ Z toho evropské prostředky představovaly částku 2 948 033 530 Kč, z národních zdrojů bylo vyplaceno 810 821 782 Kč a regionální zdroje přispěly částkou 135 955 552 Kč. Nevyčerpané prostředky byly vráceny Evropské komisi a použity pro proplacení v rámci Horizontálního plánu rozvoje venkova (blíže o tomto programu v kapitole 2.3.2.2). Nejvíce prostředků, 25 % celkových plateb, bylo proplaceno v rámci opatření rozvoje venkova – obnova a rozvoj vesnic a vesnické infrastruktury, 20 % celkových plateb pak bylo shodně vynaloženo na investice do zemědělského majetku a na zlepšování zpracování a marketingu zemědělských produktů a produktů rybolovu.

⁶⁸ ČR přistoupila k EU 1. 5. 2004.

⁶⁹ Celková alokace na program SAPARD 2000 – 2003 byla ve výši 3,9 mld. Kč (12,5 mil. EUR).

Tabulka 13 - Přehled alokací, uzavřených závazků a proplacených projektů k 30. 11. 2005 dle opatření

	schválená alokace 2000-2003		uzavřené závazky k 30.11.2005			proplacené projekty k 30.11.2005			
	veřejné prostředky	z toho podíl EU	počet projektů	veřejné prostředky	z toho podíl EU	počet projektů	veřejné prostředky**	z toho podíl EU**	
Priorita I - Zvyšování konkurenceschopnosti zemědělství									
1.1.	Investice do zemědělského majetku	764 280 447	582 645 517	359	791 741 789	603 321 198	349	764 280 447	582 645 517
1.2.	Zlepšování zpracovávání a marketingu zemědělských produktů a produktů rybolovu	770 273 040	580 315 526	288	870 806 349	656 105 404	272	770 273 040	580 315 526
1.3.	Zlepšování struktur pro kontrolu kvality, pro kvalitu potravin a ochranu spotřebitele	268 947 095	201 710 291	191	320 630 802	240 473 081	178	268 947 095	201 710 291
1.4.	Meliorace a pozemkové úpravy	658 297 166	493 722 788	305	736 252 329	552 189 174	301	658 297 166	493 722 788
Priorita II - Trvale udržitelný rozvoj venkovských oblastí									
2.1.	Renovace a rozvoj vesnic a rozvoj venkovské infrastruktury	973 392 144*	738 856 485	197	1 037 081 643*	787 175 817	192	973 392 144*	738 856 485
2.2.	Rozvoj a diverzif. hospod. činností zajišťující rozmanitost aktivit a altern. zdroje příjmů	416 922 567	318 230 512	129	464 714 729	354 127 597	123	416 922 567	318 230 512
2.3.	Metody zemědělské produkce určené k ochraně životního prostředí a uchování krajiny	12 585 689	9 439 245	36	21 761 205	16 320 865	36	12 585 689	9 439 245
Priorita III - Odborná pomoc									
3.1.	Zlepšování profesního vzdělávání	19 539 975	14 654 975	33	22 275 646	16 706 734	33	19 539 975	14 654 975
3.2.	Technická pomoc	10 572 741	8 458 191	16	11 566 154	9 252 921	11	10 572 741	8 458 191
Celkem		3 894 810 864	2 948 033 530	1 554	4 276 830 646	3 235 672 791	1 495	3 894 810 864	2 948 033 530

* jedná se o alokace a proplacené prostředky včetně regionálních zdrojů

** proplacené finanční částky představují skutečně proplacené prostředky snížené o vratky finančních prostředků, které jsou vždy po navrácení použity k financování dalších dosud neproplacených projektů.

Zdroj: Ministerstvo zemědělství. *EAgri.cz* [online]. 29.11.2009 [cit. 2011-03-21]. Závěrečná zpráva o programu SAPARD v České republice. Dostupné z WWW: <http://eagri.cz/public/web/file/1128/Zvren_zprva_SAPARD_web.pdf>.

2.3.2.2 Zemědělská politika ve zkráceném období 2004 – 2006

Pro zkrácené období let 2004 – 2006 byl v ČR vypracován Horizontální plán rozvoje venkova (HRDP), jehož souhrnným základním cílem byl „*trvale udržitelný rozvoj zemědělství, venkova a jeho přírodních zdrojů*.“⁷⁰

Dílčí cíle lze v rámci tohoto projektu vymežit jako:

- **ochranu a podporu vysoké hodnoty a udržitelného zemědělství** – které dodržuje environmentální požadavky;
- **zachování a podporu zemědělských systémů** s nízkými vstupními náklady;
- **zlepšování a ochranu přirozeného prostředí** – včetně hygienických podmínek a podmínek spojených s existencí zvířat;
- **zachování a posílení životaschopné sociální struktury** ve venkovských oblastech.

V rámci nařízení Rady (ES) č. 1257/1999 a požadavků Přístupové smlouvy byla s odvoláním na příslušné kapitoly a články uvedených dokumentů přijata a skutečně realizována (vyjma Technické pomoci) tato opatření:

1. „*Předčasné ukončení zemědělské činnosti (PUZČ)*,”
2. *Méně příznivé oblasti a oblasti s environmentálními omezeními,*
3. *Agroenvironmentální opatření (AEO),*
4. *Lesnictví,*
5. *Zakládání skupin výrobců (ZVS).*“⁷¹

Následující tabulka představuje alokaci finančních prostředků na HRDP v rámci jednotlivých opatření. Evropský fond se na celkových nákladech projektu podílel z 80 %, zbylých 20 % nákladů bylo pak financováno z prostředků státního rozpočtu.

⁷⁰ *EAgri.cz* [online]. 2009 - 2010 [cit. 2011-02-08]. Horizontální plán rozvoje venkova 2004 - 2006. Dostupné z WWW: <<http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/dobihajici-a-ukoncene-dotace/horizontalni-plan-rozvoje-venkova-hrdp/>>. s. 31

⁷¹ *EAgri.cz* [online]. 2009 - 2010 [cit. 2011-02-08]. Horizontální plán rozvoje venkova 2004 - 2006. Dostupné z WWW: <<http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/dobihajici-a-ukoncene-dotace/horizontalni-plan-rozvoje-venkova-hrdp/>>.

Tabulka 14 - Finanční alokace na HRDP v letech 2004 - 2006 v mil. eur (běžné ceny)

Opatření	EU (EAGGF)	SR (MZe)	Celkem
Předčasné ukončení zemědělské činnosti	7,1	1,8	8,9
Méně příznivé oblasti a oblasti s environmentálními omezeními	243,7	60,9	304,7
Agroenvironmentální opatření	268,0	67,0	335,0
Lesnictví	16,5	4,1	20,6
Zakládání skupin výrobců	4,6	1,2	5,8
Technická pomoc	2,8	0,7	3,5
Celkem	542,8	135,7	678,5

Zdroj: JEDLIČKA, Jan. *Csas.cz* [online]. 2004 [cit. 2011-02-08]. CAP. Dostupné z WWW: <http://www.csas.cz/banka/content/inet/internet/cs/CAP.pdf>.

V rámci tohoto zkráceného období byl dále Ministerstvem zemědělství vytvořen Operační program (OP) „Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství.“ – základní koncepční rámec pro čerpání podpory pro české zemědělství a venkov po přistoupení k EU, který navázal na předstupní program SAPARD.

Projekty realizované v rámci tohoto programu byly spolufinancovány jak z EZZF, tak i z Finančního nástroje pro podporu rybolovu (FIFG), přičemž se na realizaci dále podílel i Státní zemědělský a intervenční fond (SZIF).

Cílem tohoto OP byla „podpora trvalého hospodářského růstu i růstu kvality života obyvatel založená zejména na:

- zvyšování konkurenceschopnosti odvětví,
- zajištění zaměstnanosti a rozvoje lidských zdrojů,
- snižování rozdílů v sociálních podmínkách,
- zachování kulturní krajiny,
- ochraně a zlepšování životního prostředí.⁷²

⁷² Ministerstvo zemědělství ČR. *Operační program "Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství" v kostce*. Praha : Profi Press, 2004. 24 s. Dostupné z WWW: <http://eagri.cz/public/web/file/37936/OP_kostka_web.pdf>. s.4

Program byl rozčleněn do tří základních priorit:

- **podpora zemědělství**, zpracování zemědělských produktů a lesní hospodářství,
- **rozvoj venkova**, rybářství a odborné vzdělávání,
- **technická pomoc**.

Následující tabulka představuje podrobnější strukturu financování v rámci jednotlivých priorit.

Tabulka 15 - Finanční alokace na operační program Zemědělství v letech 2004 - 2006, v mil. eur (běžné ceny)

Priority / Opatření	EU (EAGGF /FIFG)	SZIF (MZe)	Celkem
1. Podpora zemědělství, zpracování zemědělských produktů a lesní hospodářství	97,5	53,7	151,1
1.1 Investice do zem. majetku / zem. podniků	78,4	46,0	124,5
1.2 Zlepšení zpracování zem. výrobků a jejich marketing	10,0	4,3	14,3
1.3. Lesní hospodářství	9,1	3,3	12,4
2. Rozvoj venkova, rybářství a odborné vzdělání	73,4	22,0	95,4
2.1 Posílení přizpůsobivosti a rozvoj venkovských oblastí	65,3	18,7	84,0
2.2 Odborné vzdělávání	1,1	0,4	1,5
2.3 Rybářství	7,0	3,0	10,0
3. Technická pomoc	3,0	1,0	4,0
Celkem	173,9	76,7	250,6

Zdroj: JEDLIČKA, Jan. *Csas.cz* [online]. 2004 [cit. 2011-02-08]. CAP. Dostupné z WWW: <<http://www.csas.cz/banka/content/inet/internet/cs/CAP.pdf>>.

Celkově bylo na projekty v rámci OP Zemědělství vyhrazeno 250,6 mil. euro, celková částka z evropských zdrojů představovala 173,9 mil. euro, ze státního rozpočtu bylo vyčleněno 76,7 mil. euro. Podíl veřejných zdrojů (strukturální fondy + státní rozpočet) na financování opatření byl v rozmezí 50 % - 100 %.⁷³

2.3.2.3 Program rozvoje venkova na období let 2007 – 2013

V roce 2008 byly představeny základní body reformy české zemědělské politiky. Vláda v této souvislosti vydala své programové prohlášení, ve kterém se v souvislosti s agrární politikou zavázala, že bude: „*usilovat o co nejúčelnější čerpání všech dostupných*

⁷³ Ziskové projekty byly spolufinancovány z 50 %, neziskové byly hrazeny 100 %.

nástrojů, které je možné na společném trhu EU využít. Jde zejména o finanční prostředky Programu rozvoje venkova na období let 2007–2013 a přímé platby v plném možném rozsahu národního spolufinancování.“ a současně bude: „usilovat o vyvážený rozvoj venkova s cílem podpory zaměstnanosti a podnikání, zejména s využitím evropských fondů. Vláda využije plně svých možností k podpoře života mladých lidí na venkově a využije finanční nástroje k urychlení generační výměny v zemědělství.“⁷⁴

Reforma našeho zemědělství představila čtyři základní body, z nichž tři⁷⁵ jsou stanoveny v souladu s požadavky SZP EU, patří mezi ně⁷⁶:

- **péče o krajinu**, kvalitní potraviny a celkové zvýšení kvality života na venkově – podpora regionálních potravin a zemědělských technologií snižujících klimatická rizika,
- **podpora konkurenceschopnosti** českého zemědělství a snížení byrokracie v podnikání,
- **liberální pojetí** zemědělské politiky – rovné podmínky financování, zjednodušení pravidel spojených s podnikáním.

2.3.3 Zemědělství z pohledu OECD

Významnou úlohu ve vztahu k zemědělské činnosti plní i Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj založená roku 1961 za účelem podpory hospodářského rozvoje a ekonomické spolupráce ve světě, která v současné době čítá 31 členů.⁷⁷ Česká republika je jejím členem od roku 1995 pod záštitou MZV ČR, z jehož rozpočtu jsou také této organizaci odváděny příspěvky.⁷⁸

OECD pokrývá prakticky všechny oblasti hospodářské politiky – od životního prostředí a rozvojové spolupráce, přes obchod, veřejnou správu, vědu, technologie a průmysl, až po zemědělství a rybnářství, dopravu či zaměstnanost a sociální oblasti.

⁷⁴ *Vlada.cz* [online]. 26.6.2008 [cit. 2010-12-13]. Programové prohlášení vlády. Dostupné z WWW: <<http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1993-2007-cr/mirek-topolaneck-1/programove-prohlaseni-vlady-37071/>>. s.15

⁷⁵ Čtvrtým bodem, který je plně v národní kompetenci, je narovnání vlastnických vztahů k půdě. Do konce roku 2011 by se mělo uskutečnit vypořádání všech restitučních a transformačních majetkových nároků.

⁷⁶ BINEK, Jan; SVOBODOVÁ, Hana. *Garep.cz : Společná zemědělská politika a regionální politika na jednom hřišti* [online]. 2009 [cit. 2010-12-12]. Rozvoj venkova a rozvoj regionů. Dostupné z WWW: <<http://www.garep.cz/publikace/clanek-7.pdf>>.

⁷⁷ Členy OECD jsou Austrálie, Rakousko, Belgie, Kanada, Chile, Česká republika, Dánsko, Finsko, Francie, Německo, Řecko, Maďarsko, Island, Irsko, Itálie, Japonsko, Korea, Lucembursko, Mexiko, Nizozemí, Nový Zéland, Norsko, Polsko, Portugalsko, Slovenská republika, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko, Turecko, Velká Británie a Spojené státy.

⁷⁸ Rozpočet OECD je pro rok 2010 stanoven na 328 milionů EUR.

Problematikou zemědělství se zabývá Ředitelství pro potraviny, zemědělství a rybolov. OECD se intenzivně věnuje i problematice rozvojové spolupráce a pomoci méně vyspělým zemím, které poskytují jen omezenou nabídku zemědělských komodit. Proto byl vytvořen orgán Network on Poverty Reduction, který analyzuje jednotlivé sektory, mimo jiné i zemědělství, a jejich vliv na omezování chudoby.⁷⁹

Působením OECD v sektoru zemědělství jsou např.:

- vytvářeny **systemy certifikace** některých zemědělských komodit,
- přijímány **obecné principy** přispívající k zohledňování **environmentálních aspektů**,
- **přezkoumávány omezení dovozu a podpory vývozu** zemědělských produktů,
- zaváděny **standarty technických parametrů** pro zemědělské a lesnické stroje,
- **definovány obecné ukazatele** pro relevantnější srovnání hodnocení zemědělských politik.⁸⁰

Poměrně důležitým tématem je v současnosti i zajištění **koherence politik** pro rozvoj. To znamená zajistit, aby výsledky mezinárodní rozvojové spolupráce nebyly negativně ovlivňovány vnějšími dopady politik vyspělých zemí. *„Nemá například příliš smysl poskytovat rozvojovou pomoc na podporu venkovských oblastí, když je toto úsilí převáženo negativními dopady zemědělských dotací a vysokých ochranných opatření ve vyspělých zemích.“⁸¹*

Tabulka 16, resp. 17 podává základní přehled o výši zemědělských podpor v zemích OECD v období let 1986 – 2009.

⁷⁹ KAPLAN, Michal. *Rozvojovka* [online]. 22.12.2008 [cit. 2010-12-19]. Rozvojová politika vyspělých zemí (OECD/DAC). Dostupné z WWW: <http://www.rozvojovka.cz/rozvojova-politika-vyspelych-zemi-oecd-dac_228_4.htm>.

⁸⁰ Ministerstvo zemědělství. *Eagri.cz* [online]. 4.9.2006 [cit. 2010-12-19]. Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj – OECD. Dostupné z WWW: <<http://eagri.cz/public/web/mze/ministerstvo-zemedelstvi/zahranicni-vztahy/mezinarodni-organizace/organizace-pro-ekon-spolupraci-oecd.html>>.

⁸¹ KAPLAN, Michal. *Rozvojovka* [online]. 22.12.2008 [cit. 2010-12-19]. Rozvojová politika vyspělých zemí (OECD/DAC). Dostupné z WWW: <http://www.rozvojovka.cz/rozvojova-politika-vyspelych-zemi-oecd-dac_228_4.htm>.

Tabulka 16 - Podpora zemědělství v zemích OECD 1986 – 1997 v mil. USD

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
PSE⁸²	222 059	250 144	243 792	226 069	249 582	269 500	262 109	260 726	271 821	267 103	260 182	229 927
% PSE⁸³	37	38	35	32	32	35	33	34	34	31	30	28
GSSE⁸⁴	37 202	38 280	44 587	47 542	54 985	64 322	65 970	65 431	63 036	72 861	66 559	64 528
TSE⁸⁵	277 781	307 493	309 812	294 772	327 140	356 278	353 237	350 739	359 161	363 888	352 146	318 926
% GSSE⁸⁶	13,4	12,4	14,4	16,1	16,8	18,1	18,7	18,7	17,6	20,0	18,9	20,2
% TSE⁸⁷	2,43	2,32	2,07	1,89	1,86	1,89	1,74	1,70	1,63	1,47	1,41	1,29

Zdroj: Vlastní zpracování dle statistik OECD

OECD. *Oecd.org* [online]. 2010 [cit. 2010-12-19]. Producer and Consumer Support Estimates database. Dostupné z WWW: <http://www.oecd.org/document/59/0,3343,en_33873108_33873325_39551355_1_1_1_1,00.html#summary>.

Tabulka 17 - Podpora zemědělství v zemích OECD 1998 – 2009 v mil. USD

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
PSE	250 050	269 967	243 455	215 338	227 646	247 971	280 449	265 959	252 508	255 720	262 049	252 522
% PSE	32	35	32	29	31	29	29	28	26	22	21	22
GSSE	61 390	58 041	56 452	57 889	59 292	65 788	69 550	73 788	76 605	77 337	85 807	95 270
TSE	335 190	351 672	322 048	295 343	311 086	340 133	378 195	369 291	358 180	362 197	379 363	383 742
% GSSE	18,3	16,5	17,5	19,6	19,1	19,3	18,4	20,0	21,4	21,4	22,6	24,8
% TSE	1,35	1,35	1,21	1,14	1,15	1,12	1,12	1,04	0,95	0,87	0,86	0,93

Zdroj: Vlastní zpracování dle statistik OECD

OECD. *Oecd.org* [online]. 2010 [cit. 2010-12-19]. Producer and Consumer Support Estimates database. Dostupné z WWW: <http://www.oecd.org/document/59/0,3343,en_33873108_33873325_39551355_1_1_1_1,00.html#summary>.

⁸² PSE = odhad produkčních podpor (Producer Support Estimate)

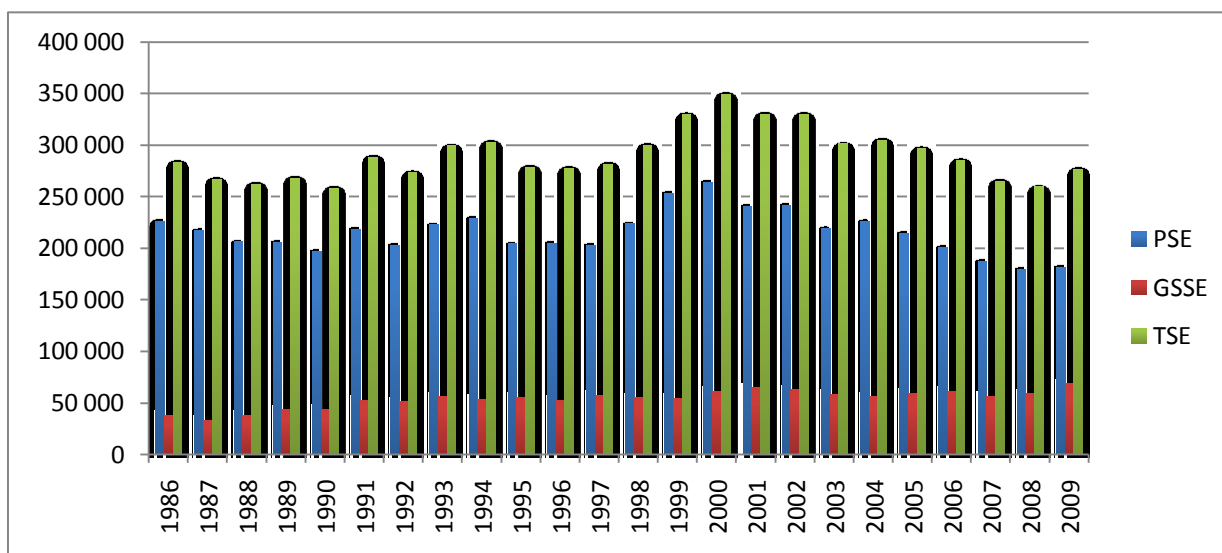
⁸³ Vyjádřeno jako podíl na TSE.

⁸⁴ GSSE = odhad podpory obecných služeb (General Services Support Estimate)

⁸⁵ TSE = odhad celkových podpor (Total Support Estimate)

⁸⁶ Vyjádřeno jako podíl na TSE.

⁸⁷ Vyjádřeno jako podíl na HDP.

Graf 5 – Vývoj TSE, GSSE a PSE v zemích OECD 1986 – 2009, v mil. euro

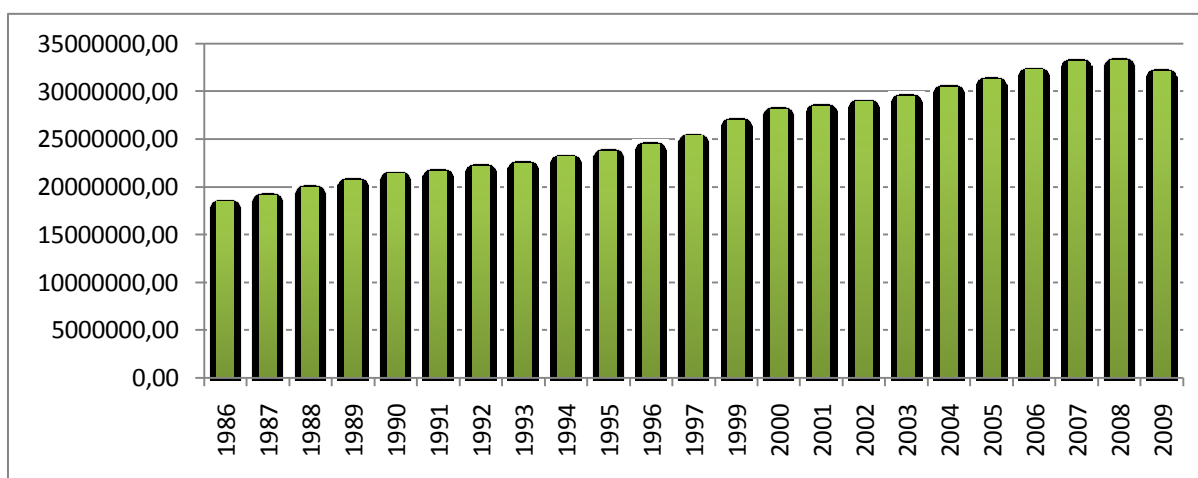
Zdroj: vlastní zpracování dle výše uvedených údajů

Protože jsou TSE vázány na HDP, obsahuje níže uvedená tabulka 18 doplněná pro úplnost grafem, přehled o výši v HDP v zemích OECD v letech 1986 – 2009.

Tabulka 18 – HDP v zemích OECD v letech 1986 - 2009 v mil. USD (stálé ceny roku 2000)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Reálný HDP	18 437 139,4	19 069 421,7	19 937 691,0	20 698 412,4	21 337 508,6	21 636 127,6
	1992	1993	1994	1995	1996	1997
	22 111 846,4	22 432 054,2	23 131 815,8	23 699 876,3	24 436 330,7	25 330 808,0
	1998	1999	2000	2001	2002	2003
	26 026 642,0	26 928 650,8	28 058 193,1	28 426 557,7	28 906 848,3	29 480 687,2
	2004	2005	2006	2007	2008	2009
	30 439 450,6	31 267 408,1	32 247 339,1	33 117 571,6	33 226 405,8	32 092 354,6

Zdroj: OECD. *Stats.oecd.org* [online]. 09 Feb 2011 [cit. 2011-02-09]. 1. Gross domestic product. Dostupné z WWW: <http://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=SNA_TABLE1>.

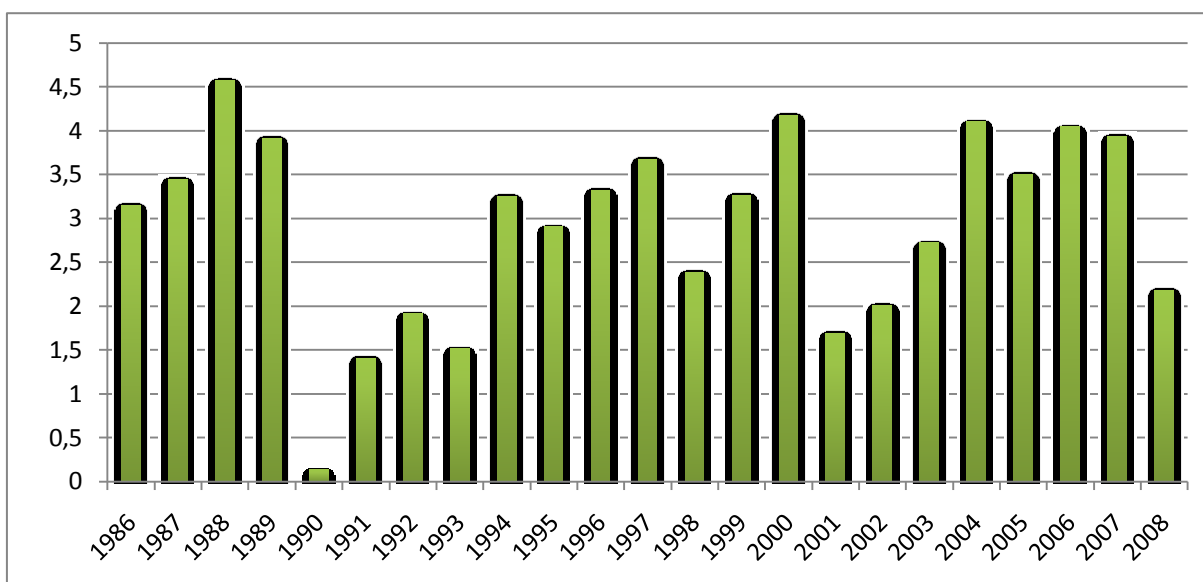

Graf 6- Výše HDP v zemích OECD 1986 – 2009 v mil. USD (stálé ceny roku 2000)

Zdroj: Vlastní zpracování dle výše uvedených údajů

Z grafu je patrné, že hrubý domácí produkt v zemích OECD ve své absolutní hodnotě od roku 1986 až do roku 2008 roste. První výrazné snížení nastalo v roce 2009, kdy HDP klesl z hodnoty 33 226 405,8 mil. USD na 32 092 354,6 mil. USD.

Protože průběh grafu 6 naznačuje cyklický charakter, byl dále zkoumán vztah poskytovaných podpor k světovému hrubému domácímu produktu, jak dokládá graf 7.

Graf 7 - Vývoj globálního růstu HDP v % (stálé ceny roku 1990)

Zdroj: KRAFT, Jiří., KRAFTOVÁ, Ivana.: *Dynamic Equilibrium of the Global Economy – Effects of Cyclic Development*. Economics and Management: 15 (2010) p. 123-129.

Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem lze proto potvrdit původní předpoklad, tedy že je výše podpor směřovaných do odvětví zemědělství v zemích OECD svázána s vývojem hrubého domácího produktu.

3 ANALÝZA ODVĚTVÍ ZEMĚDĚLSTVÍ (PORTERŮV MODEL)

Odvětvová analýza umožňuje prognózovat vývoj jednotlivých odvětví a rozbor jejich rozdílných charakteristik. Současně je velmi podstatná vzhledem k vzájemné komparaci firem působících v daném odvětví.

Dle důrazu na kvantifikované aspekty hodnocení lze rozlišit následující tři přístupy:

1. „**technický** (kvantitativní) – klade důraz na rozbor finančních ukazatelů a jiná číselná vyjádření,
2. **fundamentální** (kvalitativní) – zaměřuje se na číselně obtížně vyjádřitelné údaje,
3. **smíšený** (kombinovaný)⁸⁸ – spojuje výše uvedené přístupy.

Dle rozsahu lze analýzy odvětví dále členit na:

1. „**jednotlivé** – zaměřené na jednotlivá odvětví,
2. **dílčí** – tj. selektivní analýzy několika sektorů,
3. **úplné**⁸⁹ – zkoumají celé národní hospodářství.

V rámci analýzy odvětví je tedy možné nejen porovnávat stávající podniky, ale i jednotlivá odvětví mezi sebou, nebo provádět srovnání časová.

*„Každá firma, která v daném odvětví vstupuje do soutěže, má svou **konkurenční strategii**, ať už jasně formulovanou či skrytou. Tato strategie se mohla rozvíjet explicitně, plánovitým procesem, či implicitně, prostřednictvím aktivit různých funkčních oddělení firmy.“⁹⁰*

Strategie „je definována jako stanovení dlouhodobých podnikových cílů, přijetí pravidel chování a rozdělení zdrojů nezbytných k dosažení těchto cílů.“⁹¹

⁸⁸ RŮČKOVÁ, P. *Finanční analýza: metody, ukazatele, využití v praxi*. 3. vyd. Praha: Grada, 2010, s. 15

⁸⁹ RŮČKOVÁ, P. *Finanční analýza: metody, ukazatele, využití v praxi*. 3. vyd. Praha: Grada, 2010, s. 15

⁹⁰ PORTER, Michael E. *Konkurenční strategie : Metody pro analýzu odvětví a konkurentů*.

Přeložil Kvapil Karel. 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, a.s., 1994. s. VIII

⁹¹ KOONTZ, Harold, WEIHRICH, Heinz. *Essentials of management : An international perspective*. 7th edition. New Delhi : McGraw-Hill publishing company limited , 2006. s. 79

Mintzberg prosazoval, že samotné slovo „strategie“ si nemůže nikdo přivlastnit a tento výraz lze legitimně použít několika způsoby. Definoval tzv. 5P, přičemž žádné z nich není v izolaci od ostatních. „*Strategie může být:*

1. **plán** (*plan*),
2. **trik** (*ploy*),
3. **vzorec chování** (*pattern of behaviour*),
4. **postavení** *vzhledem k ostatním* (*position in respect to others*),
5. **perspektiva** (*perspective*).“⁹²

Chandler definuje strategii jako „*vytvoření základních dlouhodobých cílů a záměrů podniku, přijetí akčních plánů a rozdělení zdrojů k provádění definovaných cílů.*“⁹³

V současném, rychle se měnícím prostředí, lze chápat strategii jako snahu o vystihnutí dobrého záměru či vymezení koridoru, v rámci kterého lze operativně měnit dráhu pohybu. „*Moderní strategii tak např. Jirásek přirovnává ke střelbě na pohyblivý cíl, přičemž i střelící je v pohybu.*“⁹⁴

Z výše uvedených definic lze pohlížet na strategii jako na proces utváření dlouhodobých obecných cílů a způsobů k jejich dosažení za účelem vytvoření konkurenční výhody. Velký vliv na určování konkurenčních pravidel i stanovení potenciálně dostupných strategií má **struktura odvětví**.

3.1 Strukturální analýza odvětví

Ve struktuře každého odvětví působí různě intenzivní konkurence, přičemž síly působící vně často ovlivňují všechny konkurenty pohybující se uvnitř. Základem strukturální analýzy je rozpoznání podstatných charakteristik odvětví, spočívajících v jeho ekonomice i technologii. Úroveň konkurence závisí dle **Portera** na pěti základních konkurenčních silách, které určují potenciální ziskovost⁹⁵ dosahovanou v odvětví.

⁹² CAMPBELL, David; STONEHOUSE, George; HOUSTON, Bill. *Business Strategy : an introduction*. 2. Woburn : Butterworth-Heinemann, 2002. s. 8

⁹³ CAMPBELL, David; STONEHOUSE, George; HOUSTON, Bill. *Business Strategy : an introduction*. 2. Woburn : Butterworth-Heinemann, 2002. s. 12

⁹⁴ SEDLÁČKOVÁ, Helena; BUCHTA, Karel. *Strategická analýza*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha : C.H. Beck, 2006. s. 4

⁹⁵ Ziskovost je měřena z hlediska dlouhodobé návratnosti investovaného kapitálu.

„Cílem konkurenční strategie pro podnikatelský subjekt je nalézt v odvětví takové postavení, kdy podnik může nejlépe čelit konkurenčním silám, nebo jejich působení obrátit ve svůj prospěch.“⁹⁶ Tvorba účinné konkurenční strategie pak spočívá v ofenzivních či defenzivních krocích tak, aby si firma vytvořila obhajitelnou pozici proti působení všech pěti konkurenčních sil.

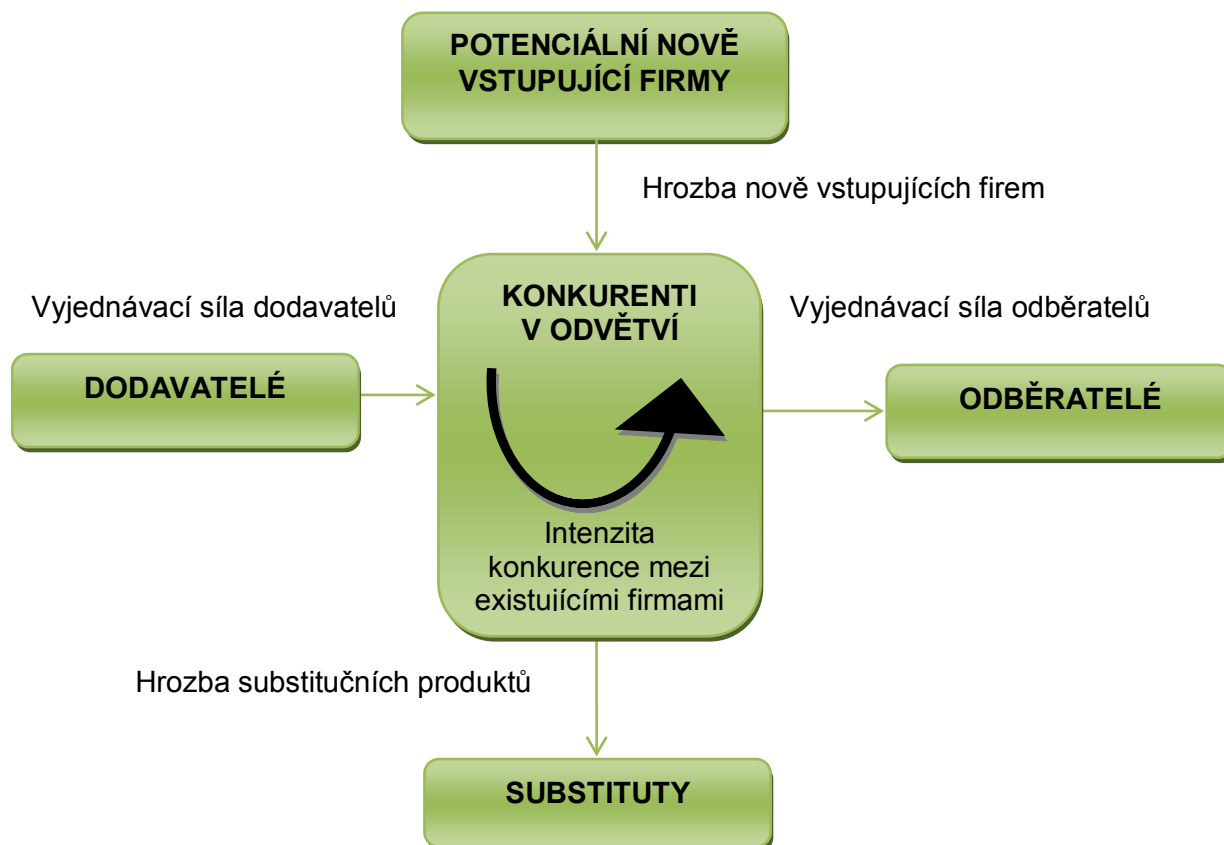

Schéma 2 – Porterův model pěti sil

Zdroj: Převzato a upraveno z PORTER, Michael E. *Competitive strategy : Techniques for analyzing industries and competitors*. 1st edition. New York : The Free Publishing, 1980. s. 4

3.1.1 Strukturální činitelé ovlivňující intenzitu konkurence

Potenciální konkurenti, substituty, odběratelé a dodavatelé jsou v podstatě konkurenty pro firmy, které již v daném odvětví působí. Všechny síly pak společně ovlivňují míru intenzity konkurence i ziskovost celého odvětví, přičemž největší síly získávají rozhodující vliv při formulování strategie. Tyto síly je nutné odlišit od krátkodobých faktorů, které mohou ovlivnit konkurenceschopnost i ziskovost pouze přechodně.

⁹⁶ PORTER, Michael E. *Competitive strategy : Techniques for analyzing industries and competitors*. 1st edition. New York : The Free Publishing, 1980. s. 4

Konkurence v odvětví snižuje míru výnosů z investovaného kapitálu na úroveň výnosové míry dosahované na dokonale konkurenčních trzích, resp. na „svobodném trhu“⁹⁷. Nižší míru investoři z dlouhodobého hlediska neakceptují, protože mají možnost investovat v ziskovějších odvětvích. Existence vyšší výnosové míry může na druhou stranu znamenat příliv nových firem do odvětví nebo zvýšení investic stávající konkurentů.

3.2 Hybné síly konkurence v odvětví

Jak bylo prezentováno na výše uvedeném schématu, existuje dle Portera pět základních hybných sil, které ovlivňují a podmiňují konkurenci v odvětví. Jedná se o:

1. **stávající firmy** v odvětví,
2. **potenciálně vstupující** podniky,
3. **odběratele**,
4. **dodavatele**,
5. **substituty**.

3.2.1 Intenzita konkurence mezi stávajícími firmami⁹⁸

Soupeření mezi firmami již působícími v daném odvětví lze přirovnat k obratnému manévrování k získání výhodného postavení. K nejpoužívanějším metodám patří reklamní kampaně, poskytování zvýhodněných záruk, zkvalitňování servisu, zavádění nových produktů nebo cenové konkurence. K soupeření se firma, resp. firmy uchylují především v případech, kdy pociťují výrazný tlak ostatních firem, nebo chtějí využít příležitostí k vylepšení své pozice. Jsou-li firmy na sobě vzájemně závislé, vyvolají tyto kroky snahy o kompenzaci či odvetu u ostatních konkurentů. Zatímco některé formy konkurence, zejména pak konkurence cenová, jsou vysoce nejisté a velmi pravděpodobně mohou zhoršit ziskovost celého odvětví, jiné (např. reklamní kampaně) mohou vést ke zvýšení poptávky či vyvolat vyšší míru diferenciací, čímž přináší užitek všem zúčastněným.

⁹⁷ Tato výnosová míra je aproximována průměrnými výnosy z dlouhodobých vládních obligací, upravenými směrem nahoru o riziko kapitálových ztrát.

⁹⁸ PORTER, Michael E. *Competitive strategy: Techniques for analyzing industries and competitors*. 1st edition. New York: The Free Publishing, 1980. s. 17 - 21

Intenzita konkurence je pak ovlivňována následujícími vzájemně propojenými strukturálními faktory:

- **Početní nebo vyrovnání konkurenti**

Je-li odvětví vysoce koncentrováno, je vedoucí firma schopna zavést v odvětví disciplínu a mít rozhodující slovo i v otázkách cenové tvorby. Pro odvětví s malým počtem relativně vyrovnaných konkurentů je typická náchylnost ke vzájemnému boji i dostatek zdrojů pro vytrvalou a intenzivní odvetu. V případě existence mnoha firem jsou pravděpodobná jednání na vlastní pěst.

- **Pomalý růst odvětví**

Zatímco pomalý růst odvětví vyvolává snahy o získání co největšího podílu expandujících firem, rychlý růst umožňuje dosahovat lepších výsledků, pokud udrží firmy krok s vývojem odvětví.

- **Vysoké fixní a skladovací náklady**

Vysoká úroveň těchto nákladů nutí firmy k naplňování kapacity a tedy i snižování cen, je-li přebytečná kapacita. Rozhodující je však poměr fixních nákladů k přidané hodnotě (nikoli v poměru k celkovým nákladům). Tyto problémy se týkají i oblasti nákladně a těžko skladovatelných produktů, přičemž snahy o snížení ceny mohou vyvolat snížení ziskovosti celého odvětví.

- **Nedostatečná diferenciac**

Jsou-li na trhu výrobky nedostatečně odlišené, stává se hlavním kritériem výběru buď cena produktu (výrobku či služby), nebo úroveň poskytovaných služeb či výhodnějších obchodních podmínek. Na druhou stranu diferencované produkty mohou pomoci vytvořit loajalitu zákazníků.

- **Rozšíření kapacity**

Rozšíření výroby v důsledku dosahování úspor z rozsahu produkce může vyvolat nerovnováhu poptávky a nabídky a ovlivnit tím pokles cen v celém odvětví.

- **Různorodost konkurentů**

Odlišností svých cílů i vnitřních podmínek přispívají k různorodosti odvětví nejvíce zahraniční konkurenti nebo vlastníci malých výrobních nebo servisních firem. Strategie vhodná pro jednoho může být nepřijatelná pro ostatní. Zatímco malí výrobci preferují

zachování nezávislého vlastnictví a spokojí se s nižší mírou návratnosti investic, velcí investoři požadují zejména vysokou návratnost vložených prostředků.

- **Vysoké strategické záměry**

Snahy o získání vysokého postavení mohou vést k destabilizaci odvětví. Příčinou je zejména ochota velkých firem vynaložit k dosažení úspěchu vysoké částky či obětovat část zisku.

- **Vysoké překážky výstupu**

Tyto překážky mohou vést k trvalému snížení ziskovosti daného odvětví a nutí firmy ke konkurenci i v případě, že je jejich výnos nízký nebo dokonce negativní. Jedná se o různé ekonomické, strategické i emocionální faktory – zahrnují např. vlastnictví specializovaných aktiv, pracovní smlouvy či náklady na přemístění, vzájemné vztahy mezi podnikatelskými subjekty, obavy ze zániku pracovních příležitostí, loajalitu k zaměstnancům či strach o vlastní kariéru.

Vstup do EU nepřináší pro české zemědělce pouze finanční výhody, současně se ČR zavázala k aplikaci a dodržování celé řady unijních požadavků a standardů, stejně jako ostatní členské státy. České zemědělství se tak muselo vzdát administrativní ochrany trhu, např. dovozních bariér. Musí tak čelit tvrdší konkurenci a obstát v požadavcích na efektivitu zemědělského hospodaření.

V současnosti hospodaří zemědělci na přibližně 3,5 milionu hektarů zemědělské půdy. Podle analýzy Ústavu zemědělských a ekonomických informací působí v ČR 201 zemědělských podniků výhradně zahraničních vlastníků, kteří hospodaří na zhruba 28 500 hektarech. Dalších 177 podniků je ve spoluvlastnictví občana České republiky a cizince a hospodaří na 201 000 hektarech zemědělské půdy. Na celkovém počtu farem v ČR se pak tyto zemědělské podniky dohromady podílí zhruba 1 %.⁹⁹

⁹⁹ Mediafax. *Regiony24.cz* [online]. 30.7.2010 [cit. 2011-04-10]. Zemědělské podniky vlastněné cizinci hospodaří v ČR jen na 30 tisících hektarů půdy. Dostupné z WWW: <<http://www.regiony24.cz/44-93359-zemedelske-podniky-vlastnene-cizinci-hospodari-v-cr-jen-na-30-tisicich-hektaru-pudy>>.

Tabulka 19 - Podnikatelská struktura zemědělství v roce 2009

	Podíl podle počtu podniků v %	Podíl podle počtu obhospodařovaných ha z.p. v %
Podniky fyzických osob	92,6	29,9
Obchodní společnosti	5,8	45,8
Zemědělská družstva	1,2	23,4
Ostatní podniky (např. státní)	0,4	0,8

Zdroj: převzato a upraveno z Ministerstva zemědělství. *Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2009 : "Zelená zpráva"*. Ministerstvo zemědělství : Praha, 2010. 238 s. Dostupné z WWW: <http://eagri.cz/public/web/file/61379/Zelena_zprava_2009.pdf>.

Z hlediska struktury konkurentů převažují podniky fyzických osob, které tvořily ke konci roku 2009 92,6 % všech podnikajících subjektů v zemědělství. Více než 70 % z. p. obhospodařují však stále právnické osoby. Jedná se převážně o obchodní společnosti (zejména společnosti s ručením omezeným a akciové společnosti, v malé míře jsou zastoupeny i veřejné obchodní a komanditní společnosti). Družstva pak hospodaří na necelé čtvrtině z celkové výměry z. p.

Z hlediska stávajících konkurentů je pro Českou republiku však typická velmi různorodá velikostní struktura podnikatelských subjektů v zemědělství.

Celkově podniky s výměrou do 10 hektarů bez rozlišení právní formy podnikání představovaly 64,5 % celkového počtu zemědělských podniků a připadala na ně 2,2 % celkové výměry z. p. Podniky s výměrou nad 500 hektarů představovaly 3,8 % celkového počtu podniků a obhospodařovaly 71,2 % celkové výměry z. p.

Výrazně však převládá hospodaření velkých zemědělských podniků. Podnikatelské subjekty, ať již FO nebo PO, které obhospodařují z. p. v rozmezí 1000 – 2000 hektarů, tvoří sice pouze 1,4 % z celkového počtu podniků, nicméně na celkové výměře se podílejí podle stavu ke konci roku 2009 z 26,4 %. Stejně tak podniky nad 2000 hektarů obhospodařují dokonce 28,4 % celkové výměry z. p. a na celkovém počtu podniků se podílejí z 0,7 %. Z celkového počtu 337 podniků s výměrou právě nad 2 000 hektarů bylo pouze 6 podnikatelů fyzických osob a 331 podnikatelských právnických osob. S výměrou nad 4 000 hektarů z. p. hospodaří pouze právnické osoby, a to v roce 2009 to bylo 42 podniků, z čehož 21 připadalo na akciové společnosti a 15 na zemědělská družstva.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Ministerstvo zemědělství. *Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2009 : "Zelená zpráva"*. Ministerstvo zemědělství : Praha I, 2010. 238 s. Dostupné z WWW: <http://eagri.cz/public/web/file/61379/Zelena_zprava_2009.pdf>. ISBN 978-80-7084-940-8.

Pro české zemědělství je dále typický vysoký podíl zemědělských podniků hospodařících na pronajaté půdě, který činí 83,3 %. Právnícké osoby, většinou velké zemědělské podniky transformované na obchodní společnosti z tehdejších zemědělských družstev, hospodaří dokonce na 93,4 % pronajaté půdy. Podíl fyzických osob je neporovnatelně nižší. Tito, většinou soukromí zemědělci, hospodaří na 59,2 % pronajaté půdy.¹⁰¹ Podrobný přehled o velikostní struktuře FO a PO obhospodařujících zemědělskou půdu je uveden v příloze N.

Rivalita mezi stávajícím podniky v odvětví je přijatelná. Zemědělství se vyznačuje vysokými fixními a skladovacími náklady, které jsou důsledkem toho, že podniky v zemědělství se vyznačují výrazně vyšším podílem stálých aktiv a zejména vynikají vysokým podílem tzv. oceněných nevyrobených aktiv, v nichž jsou zastoupeny např. pozemky. Mezi fixní náklady jsou pak řazeny také odpisy, daně z pozemků a dalších držených nemovitostí nebo nájemné. Z krátkodobého hlediska jsou tyto náklady prakticky neovlivnitelné, neboť stálá aktiva jsou pro zemědělské podniky typicky nezbytným předpokladem podnikání.

K přiměřené konkurenci v odvětví dále přispívá i nediferencovanost zemědělských komodit. Podniky pokračují v produkci, i když je výnosnost vloženého kapitálu nízká nebo dokonce záporná. Firmy právníckých osob dosahují nižšího hospodářského výsledku na hektar z. p. i nižší výnosnosti celkového kapitálu v porovnání s podniky fyzických osob. Toto hodnocení však může být zkresleno tím, že podnikatelé fyzické osoby využívají více neplacenou pracovní sílu i vlastní zemědělskou půdu. Zatímco výnosnost celkového kapitálu¹⁰² podniků fyzických osob byla v roce 2008 10,26 %, výnosnost právníckých osob byla pouze 2,32 %.¹⁰³

3.2.2 Hrozby potenciálně vstupujících firem

Podniky, které vstupují do odvětví s sebou přinášejí novou kapacitu, snahu získat podíl na trhu a často i značné finanční i materiální zdroje. To může vytvořit tlak na snižování cen nebo růst nákladů a tím i snižování ziskovosti dosahované v odvětví. „*Hrozba vstupu*

¹⁰¹ Mediafax. *Regiony24.cz* [online]. 30.7.2010 [cit. 2011-04-10]. Zemědělské podniky vlastněné cizinci hospodaří v ČR jen na 30 tisících hektarů půdy. Dostupné z WWW: <<http://www.regiony24.cz/44-93359-zemedelske-podniky-vlastnene-cizinci-hospodari-v-cr-jen-na-30-tisicich-hektaru-pudy>>.

¹⁰² Výnosnost celkového kapitálu = důchod ze zemědělské činnosti / aktiva celkem (%).

¹⁰³ Ministerstvo zemědělství. *Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2009 : "Zelená zpráva"*. Ministerstvo zemědělství : Praha I, 2010. 238 s. Dostupné z WWW: <http://eagri.cz/public/web/file/61379/Zelena_zprava_2009.pdf>. ISBN 978-80-7084-940-8.

nových firem do odvětví závisí na existujících překážkách vstupu v kombinaci s reakcí stávajících účastníků, kterou může vstupující firma očekávat. ¹⁰⁴

Dle **Baina** jsou bariéry vstupu „výhodou zavedených prodejců v daném odvětví před možnými uchazeči o vstup, což se odráží v rozsahu, v jakém mohou stávající prodejci trvale zvyšovat své ceny nad úroveň cen konkurenčních, aniž by tím přilákali nové firmy.“¹⁰⁵

Stigler definuje ve své knize překážky vstupu na trhu jako „náklady na pořízení (u některých míru produkce), které musí nést podniky, které usilují o vstup do odvětví, ale nenesou je podniky v tomto odvětví již působící.“¹⁰⁶

Podle **von Weizsäckera** jsou „bariéry vstupu náklady na produkci, které musí nést firma, která žádá o vstup do odvětví a které nejsou hrazeny firmami, které v tomto odvětví již působí, což ze sociálního hlediska znamená narušení způsobů přidělování prostředků.“¹⁰⁷

Mezi hlavní zdroje překážek patří dle **Portera**¹⁰⁸:

- **Úspory z rozsahu**

Za určité období lze zvyšováním celkového objemu produkce dosahovat snížení jednotkové ceny produktu. Nově vstupující firmy se buď musí přizpůsobit rozsahu výroby, nebo akceptovat cenové znevýhodnění a vstoupit na trh s malým rozsahem produkce. Firmy, které diverzifikují svou podnikatelskou činnost, mohou dosahovat úspor podobných úsporám z rozsahu tím, že sdílí některé operace či činnosti. Tyto úspory jsou však krátkodobé a po plném využití kapacity se projeví skutečné náklady na sdílenou operaci.

- **Diferenciace produktu**

Diferencované produkty si u nově vstupujících konkurentů vynucují vynakládat velké finanční prostředky na překonání existující loajality zákazníků, kterou vytvořily stávající firmy jak svými zavedenými značkami, tak i reklamou, poskytovaným servisem, zárukami či obchodními podmínkami. Takovéto úsilí vyžaduje často delší časové období a přináší i počáteční ztráty.

¹⁰⁴ PORTER, Michael E. *Konkurenční strategie : Metody pro analýzu odvětví a konkurentů*. Přeložil Kvapil Karel. 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, a.s., 1994. s. 7

¹⁰⁵ BAIN, J.S. *Barriers to New Competition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1956. s. 3

¹⁰⁶ STIGLER, George, Joseph. *The organization of industry*. dotisk, ilustrované vydání. Chicago : University of Chicago Press, 1983. s. 67

¹⁰⁷ FISHER, Franklin, M. *Antitrust and regulation: : essays in memory of John J. McGowan*. ilustrované vydání. Cambridge : MIT Press, 1985. s. 146

¹⁰⁸ PORTER, Michael E. *Competitive strategy : Techniques for analyzing industries and competitors*. 1st edition. New York : The Free Publishing, 1980. s. 7-15

- **Kapitálová náročnost**

Tato bariéra vstupu je významná především pokud nutí investovat velké finanční částky „do riskantní a nenávratné počáteční reklamy nebo do výzkumu a vývoje. Kapitál může být nezbytně nutný nejen na nákup výrobních zařízení, ale rovněž na získání důvěry zákazníka, na nákup zásob nebo na krytí počátečních ztrát.“¹⁰⁹

- **Přechodové náklady**

Jedná se o jednorázové náklady, které musí vynaložit kupující, který přechází od jednoho dodavatele k druhému. Zahrnují náklady na přeškolení zaměstnanců, nákup doplňkového zařízení, odbornou či technickou pomoc či náklady na čas.

- **Přístup k distribučním kanálům**

Pro zajištění prodeje vlastního zboží musí nové firmy zajistit vhodné distribuční kanály, což může být obtížné zejména v případech, kdy jsou tyto kanály stabilně zásobovány zavedenými firmami. Vstup do odvětví je tím těžší, čím jsou velkoobchodní či maloobchodní kanály omezenější a může vyústit v nutnost vytvoření nové distribuční cesty.

- **Nákladová zvýhodnění, resp. znevýhodnění nezávislá na rozsahu**

Stávající konkurenti mohou nezávisle na úrovni rozsahu výroby dosahovat určitých nákladových zvýhodnění, která nejsou schopny nově vstupující firmy zajistit. Patří mezi ně především vlastnictví výrobních technologií, výhodný přístup k technologiím, vládní subvence či využití znalostní a zkušenostní křivky.

- **Vládní politika**

Vládní rozhodnutí mohou limitovat či uzavřít vstup do odvětví prostřednictvím udělování licencí, omezování přístupů k surovinám, normami maximálně přípustné míry znečištění i bezpečnostními a technickým předpisy a požadavky. Tato restriktivní opatření jednak zvyšují kapitálovou náročnost vstupu, jednak informují stávající firmy o hrozbě budoucí konkurence a umožňují jim formulovat případná protiopatření či odvetné strategie.

Jak již bylo uvedeno výše, vstup do EU znamenal pro české zemědělců značné legislativní změny a především zesílil konkurenci ze zemí Unie (včetně sousedních států ve střední Evropě), která je v současné době typická pro agrární sektor České republiky.

¹⁰⁹ PORTER, Michael E. *Konkurenční strategie : Metody pro analýzu odvětví a konkurentů*. Přeložil Kvapil Karel. 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, a.s., 1994. s. 9

Poslední šetření v oblasti agrárního zahraničního obchodu proběhlo za rok 2009. Obrat AZO ČR vykázal v roce 2009 v porovnání s průměrem let 2005 – 2008 zvýšení o 13,5 %. Přičemž na straně dovozu došlo k nárůstu o 11,7 %, na straně agrárního vývozu o 15,9 %. Nárůst exportu v tomto roce současně znamenal snížení schodku pasivní bilance AZO ČR o 579,1 mil. Kč oproti průměru období 2005 – 2008, z hodnoty – 28 054,7 mil. Kč na – 27 475,6 mil. Kč. Tím se současně zvýšila míra krytí dovozu vývozem, a to ze 76,4 % na 79,3 %. Na celkovém vývozu se pak AZO ČR podílí zhruba z 5 %.¹¹⁰

Konkurenci v této oblasti lze pojímat jak z teritoriálního, tak i komoditního hlediska. Dochází ke zlepšení dlouhodobě pasivní bilance v rámci obchodu s EU 15 i zlepšení aktivní bilance AZO se státy EU 12. Mezi nejvýznamnější konkurenty, s nimiž dochází ke zhoršení bilance AZO v rámci intraobchodu¹¹¹, patří Polsko, Nizozemsko, Německo, Portugalsko a Španělsko, v rámci extraobchodu¹¹² se jedná zejména o Rusko. Přehled zemí, s nimiž dosáhla ČR největšího bilančního pasiva v rámci AZO ČR, je uveden v příloze O.

Z hlediska potenciální konkurence je významná i komoditní struktura agrárního zahraničního dovozu. Na celkovém agrárním importu se v roce 2009 nejvíce podílelo maso a droby (12,0 %), ovoce a ořechy (8,3 %), dále mléko a mléčné výrobky, vejce (7,8 %) nebo zelenina, požitelné rostliny, kořeny a hlízy (7,0 %). V porovnání se srovnávaným obdobím let 2005-2008, došlo k mimořádnému nárůstu dovozu v roce 2009 především u komodit „maso a droby“, „živočišné a rostlinné tuky a oleje“ a „přípravky z obilí“. V mezinárodním porovnání došlo ke snížení dovozu o 16,1 % u komodity „maso a droby“, dále u „tabáku a tabákových výrobků“ o 30,5 % a „živočišných a rostlinných tuků a olejů“ o 15,2 %.¹¹³

V současné době je z pohledu českého zemědělství a jeho zahraniční konkurence nejvýraznější a současně nejzávažnější situace u vepřového masa a brambor.

V ČR patří vepřové maso k nejvíce zastoupenému druhu masa, na celkové spotřebě se podílí zhruba 50 %. *„Nízká konkurenceschopnost domácích producentů a zpracovatelů přispívá k rostoucím dovozům vepřového masa za nízké ceny především ze zemí EU. Rozměr*

¹¹⁰ POHLOVÁ, Karina. *Ročenka agrárního zahraničního obchodu ČR za rok 2009 : Studie č. 104* [online]. Praha : Ústav zemědělské ekonomiky a informací, 2011 [cit. 2011-04-11]. Dostupné z WWW: <<http://www.uzei.cz/left-menu/publikacni-cinnost/studie/2011/studie104.pdf>>. s. 22

¹¹¹ Intraobchod = pohyb zboží mezi členskými zeměmi EU při vnitrounitním obchodu.

¹¹² Extraobchod = zahraniční obchod s třetími zeměmi (státy mimo EU 27).

¹¹³ POHLOVÁ, Karina. *Ročenka agrárního zahraničního obchodu ČR za rok 2009 : Studie č. 104* [online]. Praha : Ústav zemědělské ekonomiky a informací, 2011 [cit. 2011-04-11]. Dostupné z WWW: <<http://www.uzei.cz/left-menu/publikacni-cinnost/studie/2011/studie104.pdf>>. s. 41- 43

domácí výroby tak klesá, zatímco spotřeba se téměř nemění.“¹¹⁴ Výrazným způsobem však klesá i česká soběstačnost, tzv. stupeň samozásobení, který od roku 2004 do roku 2009 klesl o 24,6 % (z 96,9 % na 72,3 %).

Také AZO s touto komoditou vykazuje od roku 2004 pasivní bilanci, která se navíc bohužel každoročně prohlubuje. Výrazný propad byl zaznamenán jak ve finančním, tak i objemovém vyjádření. Od roku 2004 do roku 2010 došlo ke zvýšení záporné hodnoty celkového zahraničního obchodu u této komodity o 6,2 mld. Kč. V porovnání s rokem 2009 tak došlo k meziročnímu růstu importu o téměř 80 % u živých prasat. Ta byla dovážena zejména z Dánska a Nizozemska. Většina jatečných prasat byla do ČR importována z Nizozemska a Německa. Právě Německo pak zaujímá pozici nejdůležitějšího obchodního partnera v importu vepřového masa na český trh. V roce 2010 bylo dovezeno 104 tisíc tun, což představovalo více než polovinu importu (52,7 %). V posledních letech přispívá ke zvyšujícímu se importu, vyjma výše uvedených důvodů, také obchodní politika nadnárodních řetězců.¹¹⁵

Druhým příkladem je snižování soběstačnosti ČR v produkci brambor, která v posledních letech výrazně klesá. Naopak se zvyšuje dovoz této základní potraviny. Zatímco v období 2007/2008 bylo importováno do ČR 62 628 tun konzumních brambor, v sezóně 2009/2010 se zvýšil dovoz téměř dvojnásobně na 115 010 tun. Podle prvních předpokladů odborníků by i v letošní sezóně 2010/2011 mohlo být do ČR importováno zhruba 130 000 tun. Současně dochází k trendu snižování obhospodařované plochy. Zatímco v roce 1990 zabíraly brambory podle statistiky téměř 110 000 hektarů, v roce 2010 to bylo pouhých 27 000 hektarů¹¹⁶. Pokračující trend snižování ploch v ČR by měl mít současně negativní vliv na úroveň spotřebitelských cen. Pěstitelé brambor získají letos až trojnásobek loňské ceny, a to až 6 korun za kilogram. Podle předsedy Ústředního bramborářského svazu ČR Miloslava Chlana pokrývala loňská tuzemská produkce 90 % celkové spotřeby brambor. Tento ukazatel bude kvůli rostoucím dovozům, snižujícím se plochám polí, přechodem finančně zajímavější pěstování kukuřice pro nové bioplynové stanice nadále klesat.¹¹⁷

¹¹⁴ ABRAHAMOVÁ, Miluše. *Ksz.af.czu.cz* [online]. Praha : 2010 [cit. 2011-04-12]. Produkce vepřového masa v ČR a jeho ekonomika. Dostupné z WWW: <http://ksz.af.czu.cz/akce/p09/01_abrahamova.pdf>. s. 7

¹¹⁵ ABRAHAMOVÁ, Miluše. *Agroweb.cz* [online]. 25.3.2011 [cit. 2011-04-12]. Budeme ještě jíst české vepřové maso?. Dostupné z WWW: <http://www.agroweb.cz/Budeme-jeste-jist-ceske-veprove-maso__s1581x55575.html>.

ABRAHAMOVÁ, Miluše. *Ksz.af.czu.cz* [online]. Praha : 2010 [cit. 2011-04-12]. Produkce vepřového masa v ČR a jeho ekonomika. Dostupné z WWW: <http://ksz.af.czu.cz/akce/p09/01_abrahamova.pdf>. s. 8-9

¹¹⁶ Spolu se zahrádkami drobných zemědělců zabrala tato plodina asi 35 000 hektarů.

¹¹⁷ ČTK. *Financninoviny.cz* [online]. 22.3.2011 [cit. 2011-04-12]. Tuzemská produkce brambor klesá a Česko už není soběstačné. Dostupné z WWW: <<http://www.financninoviny.cz/zpravy/tuzemska-produkce-brambor-klesa-a-cesko-uz-neni-sobestacne/612878>>.

3.2.3 Vyjednávací síla dodavatelů

Hrozba síly dodavatelů spočívá v jejich možnosti tlačit na zvyšování cen nebo snižování kvality nakupovaných výrobků či služeb, čímž mohou z odvětví vytlačit ziskovost. Sílu skupiny dodavatelů ovlivňují především následující faktory:¹¹⁸

- **koncentrovanější nabídka v odvětví dodavatelů** – dodavatelé mají velký vliv na cenu a kvalitu zboží i termíny dodávek v případech, kdy obchodují s roztržitými odběrateli;
- **existence substitučních produktů** – i velká a koncentrovaná skupina dodavatelů může být oslabena hrozbou substitutů;
- **důležitost zákazníka pro dodavatelskou skupinu** – čím menší je podíl odběratelů v daném odvětví na celkových obchodech dodavatelů, tím větší mají tendenci k vyvíjení vyšších tlaků (na cenu, kvalitu, atd.);
- **důležitost vstupu pro odběratelovo podnikání** – zejména jedná-li se o podstatný produkt pro odběratelovo podnikání, nebo statek špatně skladovatelný, zvyšuje se vyjednávací síla dodavatelů;
- **diferencovanost produkce a přechodové náklady** – omezují možnosti dodavatelů stavět dodavatele vzájemně proti sobě;
- **integrace do odvětví odběratelů** – omezuje schopnost celého odvětví zlepšit své nákupní podmínky.

Dodavateli jsou, vyjma producentů hmotných statků a služeb, i vlastníci pracovní síly. „*Vysoce zruční zaměstnanci anebo pevně odborově organizované pracovní síly mohou vyjednáváním získat významný podíl na potenciálním zisku v odvětví.*“¹¹⁹

Skupina dodavatelů vstupů do odvětví zemědělství je velmi různorodá. Vedle dodávek sadby a osiv pro potřebu rostlinné výroby a zvířat pro chov i výrobu v rámci živočišné výroby se jedná i o neméně důležitou oblast energií a maziv, umělých hnojiv a chemických prostředků, krmiv a dalších. V posledních dvou letech se projevila nízká poptávka na světovém i domácím trhu v důsledku oslabení globálního ekonomického růstu od druhé

¹¹⁸ PORTER, Michael E. *Competitive strategy : Techniques for analyzing industries and competitors*. 1st edition. New York : The Free Publishing, 1980. s. 27-29

¹¹⁹ PORTER, Michael E. *Konkurenční strategie : Metody pro analýzu odvětví a konkurentů*. Přeložil Kvapil Karel. 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, a.s., 1994. s. 28

poloviny roku 2008, což mělo vliv na pokles poptávky podnikatelských subjektů v zemědělství u většiny dodavatelských odvětví.

Zatímco v roce 2008 došlo k meziročnímu růstu v průměru o 10,8 procentního bodu, rok 2008 zaznamenal oproti stejnému období předchozího roku pokles o 7,3 procentního bodu. Oproti roku 2009, podle posledních dostupných údajů ČSÚ, došlo rovněž k poklesu cen vstupů do zemědělství, a to průměrně o 1,8 p. b. Avšak v porovnání s rokem 2005 ukazují indexy růst cen i v letech 2009 a 2010. Celkově ceny zemědělských vstupů rostly v roce 2008 o 17,9 p. b., v roce 2009 došlo ke zpomalení růstu cen na 8,8 p. b., v roce 2010 pak vstupy rostly v průměru o 6,8 p. b.

Výrazného růstu v průměru za rok 2010 v oblasti osiv dosáhla řepka (o 86,9 p. b.), u energií a paliv zejména elektřina (o 42,4 p. b.). V tomto ohledu dodavatelé zemědělských vstupů stále tlačí na ceny a kvůli jejich nemožnosti přejít na vhodné a dostupné substituty je jejich vyjednávací síla výrazná.

O indexech cen vstupů do zemědělství za období let 2008 – 2010 podrobně informují tabulky v přílohách H a I.

3.2.4 Vyjednávací síla odběratelů

Odběratelé prosazují v odvětví přesně opačné záměry než dodavatelé. Na úkor ziskovosti odvětví se snaží o snížení cen nebo usilují o dosažení vyšší kvality statků i služeb. Vyjednávací sílu odběratelů ovlivňují následující okolnosti:

- **koncentrovanost skupiny či odběr velkého množství v poměru k dodavatelským prodejům** – sílu velkoodběratelů ovlivňuje zejména přítomnost vysokých fixních nákladů;
- **významnost produktů z hlediska celkových nákladů odběratele** – odběratelé jsou schopni vybírat si dodavatele a nakupovat za zvýhodněné ceny;
- **standardní či nediferencované produkty** – možnost stavět jednu společnost proti druhé a vybírat si dodavatele s nejvýhodnějšími podmínkami;
- **malé nebo žádné přechodové náklady** – nákupní schopnost odběratele se posilují i v případě, že hrozí tyto náklady dodavateli;
- **dosahování nízkého zisku** – snaha o tlak na snížení vstupních nákladů;

-
- **hrozba zpětné integrace** – kdy mohou odběratelé požadovat různé ústupky a představují pro dodavatele hrozbu v podobě vlastní výroby části produkce, kterou dosud od dodavatele nakupovali;
 - **kvalita produktu neovlivňuje kvalitu odběratelovy produkce** – v tomto případě jsou odběratelé více než na kvalitu citliví na cenu;
 - **plná informovanost odběratele** – dostatečné informace o tržních cenách, skutečných nákladech dodavatele či poptávce rovněž posilují vyjednávací sílu odběratelů.

Zatímco maloobchodníci posilují svou vyjednávací pozici vůči výrobcům tím, že jsou schopni ovlivnit zákaznická rozhodnutí o koupi, velkoobchodníci vyvíjí podobný tlak, jsou-li schopni ovlivnit kupní rozhodnutí maloobchodníků či dalších firem.

Zatímco postavení drobných zemědělců a samostatně hospodařících rolníků je v odvětví nízké, vyjednávací síla odběratelů zemědělských produktů, tedy zpracovatelů těchto komodit a obchodníků je vysoká, a to především díky jejich sdružování do větších celků a přítomnosti stále rostoucí síly nadnárodních řetězců, které jsou díky liberalizaci zahraničního obchodu schopni stále více určovat požadavky jak na kvalitu, tak i cenu zemědělských produktů.

Pro spotřebitele, odběratele zemědělských a potravinářských produktů, jednotlivce má volný trh preferovaný v EU zjevné pozitivum, nabízí mu poměrně pestrý výběr zahraničních a často i českých potravin. I přes to, že kritika může směřovat na obchodní řetězce, které na svých pultech propagují stále více produktů nadnárodních společností, dokud bude český spotřebitel uskutečňovat své kupní chování především na základě ceny, nebude ochoten nakupovat kvalitou srovnatelné české produkty za cenu vyšší než je konkurenční (zahraniční).

Za nejvýznamnější odběratele odvětví zemědělství lze podobně jako u dodavatelů považovat potravinářský a zpracovatelský průmysl, dále průmysl chemický a farmaceutický, obchodní služby a veřejné stravování.

Cílem MZe, tak jako i celé EU, je prosazení směrů, které se začaly v českém zemědělství již projevovat. Jedná se zejména o rozvoj prodeje ze dvora nebo pořádání tzv. farmářských trhů, které umožňují spotřebitelům vybírat si z vysoce kvalitních produktů domácího zemědělství a měly by pozitivně ovlivnit spotřebitele k nákupu u domácích producentů.

Podle mého názoru však český spotřebitel upřednostňuje optimální poměr ceny a výkonu, v méně optimistickém případě pak stále preferuje hlavně cenu produktu bez ohledu na zemi původu, způsob výroby či zpracování, což stále více nahrává nadnárodním obchodním řetězcům, již tak silným předním odběratelům zemědělských produktů ke zvyšování tlaku na snižování ceny (zvyšování kvality za stejnou nebo dokonce nižší cenu).

3.2.5 Hrozba substitučních výrobků a služeb

„Substituty jsou výrobky nebo služby, které poskytují stejné výhody a funkce jako výrobky daného odvětví.“¹²⁰ Často určují cenové stropy, které si mohou firmy určovat a tím limitují potenciální výnosnost dosahovanou v odvětví. Vedoucí pracovníci se často zaměřují na konkurenty ve vlastním odvětví a opomíjejí hrozbu substitutů, která může zapříčinit snížení poptávky po konkrétním sortimentu produktů a přechod zákazníků na výhodnější alternativy.

Existují dva důležité body, které ovlivňují pohled na substituty.¹²¹

- **poměr cena / výkon** – substitut může být úspěšný i v případě, že je jeho cena vyšší, pokud zákazník ocení jeho dodatečné výhody spojené s vyšším „výkonem“. Např. hliník je pro automobilový průmysl dražší než ocel, ale jeho předností je relativní lehkost a odolnost vůči korozi;
- **speciální účinky na odvětví** – protože jsou substituty často produkty jiných odvětví, je pro manažery důležité zaměřit svou pozornost mimo vlastní působnost a zvážit vzdálenější hrozby a omezení.

Protože substituty ovlivňují ziskovost i v obdobích konjunktury, je dle Portera důležité zaměřit se především na následující dvě skupiny substitutů:

1. „jejichž zlepšující se cenová pozice umožňuje přiblížit se produkci odvětví,
2. jsou vyráběny odvětvími, jež dosahují vysokého zisku.“¹²²

Na substituty, a to nejen v zemědělství, lze nahlížet z pohledu jak meziodvětvového, tak i vnitroodvětvového.

¹²⁰ JOHNSON, Gerry; SCHOLES, Kevan; WHITTINGTON, Richard. *Exploring Corporate Strategy*. 8th Edition. Harlow : Pearson Education, 2008. s. 62

¹²¹ JOHNSON, Gerry; SCHOLES, Kevan; WHITTINGTON, Richard. *Exploring Corporate Strategy*. 8th Edition. Harlow : Pearson Education, 2008. 622 s. ISBN 0273711911.

¹²² PORTER, Michael E. *Competitive strategy : Techniques for analyzing industries and competitors*. 1st edition. New York : The Free Publishing, 1980. s. 24

Hledání substitutů mimo odvětví zemědělství je poměrně obtížné, poněvadž zemědělské komodity jsou specifické svým základním účelem – zajišťováním obživy pro obyvatelstvo. Vyčleněním zemědělství samostatně z klasifikace odvětvových činností CZ NACE, sekce A, lze za substituty tohoto odvětví považovat lov a odchyt divokých zvířat a v případě ČR pak pouze sladkovodní rybolov. Za určitých předpokladů lze do jisté míry označit za substitut také celé odvětví chemického průmyslu, které je schopno syntetizovat prakticky vše. Lze uvést následující konkrétní dva příklady:

- náhradu cukru umělými sladidly, i přes to, že z formálního hlediska jsou sladidla řazena mezi potravinové doplňky,
- substituci droždí za kypřicí prášek.

Na druhou stranu je nutné zdůraznit, že ač je z ekonomického hlediska využití chemického průmyslu výhodnější, úspěch takto vytvořených náhražek zemědělských produktů závisí v převážné většině případů na jejich schopnosti dodržet, jistě velmi důležité, požadavky zdravotních aspektů.

Substituty lze nalézt také uvnitř tohoto odvětví, a to jak v oblasti živočišné, tak i rostlinné výroby.

Z údajů ČSÚ o spotřebě masa v hodnotě na kosti na jednoho obyvatele za rok, jejichž konkrétní hodnoty dokládá příloha J, vyplývá pokles spotřeby z 96,5 kg v roce 1990 na 78,8 kg v roce 2009. Současně lze vysledovat, že spotřeba vepřového masa, ač také klesá, tvoří stále přes 50 % z celkové spotřeby masa. Naopak lze konstatovat výrazný pokles spotřeby hovězího a telecího masa z původní hodnoty 28,4 kg na obyvatele v roce 1990 na současných 9,5 kg. Na druhou stranu významně roste spotřeba kuřecího masa, která činila v roce 1990 pouhých 13,6 kg a do roku 2009 stoupla téměř o 100 % na hodnotu 24,8 kg/obyvatel. Z grafu ve výše uvedené příloze je také patrné, že preference hovězího a telecího masa před masem kuřecím převládala v ČR do roku 1997. Z výše uvedeného lze pak předpokládat, že spotřebitelé nemění svou spotřebu vepřového masa, ale substituují hovězí a telecí maso masem kuřecím.¹²³

¹²³ ČSÚ. *Czso.cz* [online]. 30.11.2010 [cit. 2011-04-10]. Spotřeba potravin v roce 2009: Graf 2 Spotřeba masa v hodnotě na kosti (obyvatel/rok) . Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/tab/EA0049D182>>.

V případě rostlinné výroby není rozhodnutí o substitutech zdaleka tak jednoznačné, protože z údajů ČSÚ za posledních osm let v oblasti výroby a spotřeby jedné ze základních komodit, tedy obilovin, nevyplývají zásadní výkyvy ve struktuře spotřeby¹²⁴.

Odhlédnutím od zařazení potravinářského průmyslu do agrokomplexu, nikoli čistě do zemědělství, lze vyzorovat tendenci ke snižování spotřeby chleba v porovnání s pšeničným a jiným trvanlivým pečivem. Spotřeba pšeničného pečiva nad spotřebou chleba převážila v roce 2005. Zatímco v roce 1990 spotřeboval obyvateľ za rok přes 39 kg pečiva, v roce 2009 to bylo téměř 63 kg. Opačným směrem se pohybovala spotřeba chleba, která klesla z 54,4 kg v roce 1990 na 43,4 kg v roce 2009.¹²⁵

Poslední krátká poznámka k této podkapitole se týká významu podnikatelské lobby. Ta hraje, podle mého názoru, významnou roli ve spotřebě domácností, protože je schopná prostřednictvím masivních marketingových kampaní nebo vědeckých studií přesouvat spotřebu obyvatel z jednoho produktu na jiný. Příkladem může být např. v současnosti popíraná zpráva o škodlivosti vajec nebo propagace celozrnného pečiva, přičemž z mnoha kontrolních testů vyplynul jednoznačný fakt, že se u většiny takzvaně celozrnného pečiva jedná o pšeničné pečivo obarvené speciálním barvivem se zanedbatelným přídatkem jiných než pšeničných zrn.

¹²⁴ Konkrétní hodnoty opět viz příloha J.

¹²⁵ ČSÚ. *Czso.cz* [online]. 30.11.2010 [cit. 2011-04-12]. Spotřeba potravin v roce 2009 - Graf 1 Spotřeba mouky a pekárenských výrobků (na obyvatele za rok). Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/tab/EA0049D181>>.

4 ZEMĚDĚLSKÁ DOTAČNÍ POLITIKA A JEJÍ VZTAH K EKONOMICKÉ VÝKONNOSTI

Zemědělská dotační politika byla a je velmi diskutovaným tématem, je jedním z významných nástrojů jak státní a evropské, tak i světové politiky k dosahování stanovených cílů. U laické i odborné veřejnosti se nacházejí jak její odpůrci, tak i zastánci.

První tábor zdůrazňuje, že:

- je zemědělství stejné podnikatelské odvětví jako kterékoliv jiné a stát tato jiná odvětví nedotuje,
- je založeno na soukromém vlastnictví, nikoli státním – tedy hospodaří vlastníci nikoliv stát.
- zemědělské dotace neúměrně zatěžují daňového poplatníka.

Zastánci zemědělských dotací upozorňují zejména na specifickou tohoto odvětví národního hospodářství, nerentabilitu přisuzují více objektivním faktorům, než subjektivním skutečnostem a nutnost dotací odůvodňují hrozbou negativních důsledků pro celou ekonomiku.

Zemědělské dotační zdroje lze v České republice podle původu finančních prostředků rozdělit na dvě základní skupiny:

- **evropské** dotační programy – jsou nabízeny zemědělcům po vstupu do EU a jsou většinou částečně kofinancovány ze státního rozpočtu ČR;
- **národní** dotační programy – jsou plně hrazeny ze státního rozpočtu ČR a administrované Mze ČR. Důraz je kladen na prvky agroenvironmentálního charakteru, podporu ozdravování polních a speciálních plodin nebo programy zaměřené proti rozšiřování nebezpečných nákaz hospodářských zvířat. Tyto dotační nástroje lze pak dále rozdělit do tří základních směrů:
 - podpory vyhlašované formou tzv. Zásad – např. podpora včelařství;
 - podpory směřující do lesního hospodářství – např. částečná úhrada nákladů na práce související se zachováním a reprodukcí genových zdrojů lesních dřevin nebo zakládáním a provozem semenných sadů;

-
- podpory směřující do vodního hospodářství - zaměřeny např. na obor vodovodů a kanalizací, na obnovu, odbahnění a rekonstrukci rybníků a výstavbu vodních nádrží, apod.

V rámci národních dotačních nástrojů se vyčleňují také programy podpory PGRLF.¹²⁶ V souvislosti s těmito podporami jsou v současné době v ČR otevřeny následující dva programy, a to:¹²⁷

- **Zemědělec** – cílem je vytvořit předpoklady pro rozvoj zemědělských subjektů, podporovány jsou zejména investice do strojního zařízení či technologických celků, přičemž investice musí sloužit zejména ke snížení výrobních nákladů, modernizaci či zlepšení jakosti;
- **Půda** – cílem je podpora nákupu nestátní zemědělské půdy, včetně trvalých porostů (např. sady, vinice, chmelnice) za účelem hospodaření na této půdě.

Evropské dotační programy spolu s národními doplňkovými platbami administruje i vyplácí Státní zemědělský intervenční fond.

V Evropské unii ani na celém světě není více regulovaná a byrokracií svázaná podnikatelská oblast než zemědělství. Mimo jiné je to daň za poměrně složitý systém zemědělských podpor, jejichž základním cílem byla kdysi podpora produkce surovin k výrobě potravin. Tento cíl stále ještě přežívá v případě přímých plateb, v zásadě nárokových podpor, i když i jejich získání bude stále náročnější – hlavně díky nutnosti od roku 2007 dodržovat Zásady správné zemědělské praxe.

Dotační tituly vycházející ze SZP EU lze pro jednoduchost rozdělit na následující dva programy:¹²⁸

- **podpory zemědělské produkce** (přímé platby) – na jejich čerpání má nárok každý zemědělec, získání nepodléhá nijak složité administrativě,
- zaměřené na **rozvoj venkova** - podmínkou je zpracování příslušného projektu, jehož vypracování a následné obhájení je obtížnější. Jedná se o agro-environmentální platby a platby do ekologického zemědělství, jejichž

¹²⁶ Podpora se poskytuje pouze na investice, které nejsou považovány za přijatelné výdaje v rámci Programu rozvoje venkova z Evropského zemědělského fondu pro rozvoj venkova.

¹²⁷ Ministerstvo zemědělství. *EAgri.cz* [online]. c2009 - 2010 [cit. 2011-04-19]. Dotace. Dostupné z WWW: <<http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/>>.

¹²⁸ FAJMON, Hynek. *Ods.cz* [online]. Centrum pro studium demokracie a kultury, 31.4.2006 [cit. 2011-04-07]. Čeští zemědělci a Společná zemědělská politika Evropské unie. Dostupné z WWW: <http://www.ods.cz/eu/download/docs/zemedelci_a_politika_EU.pdf>.

výše se v jednotlivých státech liší podle specifík konkrétních přírodních podmínek.

Mimo to je vyhlášována celá řada podpůrných programů, která má charakter jak produkční, tak i rozvojový.

Např. v České republice patří k evropským dotačním nástrojům, vyjma přímých plateb popsaných níže,¹²⁹

- **Program rozvoje venkova ČR** na období 2007 až 2013¹³⁰ - je zaměřen především na rozvoj venkovského prostoru, zlepšení stavu životního prostředí a snížení negativních vlivů intenzivního zemědělského hospodaření, současně má podporovat např. rozvoj podnikání, vytváření nových pracovních míst či snižování míry nezaměstnanosti na venkově; (blíže viz podkapitola 2.3.2.3)
- Operační program **Rybářství** na období 2007 až 2013 – pokrývá oblasti, na které se vztahuje cíl „Konvergence“¹³¹, globálním cílem je posílení konkurenceschopnosti, udržení stávající produkce ryb a zachování současné úrovně zaměstnanosti v tomto odvětví;
- Dotace v rámci **Společné organizace trhu**¹³² - cílem těchto podpor je regulace nabídky výrobků tak, aby nedocházelo k jejímu kolísání, společná organizace trhu se týká jednotlivých prvovýrobků a výrobků po prvním zpracování – např. v oblasti vína nebo čerstvého ovoce a zeleniny.

S dotacemi není však spojeno pouze čerpání finančních prostředků, nezanedbatelná jsou také rizika. Primárním rizikem je volba optimální struktury podpor a vysoká administrativní náročnost účasti v rozvojových programech. Vzhledem k připravovaným změnám zemědělské politiky EU v souvislosti s omezením a redukcí přímých plateb, není zcela strategická orientace pouze na tento v podstatě nárokový a nejjednodušší způsob čerpání dotací.

¹²⁹ Ministerstvo zemědělství. *EAgri.cz* [online]. c2009 - 2010 [cit. 2011-04-19]. Dotace. Dostupné z WWW: <<http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/>>.

¹³⁰ Opatření Programu rozvoje venkova přispívají k naplňování cílů Lisabonské strategie ve všech jejích oblastech – Společnost založená na znalostech, Vnitřní trh a podnikatelské prostředí, Trh práce a Udržitelný rozvoj.

¹³¹ Konkrétně v případě České republiky se jedná o celé území, vyjma hlavního města Prahy.

¹³² Společná organizace trhu se dělí na dva hlavní okruhy, a to rostlinnou a živočišnou výrobu.

4.1 Přímé platby

Přímé platby jsou pilířem poskytovaných finančních podpor. V zemích EU 15 je využíváno tzv. SPS (v ČR překládáno jako platba na farmu) ve státech EU 12 se používá označení SAPS – zjednodušený systém přímých plateb. Jedná se o základní platbu pro konvenční zemědělce, která je čerpána z I. pilíře SZP a přes kterou je vyplácen nejvyšší objem finančních prostředků. Základní velikost finančních prostředků pro každou komoditu, tzv. národní obálka, je stanovena na základě určení referenční výše produkce v referenčním období a vypočítána podle následující rovnice.

$$\text{Základní objem fin. prostředků} = \text{produkce} \times \text{množství} \times \text{sazba} \quad (1)$$

Vypočtený celkový objem finančních prostředků je rozdělen na každý hektar oprávněné výměry zemědělské půdy, tj. na ornou půdu, trvalé travní porosty, sady, chmelnice, vinice i zahrady. Např. ČR nahlásila při vstupu do EU výměru 3,469 milionů hektarů zemědělské půdy. Pokud však bude v některém roce oprávněná výměra vyšších, provede se tzv. redukce, tzn., že se roční národní obálka vydělí novou (vyšší) oprávněnou výměrou. V opačném případě, pokud bude oprávněná výměra nižší, vyplatí se pouze poměrná částka.

Do oblasti přímých plateb patří tři základní typy podpor:

1. jednotná platba na plochu **SAPS**,
2. doplňková platba k SAPS (**TOP-UP**),
3. podpora méně příznivých oblastí a oblastí s ekologickými omezeními (**LFA**).

Podpora ve formě SAPS je poskytována na ornou půdu, travní porosty – stálé pastviny, ostatní travní porosty, vinice, chmelnice, ovocné sady a jiné specifikované kultury.

Pro podporu příjmů zemědělců u stanovených strategických komodit jsou využívány doplňkové platby TOP-UP, které se vztahují na pěstování lnu a na vlákno, na pěstování chmele a plodin na orné půdě a na chov přežvýkavců.

Cílem podpory méně příznivých, zejména horských a podhorských, oblastí je vyrovnání méně výhodných podmínek k podnikání. LFA podpora, jejíž sazby jsou odstupňovány do čtyř pásem, je poskytována na travní porosty a podmínkou je dodržení stanovené intenzity chovu skotu, ovcí či koz.

Do roku 2003 byly tyto prostředky vypláceny pouze těm zemědělcům, kteří skutečně pěstovali příslušnou komoditu nebo chovali konkrétní kategorii zvířat. V souvislosti s provedenými reformami mohly státy postupně vyplácet každému zemědělcovi platbu, aniž by tento zemědělec musel vykonávat danou činnost (pěstovat konkrétní komoditu či chovat příslušnou kategorii zvířat).

Úplné oproštění plateb od produkce, tedy decoupling, by měl proběhnout ve státech původní EU 15 do konce roku 2013. V nových státech EU, kam patří i ČR, byl přijat částečně odlišný systém.

Na základě výše produkce v referenčním období v letech 1996 – 1999 byl stanoven celkový objem finančních prostředků pro příslušný stát, který byl zafixován. Všechny dílčí platby byly sečteny a výpočtem byla stanovena plošná platba na jeden hektar.¹³³

4.2 „Spravedlivý“ systém a „stejně“ dotace

Názory pro i proti dotační politice, resp. proti spravedlivosti současného nastavení přímých plateb, se formují i v České republice. Zatímco jak zástupci Potravinářské či Agrární komory, tak podnikatelé zdůrazňují nespravedlnost a nevýhodnost dosavadního způsobu rozdělování agrárních dotací, přední čeští ekonomové argumentují rozdílnými výrobními náklady a kupní silou obyvatelstva v jednotlivých státech EU.

Po Lisabonské strategii představila EU Strategii 2020, která by měla nejen pro oblast zemědělství přinést novou perspektivu. V návaznosti na tuto strategii předložila EK dne 18. listopadu 2010 k rozsáhlé a veřejné diskusi sdělení „Společná zemědělská politika do roku 2020 – řešení budoucích problémů v oblasti potravin, přírodních zdrojů a územního plánování“, které nastiňuje možnosti pro budoucnost společné zemědělské politiky a předpokládá diskusi i s ostatními institucemi a zúčastněnými stranami. „*V této souvislosti, a to prostřednictvím své reakce na nové hospodářské, sociální, environmentální, klimatické a technologické výzvy, kterým čelí naše společnost, může SZP více stimulovat inteligentní a udržitelný růst s ohledem na bohatství a rozmanitost zemědělství států EU* 27.“¹³⁴

¹³³ *Agris.cz* [online]. 01.04.2009 [cit. 2011-03-24]. Přímé platby SPS, SAPS...co to vlastně je?. Dostupné z WWW: <<http://www.agris.cz/zemedelstvi/detail.php?id=162818&iSub=524>>.

¹³⁴ European Commission. *Ec.europa.eu* [online]. 23/11/2010 [cit. 2011-03-22]. The common agricultural policy after 2013 - Agriculture and rural development. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/index_en.htm>.

ČR, zastoupená v té době ministrem zemědělství Jakubem Šebestou závěrečný dokument nepodepsala, protože návrh popíral dlouhodobé požadavky naší země na rovné podmínky pro všechny zemědělce na jednotném trhu.

V souvislosti s dotační politikou je zpráva věnována také přímým platbám. Sdělení „*vyzdvihuje význam přerozdělení, úpravy a lepšího cílení podpory na základě objektivních a spravedlivých kritérií a s ohledem na srozumitelnost pro daňového poplatníka.*“¹³⁵ Tato kritéria by měla zohledňovat aspekty:

- **ekonomické** – tzn., měly by mít mimo jiné povahu podpory příjmů,
- **environmentální** – tzn. zohledňovat veřejné statky zajišťované zemědělskou činností.

V neposlední řadě by měla být podpora cíleně poskytována aktivním zemědělcům.¹³⁶

Sdělení EK představuje tři varianty budoucího směřování SZP¹³⁷, přičemž pro všechny je společná snaha zachování dvoupilířového systému¹³⁸ a založení systému přímých plateb na objektivních kritériích, nikoliv na historických referenčních obdobích. Zemědělský svaz ČR se přiklání ke druhé variantě, která má být dle jejich názoru „*posunem ke spravedlivé, efektivnější a účinnější SZP.*“¹³⁹ Nesouhlasí však s tím, že by současná politika měla být ještě více pro-ekologicky zaměřenou, neboť je již nyní neekologičtěji orientovanou na celém světě.

Naproti tomu, ač je jedním z priorit SZP EU, jediného systému svého druhu v rámci celé Unie, vytvoření a udržení jednotného a férového evropského agrárního trhu, „nové a staré země“ v kontextu nejen finančních problémů spojených s nedávnou hospodářskou krizí tvrdě bojují o své pozice. Tyto napjaté vztahy ještě více umocňuje formování evropského rozpočtu pro období od roku 2013 a rozdělování agrárních dotací.¹⁴⁰

Především státy EU 12, které přinesly nové výzvy SZP tím, že zvýšily počet zemědělců o téměř 70 %, podporují přísnější opatření v oblasti veterinárních i hygienických předpisů a častější kontroly státních orgánů, s cílem zabránit nekvalitnímu a levnému dovozu, respektive spíše zabránit konkurenci v podobě dovozu zboží ze západních zemí.

¹³⁵ European Commission. *Ec.europa.eu* [online]. 23/11/2010 [cit. 2011-03-22]. The common agricultural policy after 2013 - Agriculture and rural development. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/index_en.htm>.

¹³⁶ Konkrétní kritéria pro rozlišení aktivního a neaktivního zemědělce stále chybí.

¹³⁷ Popis tří základních variant SZP obsahuje Příloha E.

¹³⁸ Prvním pilířem jsou přímé platby a tržní opatření s pravidly jasně definovanými a úrovni EU a druhým pilířem jsou víceletá opatření pro rozvoj venkova, kde rámec pro možné režimy je stanoven na úrovni EU, avšak konečná volba režimů je ponechána členským státům nebo regionům pod společnou správou.

¹³⁹ *Agris.cz* [online]. Praha : 24.11.2010 [cit. 2011-03-25]. Stanovisko Zemědělského svazu ČR ke sdělení Evropské komise. Dostupné z WWW: <<http://www.agris.cz/podnikani/detail.php?id=169155&iSub=598>>.

¹⁴⁰ Stávající zemědělské dotace budou platit do roku 2013.

I přesto to, že EU jako celek zdůrazňuje společný dotační systém platný pro všechny, tedy stejná pravidla a stejnou regulaci trhu, nominální výše přímých plateb, klíčového typu dotací v rámci SZP EU, rozpoutávají velkou vlnu debat o nespravedlivosti současného systému. Objektivně je pak nutné konstatovat, že agrární politika opravdu vykazuje rozdíly mezi „novými a starými“ členy. Výše dotací ve státech původní EU 15 je zhruba o třetinu vyšší než ve státech EU 12.

Přímé platby vyvolávají velkou vlnu rozhořčení i v ČR. Zástupci profesních komor i řad zemědělců hovoří o jasné diskriminaci a existenci dvojí Unie. Předmětem nespokojenosti českých zemědělců je zejména rozdílná nominální výše těchto dotací na jeden hektar zemědělské půdy. Předseda Agrární komory Jan Veleba pak razantně odmítá označení agrární unijní politiky za jednotnou a argumentuje tím, že zatímco farmáři ve východních zemích (Lotyšsko, Litva, Estonsko) získávají dotaci v průměru ve výši okolo 100 eur, zemědělci v Řecku získávají tuto dotaci ve výši přes 500 eur. V ČR se jedná o částku kolem 250 eur, což je pod mírným průměrem EU 27.¹⁴¹ Nejenže SZP tedy není společnou politikou, ale ve své podstatě ani společnou být nemůže.

Na velikost agrárních dotací nelze pohlížet jednotvárně a pouze v nominálním vyjádření, jejich velikost by měla odrážet různé výrobní náklady v jednotlivých členských státech a také úroveň kupní síly obyvatelstva. Právě v oblasti zemědělství jsou velmi výrazné rozdíly v efektivitě a nákladech na zemědělskou výrobu, které často dosahují mnoha desítek procent. Zároveň však na druhou stranu ekonomové často přiznávají, že při výpočtu evropských zemědělských podpor došlo k částečným chybám při zohledňování výkonnosti zemědělství členských zemí a původní data tedy dnes již ne zcela odpovídají skutečnosti.

Základní otázka spočívá v tom, co jsou to vlastně ony spravedlivé či dokonce stejné dotace a jaká kritéria pro jejich implementaci nastavit? Problémem zůstává samotná podstata, na níž má být spravedlnost založena. Stejná výše dotací ve všech členských státech není, zřejmě k nelibosti mnohých zemědělců a zástupců zemědělské lobby, ani příliš v zájmu ČR.

V případě jednotné, unifikované platby na hektar zemědělské půdy by se naši zemědělci dostali pod výrazný ekonomický tlak zemí, v nichž je zemědělství významným odvětvím národního hospodářství a jejichž ekonomika je na nižší úrovni než ekonomika tuzemská.¹⁴² Díky stejné platbě by pak kvůli celkově vyšším nákladům (ať již životním či výrobním) např. český zemědělec nebyl schopen konkurovat rumunskému zemědělci

¹⁴¹ MAŘÍK, Martin. Rozbité vejce bruselské slípky. *Ekonom*. 17.2.2011, 2, s. 32-33.

¹⁴² Zejména by se mohlo jednat o státy jako je Rumunsko, Bulharsko, Lotyšsko, apod.

a naopak německý farmář by kvůli stejným faktorům nebyl schopen konkurovat našemu zemědělství, což by v podstatě popíralo základní myšlenku budování společného a především jednotného a soběstačného trhu, který bude konkurenceschopný vůči ostatním světovým ekonomickým celkům.

Problémy, a to nejen v ČR lze spatřovat, jak dokládá následující text ve výrazných rozdílech ekonomických vstupů a výstupů do a ze zemědělství v jednotlivých členských státech EU.

Na straně **výstupů se jedná o tvorbu přidané hodnoty**, která je vyčíslována v eurech na hektar. Z níže uvedených čísel vyplývá vysoká míra závislosti našich zemědělců na agrárních dotacích. Jestliže v Nizozemí tvoří dotace dodatečnou položku (příjem) v rámci celkové vytvořené přidané hodnoty v zemědělství, v ČR tvoří dotace $\frac{3}{4}$ této vytvořené přidané hodnoty. „Kdyby se tak například jako měřítko pro výplatu dotací zvolilo vytváření přidané hodnoty, dostávali by zemědělci v ČR třetí nejnižší dotace z celé EU 27.“¹⁴³

Tabulka 20 - Přidaná hodnota zemědělství ve vybraných státech EU, v eur/ha

Stát	Přidaná hodnota bez dotací	Přidaná hodnota s dotacemi
ČR	49	206
Slovensko	182	306
Maďarsko	211	350
Polsko	272	389
Nizozemí	3 302	4 000

Zdroj: HAVEL, Petr. *Agris.cz* [online]. 8.4.2010 [cit. 2011-03-23]. Stejně platby na plochu pro všechny zemědělce v EU jsou iluzí. Dostupné z WWW: <<http://www.agris.cz/detail.php?iSub=518&id=166513>>.

Na druhé straně stojí **rozdílná výše zemědělských vstupů**, kterou lze dokumentovat rozdílností cen **nájemného zemědělské půdy**.¹⁴⁴ V ČR tvoří nájemné zhruba 13 % z přímých dotací, nižší nájemné v celé Unii pak má jenom Slovensko (přibližně 10 %) a průměr EU 27 je pak trojnásobně vyšší. Dokonce v porovnání s některými státy EU, kde jsou často sazby nájemného vyšší než výše získaných dotací, jsou naše sazby až pětinasobně menší. „Například v Rakousku platí zemědělci o 287 % více, ve Francii o 356 %, v Dánsku o 380 %, v Německu o 400 %, v Itálii o 488 % a v Nizozemí o 550 % vyšší nájemné než

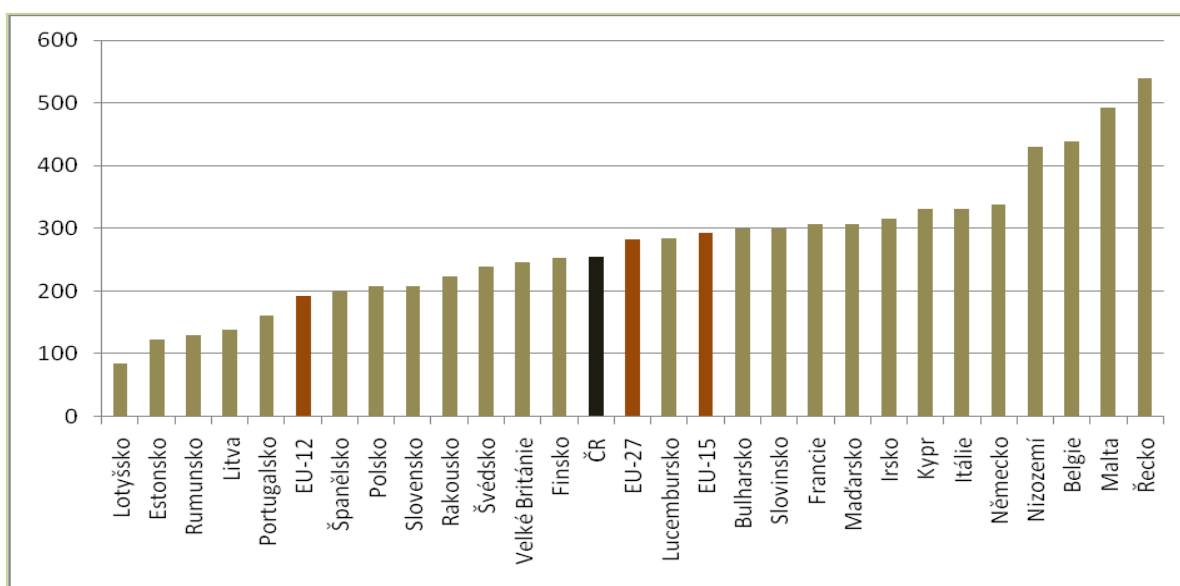
¹⁴³ HAVEL, Petr. *Agris.cz* [online]. 8.4.2010 [cit. 2011-03-23]. Stejně platby na plochu pro všechny zemědělce v EU jsou iluzí. Dostupné z WWW: <<http://www.agris.cz/detail.php?iSub=518&id=166513>>.

¹⁴⁴ V ČR je podle odhadů pronajímáno až 91% veškeré zemědělské půdy, na Slovensku činí podíl najímané půdy až 96%, což jsou zdaleka nejvyšší hodnoty v rámci celé EU.

v ČR.¹⁴⁵ Paradoxem celé dotační politiky je stále přídomek společná, ač založená na odlišných podmínkách jednotlivých států.

Pro ucelený pohled na velikost přímých plateb vypočetli experti v roce 2008, jaká by byla hypotetická výše takto v současné době vypočítávaných plateb na 1 hektar z.p. v jednotlivých státech v roce 2013, viz následující graf.

Rok 2013 byl vybrán pro to, že všechny nové členské státy, tedy státy EU 12, vyjma Bulharska a Rumunska, ukončí tzv. přechodné období a budou mít nárok na plnou výši plateb, tj. 100 % hodnoty, kterou dostávají státy původní „patnáctky“.

Graf 8 - Průměrné přímé platby v EU 27 po dorovnání na 100% v roce 2013 (EUR/ha)

Zdroj: Agris.cz [online]. 01.04.2009 [cit. 2011-03-24]. Přímé platba SPS, SAPS...co to vlastně je?. Dostupné z WWW: <<http://www.agris.cz/zemedelstvi/detail.php?id=162818&iSub=524>>.

I z tohoto grafu je patrné, že 100 % přímých plateb neznamená absolutně stejnou výši dotační částky. I v roce 2013 by měly dostávat nejvyšší dotace zemědělci v Nizozemí, Belgii, Řecku a na Maltě. ČR se drží těsně pod průměrem zemí EU 27, výrazněji pak zaostává za průměrem států původní EU 15. V porovnání s novými státy unie je na tom však daleko nejlépe, tzn., že má v porovnání s ostatními státy EU 12 zdaleka nejdražší vstupy, které jsou pro výpočet plateb zohledňovány.

Pod povrchem „jednotného“ zemědělského trhu v rámci EU, se stále častěji objevuje ostrý národní konkurenční boj, který je snahou prosadit vlastní zboží na trhu a vyjednat nejlepší podmínky pro udělování dotací. Některé, zejména nové postkomunistické, země v EU nejsou ještě plně navyklé na život v podmínkách jednotného trhu a snaží se využít

¹⁴⁵ HAVEL, Petr. *Neviditelný pes. lidovky.cz* [online]. 27. září 2010 [cit. 2011-03-23]. EKONOMIKA: Unie v pasti vlastní unifikace. Dostupné z WWW: <http://neviditelnypes.lidovky.cz/ekonomika-unie-v-pasti-vlastni-unifikace-fpp-/p_ekonomika.asp?c=A100925_210305_p_ekonomika_wag>.

jakéhokoliv zaváhání svých konkurentů (jak tomu bylo např. v případě tzv. dioxinového skandálu) k ochraně vlastního trhu. Europoslanec Jan Březina k tomu dodává, že „na střety při prosazování vlastních výrobků je unie zvyklá a rozhodně nemají devastující účinky na jednotný trh, spíše naopak.“¹⁴⁶ Největší negativní účinky má na jednotný trh především snaha o přílišnou regulaci (právě tu se mnohdy snaží prosazovat NČS, protože v této variantě vidí příležitost omezit konkurenci zejména v podobě států EU 15).

I přes to, že jsou čeští zemědělci se současným stavem nespokojeni, jednotný trh je pro ně i přesto výhodný. Umožňuje jim např. vyvážet na západ Evropy zemědělské komodity jako je obilí, mléko či hovězí maso.

V návaznosti na onu nespokojenost Česká republika, zastupovaná ministrem zemědělství Ivanem Fuksou, v lednu letošního roku rozhodla, že bude v rámci zajištění srovnatelnosti podmínek pro zemědělce napříč celou EU prosazovat, „aby byl stanoven jednotný základ, který by vycházel z plochy obhospodařované půdy a sloužil by jako kompenzace za plnění požadavků na udržitelné hospodaření. K němu by se měla stanovit doplňková platba, která by byla odvozená z podmínek hospodaření, ekonomických relací v jednotlivých státech, rozsahu poskytování veřejných služeb a nadstandardních požadavků na produkci.“¹⁴⁷

Na zasedání Rady ministrů zemědělství v Bruselu dne 17. března 2011 se ministři členských zemí, včetně zástupců ČR, významně postavili proti návrhům EK v souvislosti s omezením výše přímých plateb v závislosti na velikosti zemědělského podniku (tzv. capping) a ustoupením od historických kritérií pro rozdělování zemědělských dotací. ČR považuje toto jednání za úspěšné, především proto, že u nás převažují velké podniky, které vznikly přeměnou bývalých JZD na obchodní, zejména akciové, společnosti. Výměra našich podniků často až 5x překračuje hodnotu průměru EU, 38 ha. Zastropování přímých plateb by tak pro Českou republiku mohlo představovat ztrátu poloviny (6 až 13 mld. Kč) z celkového počtu evropských zemědělských dotací určených pro naše zemědělce (25 mld. Kč).¹⁴⁸

¹⁴⁶ MAŘÍK, Martin. Rozbité vejce bruselské slípky. *Ekonom*. 17.2.2011, 2, s. 32-33.

¹⁴⁷ Euractiv. *Euractiv.cz* [online]. 12.1.2011 [cit. 2011-03-21]. Ivan Fuksa: Zemědělské dotace jako kompenzace za udržitelné hospodaření. Dostupné z WWW: <<http://www.euractiv.cz/zemedelstvi0/interview/ivan-fuksa-zemedelske-dotace-jako-kompenzace-za-udrzitelne-hospodareni-008334>>.

¹⁴⁸ Euractiv. *Euractiv.cz* [online]. 18.3.2011 [cit. 2011-03-21]. Ministři se postavili Komisi, nesouhlasí se zastropováním dotací pro větší farmy. Dostupné z WWW: <<http://www.euractiv.cz/zemedelstvi0/clanek/ministri-se-postavili-komisi-nesouhlasi-se-zastropovanim-dotaci-pro-vetsi-farmy-008586>>.

4.3 Růst a konvergence v aspektu zemědělské regionální politiky

Hlavním nástrojem pro naplňování kterékoliv evropské politiky a financování integračních aktivit je rozpočet Evropské unie¹⁴⁹, který je sestavován na roční bázi. Současně však spadá do dlouhodobého (sedmiletého) plánu výdajů, tzv. finančního rámce. Tento rámec v současné době pokrývá období let 2007 – 2013 a umožňuje efektivní plánování výdajových programů s několikaletým předstihem. „Roční výdaje společného rozpočtu Evropské unie dosahují průměrně pouze 1 % HND EU (tj. přibližně 235 eur na osobu). Jsou rozděleny do širších kategorií, tzv. okruhů a jsou odrazem aktuálních výzev a priorit, které si Unie v daném období stanovila.“¹⁵⁰

Finanční rámec EU je přijímán ve formě interinstitucionální dohody, tj. dohody mezi Evropskou komisí, Evropským parlamentem a Radou EU. Předmětem dohody jsou hlavní rozpočtové priority EU a nastavení tzv. výdajových stropů pro každou oblast. V souvislosti se současným finančním rámcem jsou směřovány výdaje rozpočtu EU především do zemědělství a životního prostředí, dále také na snižování rozdílů mezi státy a regiony a posilování jejich rozvoje či na zajištění bezpečnosti a stability uvnitř EU i mimo ni.

Výdaje rozpočtu jsou aktuálně rozděleny do následujících pěti okruhů:

1. *udržitelný růst;*
2. *ochrana a správné hospodaření s přírodními zdroji (zemědělství);*
3. *občanství, svoboda, bezpečnost a právo;*
4. *EU jako globální partner;*
5. *administrativa.*¹⁵¹

Na programovací období si stanovila EU jako jeden z hlavních hospodářských cílů stát se vysoce konkurenceschopnou ekonomikou, což nese vysoké náklady na vzdělávání, výzkum, inovace, dopravu a energetické cíle. V rámci prvního okruhu, který se soustřeďuje jak na konkurenceschopnost pro růst a zaměstnanost (13,5 mld. euro), tak na soudržnost pro

¹⁴⁹ Rozpočet EU je financován ze tří vlastních zdrojů a z dalších příjmů. Téměř 3/4 prostředků se zakládají na platební schopnosti členských států, jež se měří jejich národní prosperitou vyjádřenou ve formě HDP. Zbývající prostředky pocházejí z cel a zemědělských dávek (forma dovozního cla uvaleného na zemědělské výrobky) a z pevného podílu z prostředků, které členské státy vyberou na dani z přidané hodnoty. Mezi další zdroje financování patří přebytky předchozího roku, příjmy z administrativních operací institucí, úroky z opožděných splátek nebo sankce.

¹⁵⁰ ŠÍMOVÁ, Kateřina. *Euroskop.cz* [online]. c2005-11 [cit. 2011-04-20]. Výdaje rozpočtu EU. Dostupné z WWW: <<http://www.euroskop.cz/8879/sekce/vydaje-rozpocetu-eu/>>.

¹⁵¹ ŠÍMOVÁ, Kateřina. *Euroskop.cz* [online]. c2005-11 [cit. 2011-04-20]. Výdaje rozpočtu EU. Dostupné z WWW: <<http://www.euroskop.cz/8879/sekce/vydaje-rozpocetu-eu/>>.

růst a zaměstnanost (51 mld. euro) je pro aktuální fiskální rok vyčleněna celková částka 64,5 mld. euro, což představuje 45,5 % celkového evropského rozpočtu. Nepoměrně menší je podíl prostředků vyhrazený pro třetí okruh – občanství, svoboda, bezpečnost a právo. Pro rok 2011 se jedná o částku 1,8 mld. euro. V rámci okruhu „EU jako globální hráč“ je největší objem finančních prostředků rozpočtován do oblasti rozvojové spolupráce, pomoci v rámci tzv. sousedské politiky a předvstupní pomoci. Okruh „Administrativa“ slouží zejména k pokrytí nutných administrativních výdajů pro chod všech evropských institucí. Na tyto poslední dva okruhy je vyhrazeno pro rok 2011 8,8, resp. 8,1 mld. euro, což představuje 6,2, resp. 5,7 % z celkového rozpočtu.¹⁵²

Zemědělská politika tak není jediným významným nástrojem, který je spojován s činnostmi a podporou EU. Neméně významnou je i regionální politika (někdy také označovaná jako kohezní politika či politika soudržnosti), na jejíž financování je vyčleněna v období 2007 – 2013 více než jedna třetina unijního rozpočtu. Tato politika „*je odrazem principu solidarity uvnitř Evropské unie, kdy bohatší státy přispívají na rozvoj chudších států a regionů, aby se zvýšila kvalita života obyvatel celé Evropské unie.*“¹⁵³ Obecným posláním této politiky je pak odstraňování hospodářských a sociálních rozdílů mezi 27 členskými státy, které jsou rozděleny na skupiny regionů (celkem 271 regionů) odpovídajících klasifikaci NUTS.

Následující část této diplomové práce se věnuje dvěma základním otázkám, které vyplývají v rámci aspektu regionální politiky, a to zda zemědělská dotační politika splňuje cíle v oblasti podpory:

- podmínek podněcujících hospodářský **růst** – přeměny ekonomik méně vyspělých států EU,
- **konvergence**, tedy sblížování nejméně rozvinutých členských států s vyspělými zeměmi Unie.

¹⁵² European Commission. *Ec.europa.eu* [online]. April 18, 2011 [cit. 2011-04-21]. The EU Budget 2011 in figure - Financial Programming. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/budget/figures/2011/2011_en.cfm>. ŠÍMOVÁ, Kateřina. *Euroskop.cz* [online]. c2005-11 [cit. 2011-04-20]. Výdaje rozpočtu EU. Dostupné z WWW: <<http://www.euroskop.cz/8879/sekce/vydaje-rozpocetu-eu/>>.

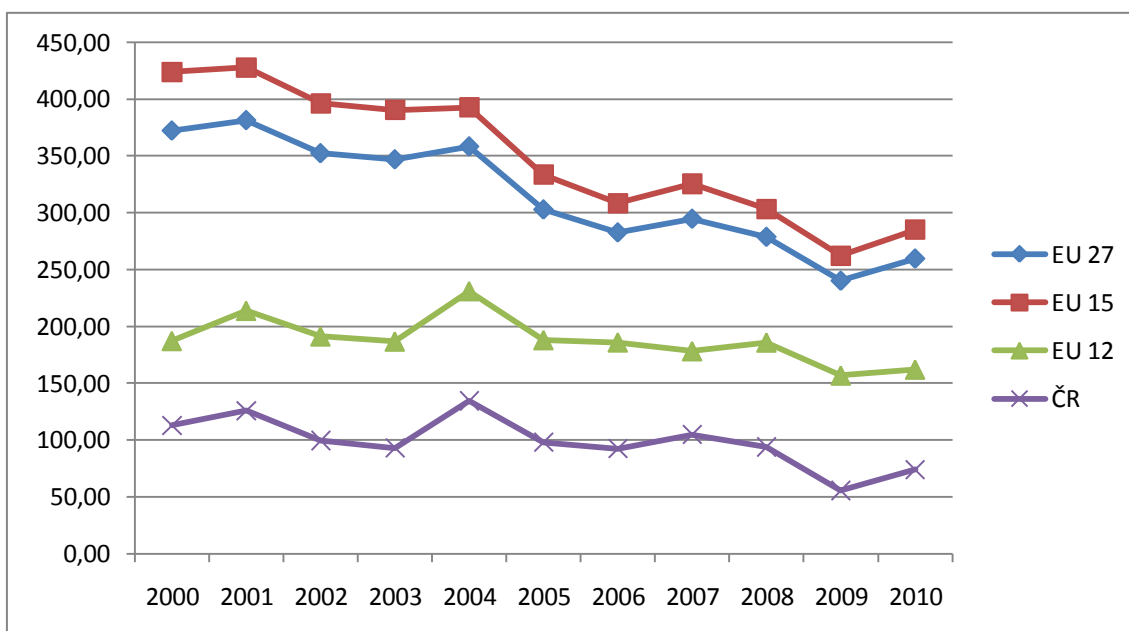
¹⁵³ *Strukturalni-fondy.cz* [online]. [cit. 2011-04-04]. Strukturální fondy EU - Regionální politika EU. Dostupné z WWW: <<http://www.strukturalni-fondy.cz/Informace-o-fondech-EU/Regionalni-politika-EU/>>.

Pro účely tohoto zkoumání byl/a zjišťován/a

- hrubá přidaná hodnota produkovaná zemědělstvím na jednoho obyvatele příslušného státu v základních cenách¹⁵⁴ (reálné ceny),
- ukazatel jednotkové účinnosti.

4.3.1 Vývoj hrubé přidané hodnoty v zemědělství v zemích EU

Vývoj hrubé přidané hodnoty v zemědělství je možno sledovat nejen v EU jako celku, ale i v tradičních zemích EU 15, či nových zemích EU 12. Současně je možné i pozorování v ČR a následná vzájemná komparace mezi jednotlivými státy. Níže uvedený graf ukazuje vývoj HPH v zemědělství na obyvatele ve výše uvedených evropských celcích v letech 2000-2010.¹⁵⁵

Graf 9 – HPH v zemědělství v EU, v eur/obyv.

Zdroj: vlastní zpracování

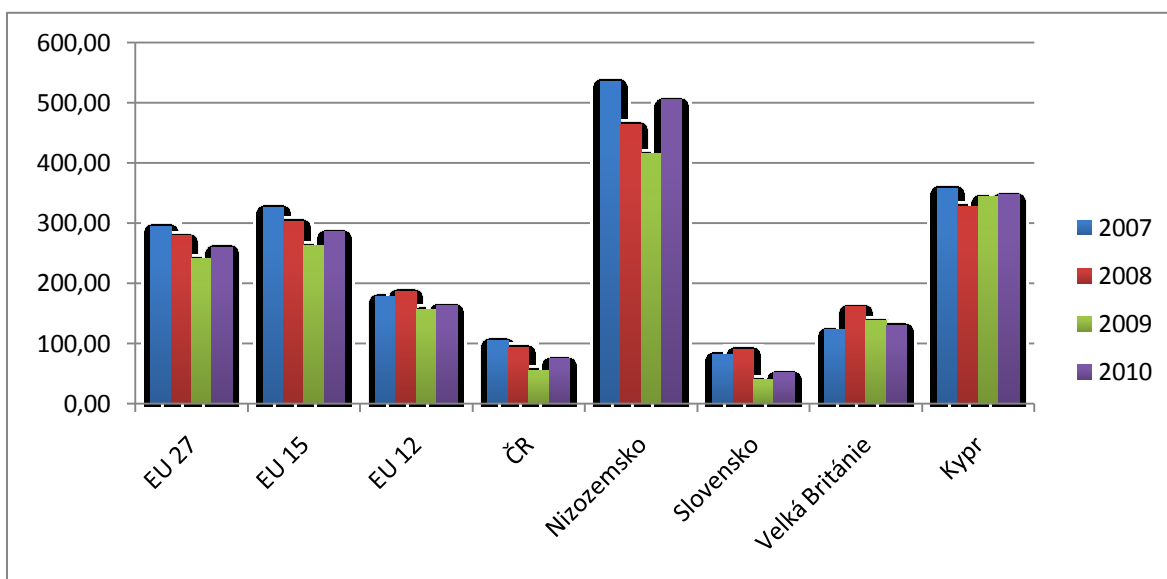
Z grafu je patrné, že přidaná hodnota zemědělství tradičních zemí EU, států EU 15, kopíruje vývoj přidané hodnoty celé EU, přičemž se vždy pohybuje nad unijním průměrem. Státy dnešní EU 12, které přistupovaly k unii v letech 2004 – 2007 se v celkovém hodnocení vyznačovaly před vstupem výrazně nižší produkovanou přidanou hodnotou na obyvatele než státy hospodařící v rámci EU.

¹⁵⁴ Základní cena je definována jako cena, kterou obdrží producent po odečtení všech daní z produkce, ale se započtením všech dotací na produkty.

¹⁵⁵ Rok 2010 = předpokládaná hodnota

Jediné výrazné zvýšení bylo zaznamenáno v roce 2004, kdy se hodnota zvýšila z původních 186 euro na téměř 231 euro na obyvatele. Současně se vstupem nových zemí do EU, došlo k výraznému poklesu přidané hodnoty tradičních zemí, a to z hodnoty přes 392 euro na obyvatele v roce 2004 na 262 euro v roce 2009. Podle odhadů však HPH v zemědělství v Unii v roce 2010 mírně vzrostla. Vývoj HPH ve všech zemích EU ve vybraných letech, včetně srovnání s unijními průměry za EU 12 a EU 15 je uveden v příloze K.

Rozdíly ve výši vyprodukované HPH na obyvatele jsou však patrné i v tradičních zemích EU. Následující graf zobrazuje HPH vyprodukovanou v zemědělství na obyvatele v eurech v posledních čtyřech letech. Pro názornost byli vybráni zástupci s nejnižší a nejvyšší HPH na obyvatele jak v tradičních zemích, tak i nově přistoupivších zemích EU 12.

Graf 10 - HPH v zemědělství ve vybraných státech EU v letech 2007 – 2010, v eur/obyv.

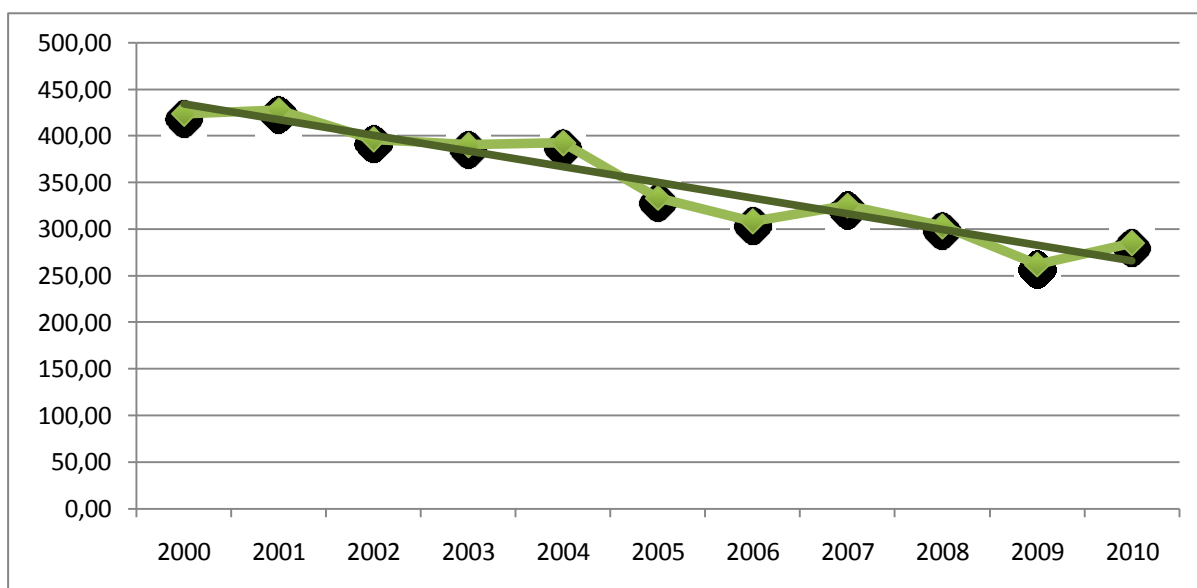
Zdroj: vlastní zpracování

Tradičně vysokou přidanou hodnotou se v EU 15 vyznačuje Nizozemsko, její výše v roce 2010 dosáhla hodnoty přes 504 euro na obyvatele. Na druhé straně stojí Velká Británie s nejnižší hodnotou v rámci tradičních zemí, která se v posledních letech pohybovala v rozmezí 160 – 130 euro na obyvatele, čímž se dostala i pod průměr zemí současné evropské dvanáctky.

Z nových členských států v tomto ohledu vyniká Kypr, jehož HPH na obyvatele se v loňském roce dostala na hodnotu přes 346 euro. Přesahuje tak dlouhodobě nejen průměr celé Unie, ale současně je i mírně nad průměrem zemí EU 15. Na druhé straně vystupuje Slovensko, jehož HPH v zemědělství výrazně poklesla v roce 2008 a v roce 2010 dosáhla

hodnoty pouhých 51 euro na obyvatele. V porovnání s EU nevykazuje ani ČR dobré výsledky, neboť je po Slovensku v tomto ukazateli na druhém nejhorším místě s hodnotou v roce 2010 na úrovni necelých 74 euro (přičemž v roce 2009 to bylo dokonce 55 euro na obyvatele). V těsném závěsu za Českou republikou je pak Lotyšsko s hodnotou přes 80 euro.

Přírozeně nejdelší vliv na přidanou hodnotu v zemědělství má díky svému dlouholetému působení SZP v tradičních zemích Unie. Níže uvedený graf ukazuje klesající trend HPH v letech 2000 – 2010. Hrubá přidaná hodnota se snížila ze 423 euro/obyv. v roce 2000 na 262 euro/obyv. v roce 2009, což byla současně nejnižší hodnota sledovaného období.

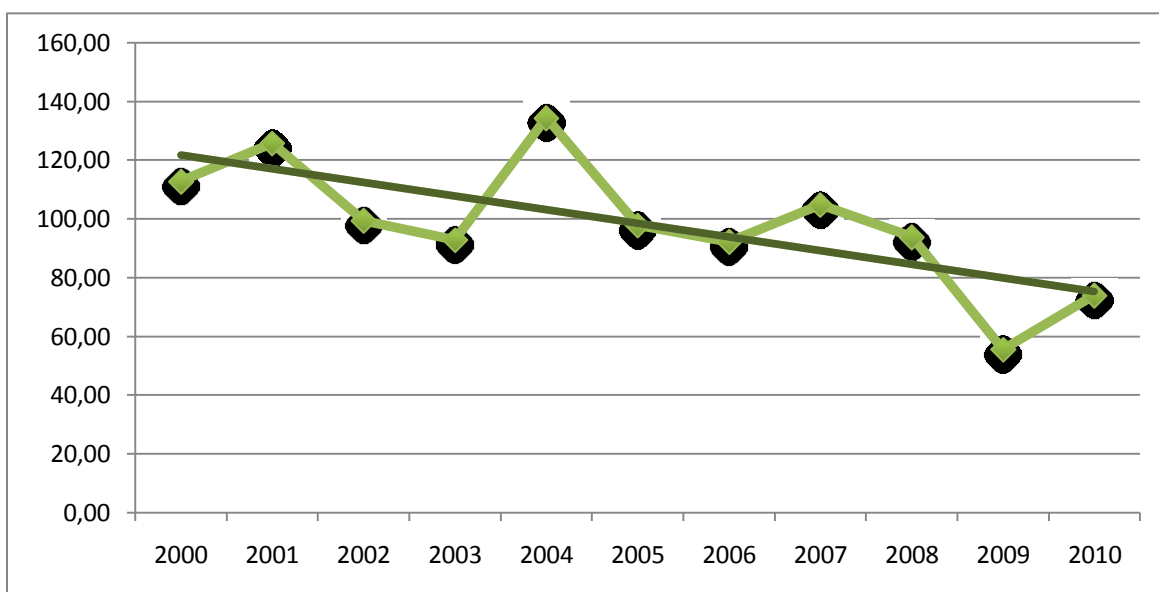

Graf 11 - Vývoj HPH na obyvatele ve státech EU 15

Zdroj: vlastní zpracování

V českém zemědělství vykazuje HPH také klesající trend. V roce 2000 připadala na jednoho obyvatele naší republiky přidaná hodnota ve výši 112 euro. V roce 2010 to bylo již jenom 70 % hodnoty roku 2000. Významný růst produkce přidané hodnoty byl zaznamenán v roce vstupu ČR do EU, přes 134 euro. Tato, za sledované období nejvyšší, hodnota představovala 58 % průměru států, které přistupovaly k EU postupně v letech 2004 – 2007 a pouze 34 % hodnoty tradičních zemí, EU 15.

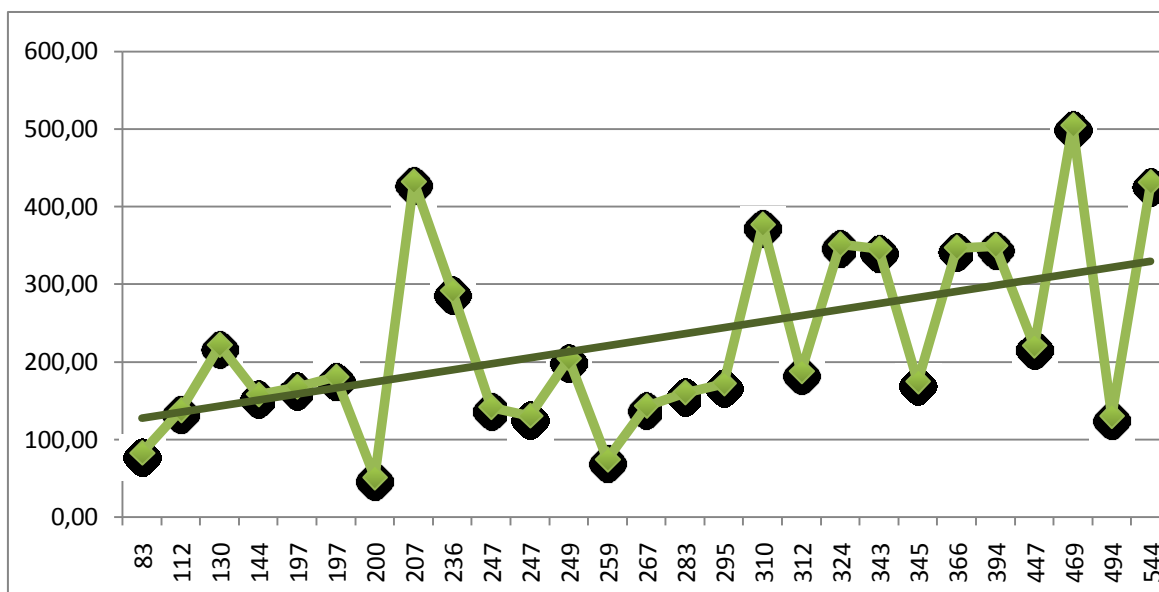
Např. Nizozemí tvořilo ve stejnou dobu v zemědělství větší přidanou hodnotu o 277 %, Řecko dokonce o 444 %. Na stejné úrovni jako Česká republika se pohybovaly např. Švédsko (167,3 euro/obyv.) nebo Lotyšsko (126 euro/obyv.). Tyto země však výrazný propad jako ČR nezaznamenaly. Rok 2009 poznamenal celou Evropskou unii. Vyjma Malty a Finska zaznamenaly všechny státy pokles HPH. V ČR klesla přidaná hodnota oproti roku 2008 o 56 %, na Slovensku oproti stejnému období o 60 %.

Graf 12 - Vývoj HPH v zemědělství v ČR v letech 2000 - 2010, v eur/obyv.

Zdroj: vlastní zpracování

Nelze však vynechat vliv různé výše poskytovaných přímých plateb na růst nebo pokles hrubé přidané hodnoty produkované v zemědělství. Na ose x následujícího grafu je zobrazena výše přímých plateb, na ose y pak HPH v zemědělství na obyvatele.

Graf 13 - Vztah mezi přímou zemědělskou dotací a HPH v zemědělství v EU 27 (rok 2010)

Zdroj: vlastní zpracování

Průměrná výše přímých plateb v roce 2010 byla v celé Evropské unii na úrovni 259,7 euro na hektar z. p., průměrná HPH na obyvatele byla ve výši 259 euro. Ve státech EU 15 se jednalo o 323 euro na hektar zemědělské půdy a vyprodukovanou přidanou hodnotu ve výši 285 euro/obyv. Země EU 12 získaly v průměru dotaci 238,25 euro/ha a vyprodukovaly přidanou hodnotu v průměrné výši 162 euro na obyvatele.

Na závěr pak bylo zjišťováno, zda existuje korelační vztah mezi dotacemi, vyjádřenými různou úrovní přímých plateb v jednotlivých státech EU, a hrubou přidanou hodnotou produkovanou zemědělstvím na jednoho obyvatele. Protože nejsou známy informace o normalitě rozdělení pravděpodobností základního souboru, byl použit neparametrický test, a to Spearmanův korelační koeficient.¹⁵⁶ Na základě tohoto testu se testuje nulová hypotéza H_0 , že X (přímé platby) a Y (HPH na obyvatele) jsou nekorelované náhodné veličiny.

Protože hodnota testovacího kritéria $r_s = 0,4484$ padla do kritické oblasti ($0,3822 < 0,4484$), nulová hypotéza je zamítnuta a je přijata alternativní hypotéza **H_1 : existuje korelační závislost** mezi různou výší poskytovaných přímých dotačních plateb na hektar zemědělské půdy a vyprodukovanou hrubou přidanou hodnotou v zemědělství na jednoho obyvatele.

4.3.2 Ukazatel jednotkové účinnosti evropských dotací

Druhým významným cílem regionální politiky je sblížení regionů, v tomto konkrétním případě zemí, v celé Evropské unii. Proto bylo předmětem dalšího zkoumání zjišťování rozdílů mezi současnými státy Unie.

Pro tento účel byl vytvořen ukazatel jednotkové účinnosti:

$$UJÚ = HPH_{obv.} / PP_{ha} \quad (2)$$

UJÚ.....ukazatel jednotkové účinnosti (bezrozměrné číslo)

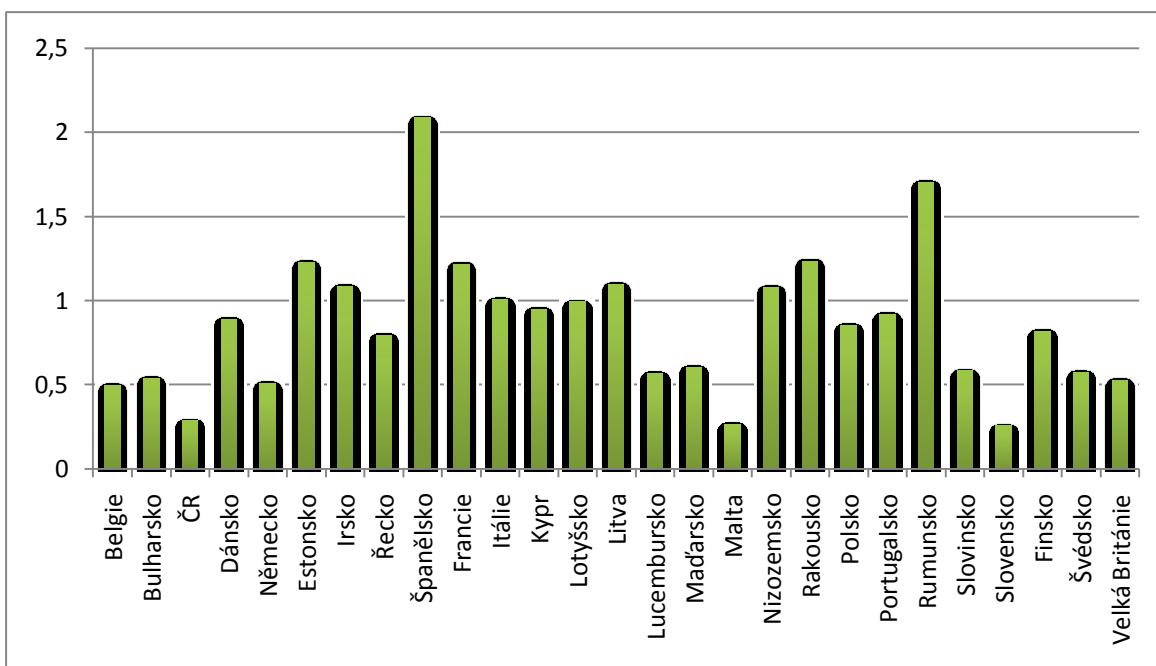
HPH_{obv.}.....hrubá přidaná hodnota v zemědělství na 1 obyvatele v eurech

PP_{ha}.....přímá platba na 1 hektar zemědělské půdy v eurech

Tento ukazatel vyjadřuje vzájemnou vazbu mezi hrubou přidanou hodnotou vytvářenou v zemědělství a dotacemi reprezentovanými výší přijatých přímých plateb.

¹⁵⁶ Konkrétní výpočet Spearmanova korelačního koeficientu je obsažen v příloze P.

Níže uvedený graf zobrazuje velikost výše definovaného UJÚ ve všech zemích Evropské unie (počítáno pro rok 2010).

Graf 14 – Výše UJÚ v zemích EU 27 pro rok 2010

Zdroj: vlastní výpočty

V souboru 27 států se formují 4 skupiny, které se vyznačují podobností ve výši dosahované velikosti UJÚ, jak dokumentuje následující tabulka:

Tabulka 21 - Státy EU dle výše UJÚ

Skupina	Velikost UJÚ	Státy
1	0 – 0,30	ČR, Malta, Slovensko
2	0,49 – 0,60	Belgie, Bulharsko, Německo, Lucembursko, Maďarsko,
3	0,79 – 1,20	Dánsko, Estonsko, Irsko, Řecko, Francie, Itálie, Kypr,
4	1,70 – 2,08	Rumunsko, Španělsko

Zdroj: vlastní zpracování

Průměrná hodnota UJÚ celé evropské sedmadvacítky je 0,856. Do první skupiny, která se vyznačuje nejnižší účinností dotací, se zařadily 3 státy – vedle České republiky to byly ještě Slovensko a Malta, což jsou státy, které přísluší do skupiny EU 12. V ostatních skupinách dochází k prolínání tradičních a nově přistoupivších zemí. I v poslední, čtvrté, skupině, která se vyznačuje naopak nejvyšší účinností, je zástupce jak EU 15 (Španělsko), tak i EU 12 (jedna z nejdéle přistupujících zemí, Rumunsko). Výraznými tahouny výše UJÚ jsou

právě Španělsko a Rumuni, přičemž vyloučením hodnot zemí v této poslední čtvrté skupině klesne hodnota UJÚ na úroveň 0,773.

V souvislosti se SZP EU se často hovoří o tzv. „dvourychlostní Unii“, tzn. stále patrnými rozdíly mezi státy tvořící EU 15 a EU 12.

V tradičních zemích EU se pohybuje hodnota UJÚ v intervalu <0,493; 2,086>, variační rozpětí je 1,593. Při vyloučení extrémní hodnoty ve Španělsku, 2,086, se variační rozpětí sníží na hodnotu 0,741. Průměrná hodnota UJÚ všech zemí EU 15 je 0,91. Např. španělské zemědělci jsou schopni z jednoho eura získané přímé dotace na hektar zemědělské půdy schopni vyprodukovat přes dvě eura HPH.

V zemích EU 12 je hodnota ukazatele jednotkové účinnosti v intervalu <0,255; 1,703>, variační rozpětí je na úrovni 1,448. Po vynechání extrémní hodnoty, které dosahují zemědělci v Rumunsku (1,703) se UJÚ pohybuje v intervalu <0,255; 1,227>, což sníží variační rozpětí na hodnotu 0,972. Průměrně byly tyto země schopny vyprodukovat v loňském roce 0,77 eura přidané hodnoty na jednoho svého obyvatele z jednoho eura získané přímé platby, což je při nezařazení Španělska a Rumunska dokonce unijní průměr.

Mezi státy EU existují stále velké rozdíly. Výrazné odlišnosti lze však pozorovat jak v rámci tradičních zemí, tak i v nových státech EU 12. Státy jako Španělsko (EU 15) a Rumunsko (EU 12) se zcela vymykají unijnímu průměru a jsou vysoko nad jeho úroveň na druhou stranu jiné státy, jako např. Slovensko, Česko nebo Malta jsou pod hranicí UJÚ 0,3. Avšak ve dvou nejpočetnějších skupinách, viz tabulka 21, se vzájemně prolínají jak země EU 15, tak i státy EU 12, což signalizuje vzájemné sblížení jednotlivých států v rámci celé Unie.

4.3.3 Evropské zemědělské dotace v ČR

Poslední část této práce je věnována objemu přijatých evropských zemědělských dotací v České republice.

V českém zemědělství byly přítomny dotace již v období centrálně plánované ekonomiky, viz kapitola 2.2.6, kdy hlavním státním cílem byla maximalizace produkce potravin, přičemž k naplnění tohoto cíle bylo využíváno i půdy a kapitálu v méně výhodných klimatických podmínkách, které nemohly konkurovat produkci z příznivějších regionů.

V souvislosti se SZP EU získali čeští zemědělci v období let 2004 - 2010 agrární dotace v objemu přes 186 mld. Kč, což je pro představu necelých 16 % výdajů ročního

rozpočtu ČR. Na přímých platbách získali za toto období přes 115 mld. Kč, na rozvoj venkova bylo vynaloženo přes 55 mld. Kč, na tržní opatření pak zhruba 13 mld. Kč.¹⁵⁷ Největší příděl unijních dotací získávají především velké potravinářské koncerny a pozemkoví magnáti. V řadě členských zemí, Českou republiku nevyjímaje, obsazují přední příčky největších příjemců zemědělských dotací cukrovary a mlékárny, které využívají podpory na tzv. regulaci trhu. Zatímco cukrovarnický průmysl získává vysoké finanční prostředky za to, že omezuje produkci, mlékárny čerpají exportní subvence na vývoz jinak neprodejných mlékárenských přebytků do třetích zemí. Z pohledu dotací jsou také nejvíce výnosné dotace na louky a pastviny v horách a podhůřích, málo početná stáda dobytka a „ekologický certifikát“.

Největší objem finančních prostředků, 3,895 mld. Kč, získal v letech 2004 - 2010 Agrofert Holding, a. s. Více než polovina těchto prostředků pak byla směřována do podniků obchodujících s obilím a olejinami.¹⁵⁸ Druhým nejúspěšnějším příjemcem agrárních dotací ze zemědělského fondu EU jsou podniky z volného sdružení Spojené farmy, které získalo pro 23 sdružených farem téměř 1,2 mld. Kč. V žebříčku dvacítky největších příjemců dotací v období 2004 – 2010, který je uveden v tabulce 22, figurují společně s výše uvedenými velkými dvěma zemědělskými podniky také mlékárna Madeta¹⁵⁹, obchodník s mlékárenskými výrobky Milkpol, škrobárna Lyckeby Amylex (309 mil. Kč) či Agro-Měřín.¹⁶⁰

¹⁵⁷ SZIF. *Szif.cz* [online]. 5.1.2011 [cit. 2011-04-14]. Přehled výplat dotačních titulů Společné zemědělské politiky (SZP) v letech 2004-2010. Dostupné z WWW:

<https://www.szif.cz/irj/portal/anonymous/CmDocument?rid=%2Fapa_anon%2Fcs%2Fdokumenty_ke_stazeni%2Fsystemov_a_navigace%2Finformace_a_aktuality%2Fdulezita_sdeleni%2F1280498431156%2F1295367263010.pdf>.

¹⁵⁸ Většinou se jednalo o platby za obilí, které tyto obchodní organizace prodaly státu na tzv. intervenční nákup, který je garantovaný Evropskou unií. Pokud společnost nenajde kupce např. na pšenici na volném trhu, prodá ji státu za garantovanou cenu.

¹⁵⁹ Mlékárna získala více než 1 miliardu korun, přičemž převážně šlo o vývozní subvence, bez kterých se neobejde vývoz másla a sušeného mléka, do kterých se zpracovává přebytečné mléko. Přes 210 mil. korun získala pro export Mlékárna Hlinsko, 175 mil. korun pak bylo vyhrazeno pro mlékárnu Olma.

¹⁶⁰ KRÁLOVÁ, Táňa. Kdo zobe dotace z evropského dvorku : Nejvíc spolkné Babišovo impérium, peníze berou i světoví giganti, hlídači a fotbalisté. *Euro* [online]. 30/05/2010, 2010, 22, [cit. 2011-04-14]. Dostupný z WWW: <<http://www.euro.cz/id/cb1x48x0mx/detail.jsp?id=24627&isfulltext=1>>.

Tabulka 22 - Největší příjemci agrárních dotací v období 2004 - 2010 (v mil. Kč)

Pořadí	Příjemce dotace	Výše dotace
1.	Firmy ovládané Agrofertem*	3 895
2.	Spojené farmy**	1 191
3.	Eastern Sugar	1 178,8
4.	Madeta	1 072,9
5.	Agro-Měřín***	755,2
6.	Vojenské lesy a statky	472,7
7.	Rostěnice, a.s.	403,9
8.	Zemědělské družstvo Dolní Újezd	322,8
9.	Lyckeby Amylex	308,9
10.	Milkpol	284,9
11.	Zemědělské družstvo Mořina	276,8
12.	Zemědělsko-obchodní družstvo Žichlínek	273,6
13.	ZD Krásná Hora nad Vltavou	256,2
14.	Agrodružstvo Morkovice	237
15.	Zemědělské družstvo Unčovice	231,5
16.	Úněšovský statek	231,2
17.	Agrodružstvo Jevišovice	227,8
18.	Zemědělské družstvo Senice na Hané	219,7
19.	ZOD Haná, Švábenice	207
20.	Alimex Nezvěstice	202,9

* Firmy, které dle výroční zprávy za rok 2008 ovládá Agrofert Holding nebo v nich má podstatný vliv

** 23 firem Petra Krogmana

*** Společnost Agro-Měřín včetně spoluvlastněných firem

Zdroj: KRÁLOVÁ, Táňa . Kdo zobe dotace z evropského dvorku : Nejvíc spolkné Babišovo impérium, peníze berou i světoví giganti, hlídači a fotbalisté . *Euro* [online]. 30/05/2010, 2010, 22, [cit. 2011-04-14]. Dostupný z WWW: <<http://www.euro.cz/id/cb1x48x0mx/detail.jsp?id=24627&isfulltext=1>>.

Výše uvedených dvacet největších příjemců tvoří zhruba 6,5 % z celkového počtu finančních prostředků vyčleněných na zemědělské dotace v letech 2004 – 2010. Kromě těchto velkých zemědělských firem obsahuje český seznam příjemců agrárních dotací i firmy, které ač značně vzdálené zemědělství (či potažmo potravinářství) pobírají platby na pozemky, čerpají vývozní subvence nebo i podpory pro rozvoj venkova. Mezi příjemce evropských dotací patří i firmy jako Nestlé, Coca-Cola, PepsiCo či Wrigley. Jejich české pobočky využívají subvence především v oblasti vývozu cukru či obilí. Do společné organizace trhu se zapojila i ostravská chemička Borsodchem, která získala celkem dotaci ve výši 66,5 mil. Kč.¹⁶¹

¹⁶¹ KRÁLOVÁ, Táňa . Kdo zobe dotace z evropského dvorku : Nejvíc spolkné Babišovo impérium, peníze berou i světoví giganti, hlídači a fotbalisté . *Euro* [online]. 30/05/2010, 2010, 22, [cit. 2011-04-14]. Dostupný z WWW: <<http://www.euro.cz/id/cb1x48x0mx/detail.jsp?id=24627&isfulltext=1>>.

Riziko stále větší závislosti na evropských dotacích, tak vnímá intenzivně i Česká republika. Zatímco před vstupem do Unie bylo zemědělství většinou ztrátové, už v roce 2005 se dostalo do zisku zhruba 9 miliard korun. Příjmy resortu zemědělství dosáhly např. za rok 2010 částky již téměř 30 miliard korun.¹⁶² Ani tento „pozitivní“ výsledek však nezastavil snižování rozměru českého zemědělství a jeho neustálý propad. Hlavním varováním je to, že zisk negeneruje výroba, ale stále vzrůstající objem přijímaných zemědělských dotací, zvyšuje se jak dovoz zemědělských komodit, tak naše závislost na prostředcích z EU.¹⁶³

Mezi příjemci agrárních dotací z EU jsou však i např. fotbalové kluby. Uspěly s investičním projektem v programu rozvoje venkova financovaném ze zvláštního evropského zemědělského fondu. Jedná se o dva týmy z Olomoucka, které získaly dotaci ve výši 380 milionů korun.

¹⁶² Ministerstvo zemědělství. *Szif.cz* [online]. Praha : 30.3.2011 [cit. 2011-04-15]. Tisková zpráva. Dostupné z WWW: <http://www.szif.cz/irj/portal/anonymous/CmDocument?rid=%2Fapa_anon%2Fcs%2Fobecne_informace%2Fzpravy_o_fond_u%2Ftiskove_zpravy%2Farchiv%2F2011%2F1301665403748.xml_priloha.pdf>.

¹⁶³ VALIŠ, Zdeněk. *Radio.cz* [online]. 18.5.2006 [cit. 2011-04-07]. Je ohrožena potravinová soběstačnost Česka?. Dostupné z WWW: <<http://www.radio.cz/cz/rubrika/ekonomika/je-ohrozena-potravinova-sobestacnost-ceska>>.

ZÁVĚR

Ač nepatří zemědělství, především v hospodářsky rozvinutých zemích, mezi nejvýznamnější odvětví, jeho funkce zajišťovatele potravy je na současném stavu poznání světa pro lidský život nenahraditelná. Práce, jež se zabývá odvětvovou analýzou zemědělství, je rozčleněna do čtyř kapitol.

V první kapitole jsou obsažena obecná teoretická východiska pro odvětvovou analýzu. Hlavním obsahem této části bylo vysvětlení základních pojmů z analýzy odvětví. V teoretické rovině jsou zde popsány charakteristické znaky odvětví i jejich obecný vztah k finančním trhům. Na závěr této části bylo zemědělství v rámci klasifikace ekonomických činností CZ-NACE zařazeno do sekce A – Zemědělství, lesnictví a rybářství.

Historicky je zemědělství nejstarší odvětví světa, jehož zárodky se objevují již v období 600 000 – 10 000 př. n. l., kdy se vyčlenilo tzv. přisvojovací (kořistnické) hospodářství, v němž si lidé lovem a sběrem přisvojovali „hotové“ výrobky přírody. Nejstarší centra lidské civilizace se zformovala již kolem 4. tisíciletí př. n. l., a to v povodí významných řek Eufratu a Tygridu, tedy v Mezopotámii a v Egyptě, tedy v povodí Nilu.

„Vynález zemědělství významnou měrou změnil vztah lidí k přírodnímu prostředí, zaktivizoval jej a nesmírně zrychlil vývoj těch skupin, které si zemědělskou výrobu osvojily.“¹⁶⁴

V zemědělství dnes pracuje asi polovina všech ekonomicky aktivních obyvatel, mezi hospodářsky rozvinutými a zaostalými zeměmi existují však značné rozdíly v roli jejich agrárního sektoru v národním hospodářství, která je odrazem makroekonomické politiky příslušné země. Zatímco v ekonomicky vyspělých státech je podíl agrárního sektoru na HDP v průměru pouhé 3 % a podíl zaměstnaných si tyto státy udržují okolo 3 – 5 % (průměr EU 4 – 5 %), pro rozvojové státy je typický jak vysoký podíl zemědělství na tvorbě HDP, tak vysoký podíl lidí pracujících v tomto odvětví (v průměru 50 – 70 %).

Významné je i rozdílné vnímání zemědělství v těchto dvou ekonomicky rozdílných skupinách. Snahou vyspělých států je omezování nadprodukce zemědělských komodit a udržení jejich cen. Pro takovéto zemědělství je pak typická i vysoká míra specializace a převaha agroprůmyslového charakteru. V rozvojových státech je zemědělství pojímáno stále

¹⁶⁴ *Dějiny pravěku a starověku*. 3. vyd., přeprac. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989. 2 s. – svazek 1, s. 146

jak v jeho primární funkci zajišťovatele potravin a surovin, tak i zdroje pracovních míst a často i jediných příjmů zejména chudého venkovského obyvatelstva.

Z pohledu vlivů, jež měly výrazný dopad do české ekonomiky, byly významné restrukturalizační procesy, které postihly všechny oblasti hospodářství, včetně zemědělství. Jeho současný stav významně poznamenal proces kolektivizace zemědělství, jež probíhal v letech 1948 – 1960 a byl spojen s vyvlastňováním zemědělské půdy a násilným spojováním do centrálně ovládaných družstevních a státních podniků. Protože však nebylo toto hospodaření založeno na ekonomických základech, některá JZD se po roce 1989 buď rozpadla, nebo se přizpůsobovala principům tržního systému. Obnova vlastnických práv probíhala formou restitucí, transformací i privatizací.

V oblasti zaměstnanosti prodělalo naše zemědělství výrazné změny. Restrukturalizační procesy způsobily významný pokles ekonomicky aktivního obyvatelstva v tomto odvětví, ze 700 tisíc v roce 1989 pod hranici 200 tisíc v současné době, která se přibližuje i průměru EU. Stejný, tedy klesající, trend zaznamenala i hrubá zemědělská produkce, která poklesla z hodnoty okolo 25 500 Kč / ha na současnou hranici 18 – 19 tisíc Kč / ha. Snížení počtu ekonomicky aktivních obyvatel v sektoru zemědělství se však na objemech zemědělské produkce výrazněji neodrazilo, protože lze předpokládat, že většina zaměstnanců evidovaných v sektoru zemědělství vykonávala svou skutečnou práci pro sektor sekundární, resp. terciární. V této souvislosti pak vykazovala produktivita práce výrazný rostoucí trend.

Zásadním vývojem prošly i vlastnické struktury. Do 90. let byla naprostá převaha zemědělských družstev (61,5 %) i státních statků (33 %), a to i přes to, že jejich počet od roku 1960 postupně klesal. Od roku 1995 začal výrazný, ač často pouze formální, přesun od družstevní formy vlastnictví k obchodním společnostem, které obhospodařovaly přibližně 30 % zemědělské půdy. Druhou nejvýznamnější skupinou byli v 90. letech soukromí zemědělci, jejichž podíl na obhospodařované půdě přesáhl 25 %.

V souvislosti s přestavbou a vývojem českého zemědělství je, pomíneme-li jistě důležité historické vývojové etapy agrárního sektoru, podstatné období let 2004 – 2012, které významně souvisí se vstupem země do Evropské unie. Vzhledem k tvrdšímu konkurenčnímu prostředí došlo k zániku některých méně schopných zemědělských podniků a díky podpurným vládním programům došlo k postupnému ubývání orné půdy. Nová vývojová etapa od roku 2012 by měla být spojena s uvolněním trhu se zemědělskou půdou a relativním vyrovnáním úrovně mezd a cen v zemědělství mezi ČR a státy EU.

Vzhledem k českému členství v Unii, je z pohledu zemědělství nejvýznamnější tzv. Společná zemědělská politika, jež od svého vzniku, podpisem Římské smlouvy v roce 1957, prošla četnými reformami, které měly změnit její směr i povahu. Podpora vyšší zemědělské produkce, zajištění potravinové soběstačnosti a životaschopnosti celého odvětví formou poskytování subvencí, garantování vysokých cen a udělování pobídek pro vyšší produkci se jevily zpočátku jako účinný nástroj ekonomické a sociální stabilizace v oblasti zemědělství. Nicméně výrazný růst zemědělské produkce podpořený nízkou vlastní spotřebou podpořil tzv. krizi z nadvýroby a nutně vyvolal potřebu reformy SZP. Mansholtův plán z roku 1968, jehož snahou byla podpora dobrovolně odcházejících malých farmářů, vystřídala v roce 1992 MacSharyho reforma, která měla mj. zvýšit konkurenceschopnost zemědělství a snížit jak nadprodukcii, tak i finanční výdaje. V důsledku předpokládaného rozšíření EU byla přijata Agenda 2000, jež zaměřila svou působnost do oblasti bezpečnosti potravin, životního prostředí a udržitelného rozvoje. Zásadní byla však reforma z roku 2003, tzv. Nová SZP, která přeměrovala produkci na potřeby trhu a zavedla vyplácení subvencí nezávislých na objemu produkce. Mezi její hlavní zásady patřily cross-compliance, single farm payment, decoupling, set aside, modulace či podpora rozvoje venkova. Současně byly vydefinovány dva základní pilíře SZP a to, politika trhu (podpora příjmů) a politika rozvoje venkova (zaměřená na veřejné statky). Poslední reformou byla snaha o kontrolu funkčnosti agrární politiky, provedená v roce 2008 pod názvem Health Check, jež s sebou přinesla zejména 10 % povinnou modulaci.

Česká republika využila dotačních evropských možností již před svým vstupem do Unie. Jednalo se o program SAPARD, v rámci něhož bylo skutečně proplaceno 1495 projektů v celkové částce téměř 3,9 mld. Kč (přibližně 12,5 mil eur), přičemž evropské prostředky tvořily necelé 3 mld. Kč a zbylá část byla doplacena z národních zdrojů. Pro zkrácené období 2004 – 2006 byl schválen HRDP, který byl zaměřen mj. na podporu udržitelného zemědělství nebo podporu zemědělských systémů. Na tento program bylo pouze z evropských prostředků alokováno téměř 543 mil. eur. Pro aktuální období 2007 – 2013 byl připraven Program rozvoje venkova, v rámci něhož jsou stanoveny požadavky na péči o krajinu, podporu konkurenceschopnosti i liberální pojetí.

Z hlediska stávajících konkurentů je pro české zemědělství typická různorodá velikostní skupina podnikatelských subjektů, zastoupená převážně českými podnikateli, ať již fyzickými (absolutně nejpočetnější skupina) nebo právníckými (největší podíl na obhospodařované půdě) osobami. Charakteristický je dále vysoký podíl hospodaření na

pronajaté půdě, který přesahuje hranici 80 %. Rivalita mezi stávajícími podniky, pro které je příznačný vysoký podíl fixních aktiv a skladovacích nákladů, je přijatelná. Podniky pokračují v produkci, i když je výnosnost vloženého kapitálu nízká, či dokonce záporná.

Bližší pohled na problematiku potenciální konkurence vstupující na naše území ukázal, že mezi naše nejvýznamnější konkurenty patří Polsko, Nizozemsko, Německo, Portugalsko, ale i třeba Rusko. Z komoditního hlediska je nejvýznamnější situace u vepřového masa, jehož stupeň samozásobení klesl od roku 2004 do roku 2009 z 96,9 % na 72,3 %. Navíc dochází k prohloubení dlouhodobě pasivní bilance AZO s touto komoditou. Aktuálně se snižuje i soběstačnost ČR v produkci brambor, jednak klesá výměra obhospodařované půdy (ze 110 tisíc hektarů v roce 1990 na 27 tisíc hektarů v roce 2010), jednak se zvyšuje import této základní suroviny. V letošním roce by mělo být do ČR dovezeno přibližně 130 tisíc tun (oproti loňskému roku téměř dvojnásobné zvýšení).

Vyjednávací síla dodavatelů je ovlivněna jejich schopností tlačit na ceny zemědělských vstupů a vzhledem k nemožnosti přechodu zemědělců na vhodné a dostupné substituty je jejich vyjednávací schopnost a síla značná. Také vyjednávací síla zpracovatelů zemědělských komodit a obchodníků je vysoká, a to zejména kvůli sdružování podniků do větších celků a rostoucí síle nadnárodních řetězců. Nejvýraznějšími dodavateli odvětví jsou oblasti potravinářského a zpracovatelského průmyslu, dále průmysl chemický farmaceutický, obchodní služby nebo i veřejné stravování. Mimoodvětvovým substitutem zemědělství je zejména chemický průmysl, který je schopen syntetizovat téměř vše, jedná se např. o náhradu cukru umělými sladidly nebo droždí kypřicím práškem. V rámci odvětví došlo v poslední době k substituci hovězího a telecího masa masem kuřecím, v oblasti rostlinné výroby, resp. potravinářství jako takového, spotřebitelé stále více upřednostňují pšeničné trvanlivé pečivo před chlebem.

Poslední část práce je zaměřena na zemědělskou, zejména pak evropskou, dotační politiku a její vztah k ekonomické výkonnosti. Prioritou SZP EU je budování a udržení jednotného a spravedlivého evropského agrárního trhu, který bude založen na společném systému dotací, stejných pravidlech i regulací. Významné rozepře napříč celou Evropskou unií vyvolává v současné době mimo jiné systém přímých plateb, resp. jejich rozdílná nominální výše v jednotlivých členských zemích. Právě v oblasti zemědělství jsou ale velmi výrazné rozdíly v efektivitě a nákladech na zemědělskou výrobu, což by tyto platby měly odlišit. Na straně zemědělských vstupů stojí velké rozdílnosti cen nájmu zemědělské půdy. Zatímco v ČR tvoří nájemné asi 13 % přímých dotací, v Rakousku, Německu či ve Francii je to

průměrně o 350 % více. Nizozemci mají nájemné vyšší dokonce o 550 %. Na straně výstupů z toho odvětví hraje důležitou roli rozdílná hrubá přidaná hodnota. V přepočtu na jednoho obyvatele se průměr EU 27 v roce 2010 dostal na úroveň 259 eur, země EU 15 vykázaly ve stejném roce 285 eur, státy EU 12 vytvořily v průměru hodnotu 162 eur. Nejvyšší hodnota tohoto ukazatele byla v Nizozemí a činila přes 504 eur, zatímco HPH v ČR byla necelých 74 eur, což byla po Slovensku druhá nejnižší hodnota v celé Unii.

V rámci první hypotézy: **„Zemědělská dotační politika splňuje cíl v oblasti podpory podmínek podněcujících hospodářský růst v zemích EU“** byl zjišťován vývoj hrubé přidané hodnoty v tomto odvětví. HPH v zemědělství vykazuje od roku 2000 klesající trend, přičemž významné rozdíly jsou patrné jak v rámci tradičních, tak i nově přistoupičích zemí. Např. v ČR dosáhla HPH za rok 2010 úrovně 58 % EU 12 a pouze 34 % úroveň států EU 15. Vztah mezi různou výší přímých dotací pak ukazuje na přímou úměru, tzn. čím vyšší získaná platba na hektar zemědělské půdy, tím vyšší vyprodukovaná přidaná hodnota v zemědělství. Současně byla zjištěna, na základě Spearmanova korelačního koeficientu, korelační závislost mezi těmito dvěma veličinami.

Pro účel ověření, potvrzení, či vyvrácení, druhé hypotézy **„Působení zemědělské dotační politiky má vliv na konvergenci členských států Evropské unie“** byl vytvořen ukazatel jednotkové účinnosti, jež zkoumal vzájemnou vazbu mezi HPH vytvářenou v zemědělství a dotacemi (reprezentovanými přímými platbami). Bylo potvrzeno, že mezi státy EU jsou značné rozdíly, nicméně dochází k významnému prolínání „starých a nových“ členů Unie.

Nikde na celém světě není více regulovaná a administrativou svázaná podnikatelská oblast než zemědělství. Mimo jiné je to daň za poměrně složitý systém zemědělských podpor, jejichž základním cílem byla kdysi podpora produkce surovin k výrobě potravin. Její velký rozměr dokládá i postavení v rámci evropského rozpočtu. Podíl SZP se sice pohybuje okolo hranice 40 % a během vývoje této politiky od roku 1960 došlo k výraznému relativnímu poklesu, vzhledem k celkové rozpočtované částce, nicméně v absolutní výši se objem rozpočtovaných prostředků do oblasti zemědělství stále zvyšuje.

POUŽITÉ ZDROJE

Literární zdroje

- [1] BAIN, J.S. *Barriers to New Competition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1956. 329 s. ISBN 103-371-190
- [2] BEČVÁŘOVÁ, V. *Zemědělská politika*, Brno: Mendlova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 2001. 116 s. ISBN 80-7157-514-3.
- [3] BLAŽEK, Petr; KUBÁLEK, Michal. *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti*. Praha : Dokořán, 2008. 360 s. ISBN 978-80-7363-226-7.
- [4] BLAŽKOVÁ, M. *Marketingové řízení a plánování pro malé a střední firmy*. Praha: Grada, 2007, ISBN 978-80-247-1535-3.
- [5] CAMPBELL, David; STONEHOUSE, George; HOUSTON, Bill. *Business Strategy : an introduction*. 2. Woburn : Butterworth-Heinemann, 2002. 478 s. ISBN 0750655690.
- [6] ČAPEK, Vratislav, et al. *Dějiny novověku III*. 1. vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1973. 877 s. ISBN 14-179-74.
- [7] ČAPEK, Vratislav; PÁTEK, Jaroslav. *Světové dějiny I : Dějiny lidských civilizací od pravěku do poloviny 17.století*. Praha : Fortuna, 1998. 176 s. ISBN 80-7168-147-4.
- [8] *Dějiny pravěku a starověku*. 3. vyd., přeprac. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989.
- [9] DOUCHA, T. – SOKOL, Z.: *Pokus o etapizaci vývoje zemědělství a zemědělské politiky v ČR v letech 1989-1998*. *Zemědělská ekonomika*, 1999, roč. 45, č. 5, s. 529-536. ISSN 0139-570X.
- [10] FISHER, Franklin, M. *Antitrust and regulation: : essays in memory of John J. McGowan*. ilustrované vydání. Cambridge : MIT Press, 1985. 314 s. ISBN 0262060930.
- [11] HAUBELT, Josef, et al. *Dějiny novověku I*. 1. vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1969. 329 s. ISBN 16-907-69.
- [12] HROCH, M. *Dějiny středověku II*. Vydání 1. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1968. Hlava VI. Na cestě k všeobecné krizi feudalismu, s. 306 - 382.

-
- [13] JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. 471 s. ISBN 80-246-1035-3(brož.).
- [14] JOHNSON, Gerry, SCHOLES, Kevan, WHITTINGTON, Richard. *Exploring corporate strategy*. 7th Enhanced edition. Harlow : Pearson education limited, 2006. 1033 s. ISBN 0-273-68734-4.
- [15] JOHNSON, Gerry; SCHOLES, Kevan; WHITTINGTON, Richard. *Exploring Corporate Strategy*. 8th Edition. Harlow : Pearson Education, 2008. 622 s. ISBN 0273711911.
- [16] KOONTZ, Harold, WEIHRICH, Heinz. *Essentials of management : An international perspective*. 7th edition. New Delhi : McGraw-Hill publishing company limited , 2006.475 s. ISBN 978-0-07-062030-8.
- [17] KOSMINSKÝ, J.A., et al. *Dějiny středověku I*. Vydání I. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1952. 724 s.
- [18] KRAFT, J., KRAFTOVÁ, I.: *Dynamic Equilibrium of the Global Economy – Effects of Cyclic Development*. ECONOMICS AND MANAGEMENT: 15 (2010) p. 123-129. ISSN 1822-6515
- [19] MAYFIELD, Christine; M. QUINN, Kristine. *Mesopotamia : World Cultures Trough Time*. Hunington Beach, CA : TCM Publishing, 2007. 32 s. ISBN 0-7439-0440-0.
- [20] MOUSSIS, Nicolas. *Access to European Union : law, economics, policies*. 17. vydání. Belgie, Rixensart : European Study Service, 2008. 557 s. ISBN 2930119462.
- [21] MUSÍLEK, Petr. *Finanční trhy a investiční bankovníctví*. Praha : ETC Publishing, 1999. 852 s. ISBN 80-86006-78-6.
- [22] NOVÝ, Luboš , et al. *Dějiny techniky : V Československu do konce 18. století*. Vydání I. Praha : Academia, 1974. 672 s.
- [23] OAKES, Lorna. *Passport to the past Mesopotamia*. New York : The Rosen Publishing Group, 2009. 64 s. ISBN 928-1-4358-5172-4.
- [24] PEČÍRKA, Jan, et al. *Dějiny pravěku a starověku I : Hlava I - IX*. 3. přepracované vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989. 1 - 576 s.
- [25] PEČÍRKA, Jan, et al. *Dějiny pravěku a starověku II : Hlava X - XXI*. 3. přepracované vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989. 576 - 1056 s.

-
- [26] PETRÁŇ, Josef, et al. *Dějiny hmotné kultury I : Kultura každodenního života od pravěku do 15. století*. 1.vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1985. 1 - 488 s.
- [27] PETRÁŇ, Josef, et al. *Dějiny hmotné kultury I : Kultura každodenního života od 13. do 15. století*. 1.vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1985. 489 - 1032 s.
- [28] PETRÁŇ, Josef, et al. *Dějiny hmotné kultury II : Kultura každodenního života od 16. do 18.století*. 1. vydání. Praha : Karolinum, 1995 - 1997. 1003s. ISBN 80-7184-084-X
- [29] PORTER, Michael E. *Competitive strategy : Techniques for analyzing industries and competitors*. 1st edition. New York : The Free Publishing, 1980. 396 s. ISBN 0-02-925360-8.
- [30] PORTER, Michael E. *Konkurenční strategie : Metody pro analýzu odvětví a konkurentů* .Přeložil Kvapil Karel. 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, a.s., 1994. 403 s. ISBN 80-85605-11-2.
- [31] REKTOŘÍK, Jaroslav. *Ekonomika a řízení odvětví veřejného sektoru*. 2., aktualiz. vyd. Praha : Ekopress, 2007. 309 s. ISBN 978-80-86929-29-3(brož.).
- [32] REVENDA, Zbyněk. *Peněžní ekonomie a bankovníctví*. 4. vyd. Praha : Management Press, 2005. 627 s. ISBN 80-7261-132-1(váz.).
- [33] RŮČKOVÁ, P. *Finanční analýza: metody, ukazatele, využití v praxi*. 3. vyd. Praha: Grada, 2010, 139 s. ISBN 978-80-247-3308-1
- [34] RŮČKOVÁ, Petra. *Finanční analýza : metody, ukazatele, využití v praxi*. 1. vyd. Praha : Grada, 2007. 118 s. ISBN 978-80-247-1386-1(brož.).
- [35] SEDLÁČKOVÁ, Helena; BUCHTA, Karel. *Strategická analýza*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha : C.H. Beck, 2006. 121 s. ISBN 80-7179-367-1(brož.).
- [36] SKAZKIN, S. D., et al. *Dějiny středověku II*. Vydání I. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1958. 502 s.
- [37] SLANÝ, Antonín; ŽÁK, Milan. *Hospodářská politika*. Vyd. 1. Praha : C.H. Beck, 1999. 271 s. ISBN 80-7179-237-3.
- [38] SMEJKAL, Vladimír; RAIS, Karel. *Řízení rizik ve firmách a jiných organizacích*. 2., aktualiz. a rozš. vyd. Praha : Grada, 2006. 296 s. ISBN 80-247-1667-4(váz.).
- [39] SOUČEK, Jan. *Dějiny pravěku a starověku*. Praha : Sdružení českých producentů učebnic, 1998. 184 s. ISBN 80-238-2879-7.

-
- [40] STIGLER, George, Joseph. *The organization of industry*. dotisk, ilustrované vydání. Chicago : University of Chicago Press, 1983. 328 s. ISBN 0226774325.
- [41] SYNEK, Miloslav. *Podniková ekonomika*. 4., přeprac. a dopl. vyd. Praha : C.H. Beck, 2006. 475 s. ISBN 80-7179-892-4(váz.)

Elektronické zdroje

- [42] ABRAHAMOVÁ, Miluše. *Agroweb.cz* [online]. 25.3.2011 [cit. 2011-04-12]. Budeme ještě jíst české vepřové maso?. Dostupné z WWW: <http://www.agroweb.cz/Budeme-jeste-jist-ceske-vepreve-maso__s1581x55575.html>.
- [43] ABRAHAMOVÁ, Miluše. *Ksz.af.czu.cz* [online]. Praha : 2010 [cit. 2011-04-12]. Produkce vepřového masa v ČR a jeho ekonomika. Dostupné z WWW: <http://ksz.af.czu.cz/akce/p09/01_abrahamova.pdf>.
- [44] *Agris.cz* [online]. 01.04.2009 [cit. 2011-03-24]. Přímé platba SPS, SAPS...co to vlastně je?. Dostupné z WWW: <<http://www.agris.cz/zemedelstvi/detail.php?id=162818&iSub=524>>.
- [45] *Agris.cz* [online]. Praha : 24.11.2010 [cit. 2011-03-25]. Stanovisko Zemědělského svazu ČR ke sdělení Evropské komise. Dostupné z WWW: <<http://www.agris.cz/podnikani/detail.php?id=169155&iSub=598>>.
- [46] BAUER, Michal; CHYTILOVÁ, Julie. *Opomíjená heterogenita lidí aneb Proč Afrika dlouhodobě neroste*. Praha : Univerzita Karlova, Institut ekonomických studií, 2006. 23 s. Dostupné z WWW: <http://econpapers.repec.org/paper/fauwpaper/wp2006_5f18.htm>.
- [47] BIČÍK, Ivan; JANČÁK, Vít. *Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990*. Praha : Univerzita Karlova, 2005. 104 s. ISBN 80-86561-19-4.
- [48] BINEK, Jan; SVOBODOVÁ, Hana. *Garep.cz : Společná zemědělská politika a regionální politika na jednom hřišti* [online]. 2009 [cit. 2010-12-12]. Rozvoj venkova a rozvoj regionů. Dostupné z WWW: <<http://www.garep.cz/publikace/clanek-7.pdf>>.
- [49] BUREŠ, Jan. *Europeum.org : Nová rozpočtová perspektiva – velké klubko sporů a zájmů* [online]. 6. 10. 2004 [cit. 2010-12-14]. Portál sdružení EUROPEUM. Dostupné z WWW: <http://www.europeum.org/disp_article.php?aid=735>.

-
- [50] *Businessinfo.cz* [online]. 18.11.2010 [cit. 2011-03-22]. Komise představuje plán pro perspektivní společnou zemědělskou politiku po roce 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.businessinfo.cz/cz/clanek/aktuality-z-eu-listopad-2010/ek-plan-spolecna-zemedel-politika-2013/1001934/58975/>>.
- [51] BYDŽOVSKÁ, Marie. *Euroskop.cz* [online]. 2005 - 2010 [cit. 2010-12-12]. Zemědělství. Dostupné z WWW: <<http://www.euroskop.cz/8924/sekce/zemedelstvi/>>.
- [52] COOPER, Tamsin; HART, Kaley; BALDOCK, David. *Provision of Public Goods through Agriculture in the European Union* [online]. London : Institute for European Environmental Policy, December 2009 [cit. 2011-03-14]. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/external/public-goods/report_en.pdf>.
- [53] *Cz.eNACE.eu* [online]. 2008 [cit. 2010-11-05]. 01 Rostlinná a živočišná výroba, myslivost a související činnosti NACE. Dostupné z WWW: <<http://cz.enace.eu/c-01.html>>.
- [54] ČSÚ [online]. 11.11.2008 [cit. 2010-11-05]. Metodická příručka k NACE REV.2 (CZ-NACE). Dostupné z WWW: <[http://www.czso.cz/csu/klasifik.nsf/i/864F83204E4F6477C125736E003335AD/\\$File/metodicka_prirucka_nace_new.pdf](http://www.czso.cz/csu/klasifik.nsf/i/864F83204E4F6477C125736E003335AD/$File/metodicka_prirucka_nace_new.pdf)>.
- [55] ČSÚ [online]. 4.3.2008, 17.3.2008 [cit. 2010-11-05]. Klasifikace ekonomických činností (CZ-NACE). Dostupné z WWW: <[http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/FA003936CC/\\$File/021608.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/FA003936CC/$File/021608.pdf)>.
- [56] ČSÚ. *Czso.cz* [online]. 30.11.2010 [cit. 2011-04-10]. Spotřeba potravin v roce 2009: Graf 2 Spotřeba masa v hodnotě na kosti (obyvatel/rok) . Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/tab/EA0049D182>>.
- [57] ČSÚ. *Czso.cz* [online]. 30.11.2010 [cit. 2011-04-12]. Spotřeba potravin v roce 2009 - Graf 1 Spotřeba mouky a pekárenských výrobků (na obyvatele za rok). Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/tab/EA0049D181>>.
- [58] ČTK. *Financnioviny.cz* [online]. 22.3.2011 [cit. 2011-04-12]. Tuzemská produkce brambor klesá a Česko už není soběstačné. Dostupné z WWW: <<http://www.financnioviny.cz/zpravy/tuzemska-produkce-brambor-klesa-a-cesko-uz-neni-sobestacne/612878>>.
- [59] DEVARAJAN, Shantayanan; EASTERLY, William R.; PACK, Howard. *Low Investment is not the Constraint on African Development : Working Paper No. 13*

-
- [online]. Washington : A, October 2002 [cit. 2011-03-01]. Dostupné z WWW: <http://www.cgdev.org/files/2778_file_cgd_wp013.pdf>.
- [60] *EAgri.cz* [online]. 2009 - 2010 [cit. 2011-02-08]. Horizontální plán rozvoje venkova 2004 - 2006. Dostupné z WWW: <<http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/dobihajici-a-ukoncene-dotace/horizontalni-plan-rozvoje-venkova-hrdp/>>.
- [61] EASTERLY, W. The Big Push Déjà Vu: A Review of Jeffrey Sachs's "The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time" [online] *Journal of Economic Literature*, Vol. 44, No. 1, Mar., 2006, str. 96-105. [cit. 2011-03-03]. Dostupné na: <<http://www.jstor.org/stable/30032297>>.
- [62] *Ec.europa.eu* [online]. 23.11.2009 [cit. 2011-04-04]. Regionální politika Inforegio. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/object/index_cs.htm>.
- [63] ERIXON, Fredrik. *Aid and development : Will it work this time?* [online]. Islington : International Policy Network, June 2005 [cit. 2011-03-01]. Dostupné z WWW: <http://www.policynetwork.net/sites/default/files/Aid_&_Development_final.pdf>.
- [64] EU-Media, s. r. o. *EurActiv.cz : Evropská Unie - portál o EU* [online]. 30.11.1999 [cit. 2010-12-12]. Reformy společné zemědělské politiky. Dostupné z WWW: <<http://www.euractiv.cz/zemedelstvi0/link-dossier/reformy-spolen-zemdlsk-politiky>>. ISSN 1803-2486.
- [65] Euractiv. *Euractiv.cz* [online]. 12.1.2011 [cit. 2011-03-21]. Ivan Fuksa: Zemědělské dotace jako kompenzace za udržitelné hospodaření. Dostupné z WWW: <<http://www.euractiv.cz/zemedelstvi0/interview/ivan-fuksa-zemedelske-dotace-jako-kompenzace-za-udrzitelne-hospodareni-008334>>.
- [66] Euractiv. *Euractiv.cz* [online]. 18.3.2011 [cit. 2011-03-21]. Ministři se postavili Komisi, nesouhlasí se zastropováním dotací pro větší farmy. Dostupné z WWW: <<http://www.euractiv.cz/zemedelstvi0/clanek/ministri-se-postavili-komisi-nesouhlasi-se-zastropovanim-dotaci-pro-vetsi-farmy-008586>>.
- [67] European Commission. *Ec.europa.eu* [online]. 23/11/2010 [cit. 2011-03-22]. The common agricultural policy after 2013 - Agriculture and rural development. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/index_en.htm>.
- [68] European Commission. *Ec.europa.eu* [online]. April 18, 2011 [cit. 2011-04-21]. The EU Budget 2011 in figure - Financial Programming. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/budget/figures/2011/2011_en.cfm>.

-
- [69] European Commission. *Ec.europa.eu* [online]. [cit. 2010-12-13]. 12 s. CAP Reform: Rural Development. Dostupné z WWW: <<http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev/en.pdf>>.
- [70] European Commission. *New perspectives for EU rural development* [online]. Germany : WHITE CHLORINE-FREE PAPER, 2004 [cit. 2010-12-14]. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev/refprop_en.pdf>. ISBN 92-894-8132-3.
- [71] Eurostat. *Ec.europa.eu/eurostat* [online]. 7 May 2010 [cit. 2011-03-19]. Employment in the agriculture sector down by 25% between 2000 and 2009. Dostupné z WWW: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/5-07052010-AP/EN/5-07052010-AP-EN.PDF>.
- [72] Evropská komise. *Ec.europa.eu : Zemědělství a Rozvoj venkova* [online]. [cit. 2010-12-13]. Společná zemědělská politika. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/agriculture/capexplained/index_cs.htm>.
- [73] Evropská komise. *Zemědělství a rozvoj venkova* [online]. 30-04-2008 [cit. 2010-12-13]. Financování SZP. Dostupné z WWW: <http://ec.europa.eu/agriculture/fin/index_cs.htm>.
- [74] Evropské společenství. *Mfcr.cz* [online]. Řím : 25.3.1957 [cit. 2010-12-13]. Římská smlouva 1957. 168 s. Dostupné z WWW: <http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/Rimska_smlouva_1957.pdf>.
- [75] FAJMON, Hynek. *Ods.cz* [online]. Centrum pro studium demokracie a kultury, 31.4.2006 [cit. 2011-04-07]. Čeští zemědělci a Společná zemědělská politika Evropské unie. Dostupné z WWW: <http://www.ods.cz/eu/download/docs/zemedelci_a_politika_EU.pdf>.
- [76] FAO. *Fao.org* [online]. [cit. 2011-04-13]. Undernourishment around the world in 2010. Dostupné z WWW: <<http://www.fao.org/docrep/013/i1683e/i1683e02.pdf>>.
- [77] FAO. *Fao.org* [online]. 2011 [cit. 2011-02-27]. World food situation. Dostupné z WWW: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/wfs-home/en/?no_cache=1>.
- [78] FAO. *Fao.org* [online]. 2011, January 13, 2011 [cit. 2011-02-28]. About FAO. Dostupné z WWW: <<http://www.fao.org/about/en/>>.
- [79] FAO. *Fao.org* [online]. c2011 [cit. 2011-02-28]. FAO: FAQs on Hunger. Dostupné z WWW: <<http://www.fao.org/hunger/faqs-on-hunger/en/>>.
- [80] FAO. *Fao.org* [online]. c2011 [cit. 2011-02-28]. FAO: Graphics. Dostupné z WWW: <<http://www.fao.org/hunger/hunger-graphics/en/>>.

-
- [81] Federální statistický úřad, Slovenský statistický úřad, Český statistický úřad. *Statistická ročenka České a Slovenské federativní republiky*. Praha : Nakladatelství technické literatury, 1990. 740 s. ISBN 80-03-00516-7.
- [82] Federální statistický úřad, Slovenský statistický úřad, Český statistický úřad. *Statistická ročenka 91 : České a Slovenské federativní republiky*. Praha : Statistické a evidenční vydavatelství tiskopisů, 1991. 745 s. ISBN 80-7049-016-0.
- [83] Federální statistický úřad. *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha : Nakladatelství technické literatury, 1985. 910 s.
- [84] *Geografie.webzdarma.cz* [online]. 24. listopad 2010 [cit. 2011-02-22]. Regionální geografické aspekty transformace zemědělství České republiky. Dostupné z WWW: <<http://www.geografie.webzdarma.cz/transformace.htm>>.
- [85] HAVEL, Petr. *Agris.cz* [online]. 8.4.2010 [cit. 2011-03-23]. Stejně platby na plochu pro všechny zemědělce v EU jsou iluzí. Dostupné z WWW: <<http://www.agris.cz/detail.php?iSub=518&id=166513>>.
- [86] HAVEL, Petr. *Neviditelnypes.lidovky.cz* [online]. 27. září 2010 [cit. 2011-03-23]. EKONOMIKA: Unie v pasti vlastní unifikace. Dostupné z WWW: <http://neviditelnypes.lidovky.cz/ekonomika-unie-v-pasti-vlastni-unifikace-fpp-p_ekonomika.asp?c=A100925_210305_p_ekonomika_wag>.
- [87] JEDLIČKA, Jan. *Csas.cz* [online]. 2004 [cit. 2011-02-08]. CAP. Dostupné z WWW: <<http://www.csas.cz/banka/content/inet/internet/cs/CAP.pdf>>.
- [88] KAPLAN, Michal. *Rozvojovka* [online]. 22.12.2008 [cit. 2010-12-19]. Rozvojová politika vyspělých zemí (OECD/DAC). Dostupné z WWW: <http://www.rozvojovka.cz/rozvojova-politika-vyspelych-zemi-oecd-dac_228_4.htm>.
- [89] KRÁLOVÁ, Táňa . Kdo zobe dotace z evropského dvorku : Nejvíc spolkné Babišovo impérium, peníze berou i světoví giganti, hlídači a fotbalisté . *Euro* [online]. 30/05/2010, 2010, 22, [cit. 2011-04-14]. Dostupný z WWW: <<http://www.euro.cz/id/cb1x48x0mx/detail.jsp?id=24627&isfulltext=1>>.
- [90] KRÁLOVÁ, Táňa. *Vlasak.net* [online]. 21.3.2011 [cit. 2011-04-25]. Hausnumera a osobní vazby. Tak se rodí dotace. Dostupné z WWW: <<http://www.vlasak.net/novinka/1495>>.
- [91] MAŘÍK, Martin. Rozbité vejce bruselské slípký. *Ekonom*. 17.2.2011, 2, s. 32-33.

-
- [92] MATOUŠKOVÁ, Kamila. *Obce.cz* [online]. 7. března 2001 [cit. 2011-02-08]. Věstník ministerstva pro místní rozvoj. Dostupné z WWW: <<http://www.obce.cz/mmr/vestniky/vestnik01-02/0102v02.htm>>.
- [93] Mediafax. *Regiony24.cz* [online]. 30.7.2010 [cit. 2011-04-10]. Zemědělské podniky vlastněné cizinci hospodaří v ČR jen na 30 tisících hektarů půdy. Dostupné z WWW: <<http://www.regiony24.cz/44-93359-zemedelske-podniky-vlastnene-cizinci-hospodari-v-cr-jen-na-30-tisicich-hektaru-pudy>>.
- [94] Ministerstvo zemědělství ČR. *EAgri.cz* [online]. 29.11.2009 [cit. 2011-02-08]. Střednědobé hodnocení programu SAPARD. Dostupné z WWW: <<http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/dobihajici-a-ukoncene-dotace/sapard/hodnoceni-a-monitoring/strednedobe-hodnoceni-programu-sapard.html>>.
- [95] Ministerstvo zemědělství ČR. *Operační program "Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství" v kostce*. Praha : Profi Press, 2004. 24 s. Dostupné z WWW: <http://eagri.cz/public/web/file/37936/OP_kostka_web.pdf>. ISBN 80-7084-478-7.
- [96] Ministerstvo zemědělství. *EAgri.cz* [online]. 29.11.2009 [cit. 2011-03-21]. Závěrečná zpráva o programu SAPARD v České republice. Dostupné z WWW: <http://eagri.cz/public/web/file/1128/Zvren_zprva_SAPARD_web.pdf>.
- [97] Ministerstvo zemědělství. *Eagri.cz* [online]. 4.9.2006 [cit. 2010-12-19]. Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj – OECD. Dostupné z WWW: <<http://eagri.cz/public/web/mze/ministerstvo-zemedelstvi/zahranicni-vztahy/mezinarodni-organizace/organizace-pro-ekon-spolupraci-oecd.html>>.
- [98] Ministerstvo zemědělství. *Eagri.cz* [online]. 5. 2. 2010 [cit. 2010-12-14]. Vznik, vývoj a reformy Společné zemědělské politiky. Dostupné z WWW: <<http://eagri.cz/public/web/mze/ministerstvo-zemedelstvi/zahranicni-vztahy/cr-a-evropska-unie/vznik-vyvoj-a-reformy-pravidel-szp/vznik-vyvoj-a-reformy-spolecne.html>>.
- [99] Ministerstvo zemědělství. *EAgri.cz* [online]. c2009 - 2010 [cit. 2011-04-19]. Dotace. Dostupné z WWW: <<http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/>>.
- [100] Ministerstvo zemědělství. *Szif.cz* [online]. Praha : 30.3.2011 [cit. 2011-04-15]. Tisková zpráva. Dostupné z WWW: <http://www.szif.cz/irj/portal/anonymous/CmDocument?rid=%2Fapa_anon%2Fcs%2Fobecne_informace%2Fzpravy_o_fondu%2Ftiskove_zpravy%2Farchiv%2F2011%2F1301665403748.xml_priloha.pdf>.

-
- [101] Ministerstvo zemědělství. *Základní principy zemědělské politiky vlády ČR do roku 1995 a na další období*. (brož.). Praha : Agrospoj, 1994. 71 s. ISBN 80-7084-083-8.
- [102] Ministerstvo zemědělství. *Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2009 : "Zelená zpráva"*. Ministerstvo zemědělství : Praha I, 2010. 238 s. Dostupné z WWW: <http://eagri.cz/public/web/file/61379/Zelena_zprava_2009.pdf>. ISBN 978-80-7084-940-8.
- [103] Ministerstvo zemědělství. *Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2005 : "Zelená zpráva"*. Praha : Ministerstvo zemědělství, 2006. 262 s. Dostupné z WWW: <http://eagri.cz/public/web/file/6351/zelena_zprava_2005.pdf>. ISBN 80-7084-560-0.
- [104] *Multiply.com* [online]. 22.1.2009 [cit. 2010-11-16]. Joseph Almighty's Site - Firstborn Son of Almighty God An Index Of The Mythologies Of Ancient Egypt. Dostupné z WWW: <http://josephalmighty.multiply.com/journal/item/588/?&item_id=588&view:replies=reverse>.
- [105] *OECD* [online]. 25.9.2001, 2.12.2005 [cit. 2010-11-05]. OECD Glossary of Statistical Terms - NACE Definition. Dostupné z WWW: <<http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1713>>.
- [106] *OECD. Oecd.org* [online]. 2010 [cit. 2010-12-19]. Producer and Consumer Support Estimates database. Dostupné z WWW: <http://www.oecd.org/document/59/0,3343,en_33873108_33873325_39551355_1_1_1_1,00.html#summary>.
- [107] *OECD-FAO. Agricultural Outlook Database 2010*. Paris, France : OECD publishing, 2009. 274 s. ISBN 978-92-64-01144-1.
- [108] PF ČR. *Pfcr.cz* [online]. 1991 - 2011 [cit. 2011-02-23]. Pozemkový fond ČR. Dostupné z WWW: <http://www.pfcr.cz/pfcr/page.aspx?OdkazyAlias=sb92_1991>.
- [109] POHLOVÁ, Karina. *Ročenka agrárního zahraničního obchodu ČR za rok 2009 : Studie č. 104* [online]. Praha : Ústav zemědělské ekonomiky a informací, 2011 [cit. 2011-04-11]. Dostupné z WWW: <<http://www.uzei.cz/left-menu/publikacni-cinnost/studie/2011/studie104.pdf>>. ISBN 978-80-86671-83-3.
- [110] Pražský institut pro globální politiku. *Respektinstitut.cz* [online]. [cit. 2010-12-13]. 32 s. SZP EU. Dostupné z WWW: <http://www.respektinstitut.cz/wp-content/uploads/prilohy/SZP_EU.pdf>.

-
- [111] REINÖHLOVÁ, Eva. *Prg.xf.cz* [online]. 13. listopadu 2010 [cit. 2011-03-20]. Zemědělství rozvojových zemí: Industrializace versus udržitelnost?. Dostupné z WWW: <<http://prg.xf.cz/kniha/kap5.htm>>.
- [112] SOER. *Eee.europa.eu* [online]. 29 Nov 2010, 30 Nov 2010 [cit. 2011-02-28]. Number of undernourished in the world; percentage of undernourished in developing countries, 1969 to 2009. Dostupné z WWW: <<http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/number-of-undernourished-in-the>>.
- [113] Státní zemědělský intervenční fond. *Szif.cz* [online]. 2000 - 2010 [cit. 2011-02-08]. SAPARD. Dostupné z WWW: <<http://www.szif.cz/irj/portal/anonymous/sapard>>.
- [114] *Strukturalni-fondy.cz* [online]. ccc [cit. 2011-04-04]. Strukturální fondy EU - Regionální politika EU. Dostupné z WWW: <<http://www.strukturalni-fondy.cz/Informace-o-fondech-EU/Regionalni-politika-EU>>.
- [115] Světové ceny potravin dosáhly rekordu, stoupají již šest měsíců. *Deník referendum Svět* [online]. 09.01.2011, 1, [cit. 2011-02-27]. Dostupný z WWW: <<http://www.denikreferendum.cz/clanek/8324-svetove-ceny-potravin-dosahly-rekordu-stoupaji-jiz-sest-mesicu>>.
- [116] SZIF. *Szif.cz* [online]. 5.1.2011 [cit. 2011-04-14]. Přehled výplat dotačních titulů Společné zemědělské politiky (SZP) v letech 2004-2010. Dostupné z WWW: <https://www.szif.cz/irj/portal/anonymous/CmDocument?rid=%2Fapa_anon%2Fcs%2Fdokumenty_ke_stazeni%2Fsystemova_navigace%2Finformace_a_aktuality%2Fdulezita_sdeleni%2F1280498431156%2F1295367263010.pdf>.
- [117] ŠÍMOVÁ, Kateřina. *Euroskop.cz* [online]. c2005-11 [cit. 2011-04-20]. Výdaje rozpočtu EU. Dostupné z WWW: <<http://www.euroskop.cz/8879/sekce/vydaje-rozpocet-eu/>>.
- [118] UNITED NATIONS. *Indicators for Monitoring the Millennium Development Goals* [online]. New York, 2003. [cit. 2011-03-01]. Dostupné na: <<http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/HandbookEnglish.pdf>>.
- [119] *Unmillenniumproject.org : Goals, targets and indicators* [online]. c2006 [cit. 2011-02-28]. UN Millennium Project. Dostupné z WWW: <<http://www.unmillenniumproject.org/goals/gti.htm>>.
- [120] VALIŠ, Zdeněk. *Radio.cz* [online]. 18.5.2006 [cit. 2011-04-07]. Je ohrožena potravinová soběstačnost Česka?. Dostupné z WWW:

-
- <<http://www.radio.cz/cz/rubrika/ekonomika/je-ohrozena-potravinova-sobestacnost-ceska>>.
- [121] VANDROVEC, David. Světové ceny potravin stouply v lednu na historické maximum. *Mediafax* [online]. 3.2.2011, 1, [cit. 2011-02-27]. Dostupný z WWW: <<http://www.mediafax.cz/ekonomika/3166451-Svetove-ceny-potravin-stouply-v-lednu-na-historicke-maximum>>.
- [122] VĚŽNÍK, Antonín. *Svp.muni.cz* [online]. 09.06.2006 [cit. 2011-03-16]. Specifikum zemědělství a jeho postavení v NH. Dostupné z WWW: <<http://svp.muni.cz/ukazat.php?docId=218>>.
- [123] *Vlada.cz* [online]. 26.6.2008 [cit. 2010-12-13]. Programové prohlášení vlády. Dostupné z WWW: <<http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1993-2007-cr/mirek-topolanek-1/programove-prohlaseni-vlady-37071/>>.
- [124] VORLÍČKOVÁ, Hana. *Ct24.cz* [online]. 20. 2. 2011 [cit. 2011-02-28]. 168 hodin. Dostupné z WWW: <<http://www.ct24.cz/vysilani/10117034229-168-hodin/>>.
- [125] VÚZE. *Agris.cz* [online]. 16.4.2002 [cit. 2010-12-13]. Agrární www portál. Dostupné z WWW: <<http://www.agris.cz/vyhledavac/detail.php?id=113249&iSub=518&PHPSESSID=7da1e4063aa4c928de86851461a67277>>.
- [126] WORLD BANK. *Global Monitoring Report 2010 : The MDGs after the Crisis* [online]. New York : c2010 [cit. 2011-03-01]. Dostupné z WWW: <<http://siteresources.worldbank.org/INTGLOMONREP2010/Resources/6911301-1271698910928/GMR2010WEB.pdf>>. ISBN 978-0-8213-8316-2.
- [127] *Www.czso.cz* [online]. 30.9.2005 [cit. 2010-11-05]. ČSÚ. Dostupné z WWW: <[http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/narodni_hospodarstvi/\\$File/09_narodni_hospodarstvi.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/narodni_hospodarstvi/$File/09_narodni_hospodarstvi.pdf)>.

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1 - Základní charakteristiky odvětví.....	14
Tabulka 2 - Zaměstnanost v zemědělství ve vybraných zemích v %	22
Tabulka 3 - Vyřizování restitucí v rezortu zemědělství.....	25
Tabulka 4 - Majetek schválených privatizačních projektů státních statků k 31. 12. 2005	26
Tabulka 5 - Pracovníci v zemědělství, myslivosti a souvisejících činnostech v tis. FO.....	29
Tabulka 6 - HZP na 1 ha zemědělské půdy v Kčs/Kč, stálé ceny roku 1989.....	30
Tabulka 7 - Zastoupení jednotlivých právních forem podnikání v zemědělství v letech 1960 – 2007	33
Tabulka 8 - Podíl jednotlivých forem podnikání na celkové výměře obhospodařované z.p. ...	34
Tabulka 9 - Výše pozemkové daně a diferenciálních příplatků pro jednotlivé produkčně ekonomické skupiny (platné do roku 1991).....	35
Tabulka 10 - Zdroje financování českého zemědělství po roce 1991.....	36
Tabulka 11- Rozpočet EU a podíl SZP 1960 – 2011, v mil ECU, resp. mil EUR	42
Tabulka 12 - Výdaje na SZP 2000 - 2006 v mld. euro (stálé ceny roku 1999).....	45
Tabulka 13 - Přehled alokací, uzavřených závazků a proplacených projektů k 30. 11. 2005 dle opatření.....	49
Tabulka 14 - Finanční alokace na HRDP v letech 2004 - 2006 v mil. eur (běžné ceny).....	51
Tabulka 15 - Finanční alokace na operační program Zemědělství v letech 2004 - 2006, v mil. eur (běžné ceny)	52
Tabulka 16 - Podpora zemědělství v zemích OECD 1986 – 1997 v mil. USD	55
Tabulka 17 - Podpora zemědělství v zemích OECD 1998 – 2009 v mil. USD	55
Tabulka 18 – HDP v zemích OECD v letech 1986 - 2009 v mil. USD (stálé ceny roku 2000).....	56
Tabulka 19 - Podnikatelská struktura zemědělství v roce 2009	64
Tabulka 20 - Přidaná hodnota zemědělství ve vybraných státech EU, v eur/ha	83
Tabulka 21 - Státy EU dle výše UJÚ	93
Tabulka 22 - Největší příjemci agrárních dotací v období 2004 - 2010 (v mil. Kč)	96

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1 - Vývoj počtu pracovníků v sektoru zemědělství 1960 – 2008, v tis. FO	30
Graf 2 - Porovnání vývoje poklesu počtu pracovníků a poklesu HZP, 1989 - 2008.....	31
Graf 3 - Vývoj produktivity práce v českém zemědělství v Kčs/Kč na 1 pracovníka.....	32
Graf 4 - Výdaje na SZP 2000 - 2006 v mld. euro.....	45
Graf 5 – Vývoj TSE, GSSE a PSE v zemích OECD 1986 – 2009, v mil. euro	56
Graf 6- Výše HDP v zemích OECD 1986 – 2009 v mil. USD (stálé ceny roku 2000).....	56
Graf 7 - Vývoj globálního růstu HDP v % (stálé ceny roku 1990)	57
Graf 8 - Průměrné přímé platby v EU 27 po dorovnání na 100% v roce 2013 (EUR/ha)	84
Graf 9 – HPH v zemědělství v EU, v eur/obyv.	88
Graf 10 - HPH v zemědělství ve vybraných státech EU v letech 2007 – 2010, v eur/obyv.	89
Graf 11 - Vývoj HPH na obyvatele ve státech EU 15	90
Graf 12 - Vývoj HPH v zemědělství v ČR v letech 2000 - 2010, v eur/obyv.....	91
Graf 13 - Vztah mezi přímou zemědělskou dotací a HPH v zemědělství v EU 27 (rok 2010).....	91
Graf 14 - Výše UJÚ v zemích EU 27 pro rok 2010.....	93

SEZNAM SCHÉMÁT

Schéma 1 - Pilíře SZP	44
Schéma 2 – Porterův model pěti sil	60

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AZO ČR	Agrární zahraniční obchod České republiky
CAP	Společná zemědělská politika
CSE	Odhad spotřebitelských podpor (Customer Support Estimate)
ČSÚ	Český statistický úřad
EA	Ekonomicky aktivní (obyvatelstvo)
EAGFL	Zemědělský garanční fond
EHS	Evropské hospodářské společenství
EK	Evropská komise
EPS	Ekvivalent produkčních subvencí
ES	Evropské společenství
EU 12	Nově přistoupivší státy k EU (2004 – 2007)
EU 15	Původní, tradiční, státy EU
EU 27	Celkový počet členů EU
EZFRV	Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova
EZZF	Evropský zemědělský záruční fond
FAO	Organizace pro výživu a zemědělství (Food and Agriculture Organization of the United Nation)
FIFG	Finanční nástroj pro podporu rybolovu
FO	Fyzická osoba
GSSE	Odhad podpory obecných služeb (General Services Support Estimate)
HDP	Hrubý domácí produkt
HND	Hrubý národní důchod
HRDP	Horizontální plán rozvoje venkova
HZP	Hrubá zemědělská produkce
ISIC	Mezinárodní standardní klasifikace všech ekonomických činností Spojených národů
JZD	Jednotné zemědělské družstvo
LFA	Dotační platby do méně příznivých oblastí
MDGs	Rozvojové cíle tisíciletí
MMR	Ministerstvo pro místní rozvoj
MZe	Ministerstvo zemědělství

MZV	Ministerstvo zahraničních věcí
MŽP	Ministerstvo životního prostředí
NACE	Klasifikace ekonomických činností
NCE	Klasifikace obchodu v Evropských společenstvech
NČS	Nové členské státy EU, které k ní přistoupili v letech 2004 - 2007
NICE	Klasifikace odvětví v Evropských společenstvích
NZ	Národní zdroje
OECD	Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj
OKEČ	Odvětvová klasifikace ekonomických činností
OP	Operační program
OSN	Organizace spojených národů
p. b.	Procentní bod
PES	Produkčně ekonomické skupiny
PF	Pozemkový fond
PGRLF	Podpůrný a garanční zemědělský a lesnický fond
PO	Právnícká osoba
PSE	Odhad produkčních podpor (Producer Support Estimate)
RZ	Regionální zdroje
SAPARD	Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development
SAPS	Single Area Payment Scheme = Platba na farmu
SFTR	Státní fond tržní regulace
SHR	Samostatně hospodařící rolník
SPS	Single Payment Scheme = Platba na farmu
SZIF	Státní zemědělský intervenční fond
SZP	Společná zemědělská politika
TSE	Odhad celkových podpor (Total Support Estimate)
UJÚ	Ukazatel jednotkové účinnosti
z. p.	Zemědělská půda

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha A - NACE	120
Příloha B - Transformační procesy v českém zemědělství	124
Příloha C - OSN/FAO; světová chudoba	125
Příloha D - Výhled OECD 2009 - 2018	135
Příloha E - Základní varianty SZP po roce 2013	136
Příloha F – Průměrná hodnota přímých plateb ve státech EU, eur/ha	137
Příloha G - Průměrné přímé platby na potenciálně způsobilou plochu a příjemce (stropy přímých plateb v plné výši, rok 2016)	138
Příloha H - Indexy cen vstupů do zemědělství (stejně období předchozího roku = 100)	139
Příloha I - Indexy cen vstupů do zemědělství (průměr roku 2005 = 100)	140
Příloha J - Spotřeba masa v hodnotě na kosti (obyvatel / rok) a Spotřeba mouky a pekárenských výrobků (obyvatel /rok)	141
Příloha K - Hrubá přidaná hodnota v zemích EU v letech 2000 - 2010, v eur / obyv., 2005=100, základní ceny	143
Příloha L - Hrubá přidaná hodnota v zemědělství v zemích EU ve vybraných letech v eur/obyv., (ceny roku 2005)	145
Příloha M - Výdaje SZP 1980 – 2007, stálé ceny roku	146
Příloha N - Velikostní struktura podniků FO a PO obhospodařujících z. p.	147
Příloha O - Přehled zemí, s nimiž dosahuje ČR největšího bilančního pasiva v rámci AZO ČR (mil. Kč)	148
Příloha P - Spearmanův korelační koeficient	149
Příloha Q - Historický pohled na zemědělství	151

Příloha A - NACE¹⁶⁵

Vznik jednotné klasifikace

Klasifikace odvětví vznikala mezi roky 1961 a 1963 v Evropském společenství a byla známá pod zkratkou NICE. Pro zařazení všech obchodních aktivit byla v roce 1965 v Evropském společenství založena NCE. V roce 1967 byla vytvořena klasifikace pro služby a o rok později pro zemědělství. V roce 1970 byla pro Evropské společenství sestavena obecná odvětvová klasifikace ekonomických činností NACE, později uváděná jako NACE 70 nebo OKEČ 1970.¹⁶⁶

Původní verze NACE 70 byla vzhledem ke svým četným nedostatkům postupně revidována, vznikla tak NACE REV. 1. Ta byla od 1. 1. 2008 nahrazena klasifikací NACE REV. 2.

Účel a charakteristika NACE¹⁶⁷

NACE je akronym pro ucelený systém statistické klasifikace ekonomických činností. Vytváří rámec pro statistická data z mnoha ekonomických oblastí, přičemž takto získané statistiky lze porovnávat v rámci celé Evropské unie.¹⁶⁸

Tato klasifikace je součástí systému statistických klasifikací pod záštitou Statistické divize Spojených národů, proto lze takto vytvořená data srovnávat na celosvětové úrovni. Na vyšších úrovních (v nižší míře podrobnosti) je tato klasifikace shodná s ISIC Rev. 3, v nižších úrovních je NACE podrobnější. V rámci zachování kompatibility jsou definice a vysvětlivky obou klasifikací shodné.

Protože je NACE standardní klasifikací, dělí ekonomické činnosti¹⁶⁹ (jejich oblasti) tak, že každé statistické jednotce, která vykonává ekonomickou činnost, lze jednoznačně přiřadit kód.

¹⁶⁵ Zkratka NACE je odvozena z francouzského názvu „Nomenclature générale des Activités économiques dans les Communautés Européennes“

¹⁶⁶ OECD [online]. 25.9.2001, 2.12.2005 [cit. 2010-11-05]. OECD Glossary of Statistical Terms - NACE Definition. Dostupné z WWW: <<http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1713>>.

¹⁶⁷ ČSÚ [online]. 11.11.2008 [cit. 2010-11-05]. Metodická příručka k NACE REV.2(CZ-NACE). Dostupné z WWW: <[http://www.czso.cz/csu/klasifik.nsf/i/864F83204E4F6477C125736E003335AD/\\$File/metodicka_prirucka_nace_new.pdf](http://www.czso.cz/csu/klasifik.nsf/i/864F83204E4F6477C125736E003335AD/$File/metodicka_prirucka_nace_new.pdf)>.

¹⁶⁸ Používání NACE je pro všechny členské státy EU povinné.

¹⁶⁹ tj. výrobu určitého výrobku nebo služby při použití výrobních prostředků, faktorů práce, výrobních postupů a meziproductů

Tabulka - Úrovně klasifikace NACE

Úroveň	Název	Označení
První úroveň	Sekce	Alfabetický kód
Druhá úroveň	Oddíly	Dvojmístný číselný kód
Třetí úroveň	Skupiny	Trojmístný číselný kód
Čtvrtá úroveň	Třídy	Čtyřmístný číselný kód

Zdroj: převzato a upraveno z podkladů ČSÚ

CZ – NACE

Klasifikace CZ-NACE nahradila původně uplatňovanou Odvětvovou klasifikaci ekonomických činností (OKEČ). „CZ-NACE byla vypracována podle mezinárodní statistické klasifikace, v souladu s nařízením Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 1893/2006“¹⁷⁰

¹⁷⁰ ČSÚ [online]. 4.3.2008, 17.3.2008 [cit. 2010-11-05]. Klasifikace ekonomických činností (CZ-NACE). Dostupné z WWW: <[http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/FA003936CC/\\$File/021608.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/FA003936CC/$File/021608.pdf)>., str. 7

Tabulka - Přehled sekcí CZ - NACE

Kód	Název
A	Zemědělství, lesnictví a rybnářství
B	Těžba a dobývání
C	Zpracovatelský průmysl
D	Výroba a rozvod elektřiny, plynu, tepla a klimatizovaného vzduchu
E	Zásobování vodou; činnosti související s odpadními vodami, odpady a
F	Stavebnictví
G	Velkoobchod a maloobchod; opravy a údržba motorových vozidel
H	Doprava a skladování
I	Ubytování, skladování a pohostinství
J	Informační a komunikační činnosti
K	Peněžnictví a pojišťovnictví
L	Činnosti v oblasti nemovitostí
M	Profesní, vědecké a technické činnosti
N	Administrativní a podpůrné činnosti
O	Veřejná správa a obrana; povinné sociální zabezpečení
P	Vzdělávání
Q	Zdravotní a sociální péče
R	Kulturní, zábavní a rekreační činnosti
S	Ostatní činnosti
T	Činnosti domácností jako zaměstnavatelů; činnosti domácností
U	Činnosti exteritoriálních organizací a orgánů

Zdroj: ČSÚ [online]. 4.3.2008, 17.3.2008 [cit. 2010-11-05]. Klasifikace ekonomických činností (CZ-NACE). Dostupné z WWW: <[http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/FA003936CC/\\$File/021608.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/FA003936CC/$File/021608.pdf)>., s. 7

Sekce A – Zemědělství, lesnictví a rybnářství

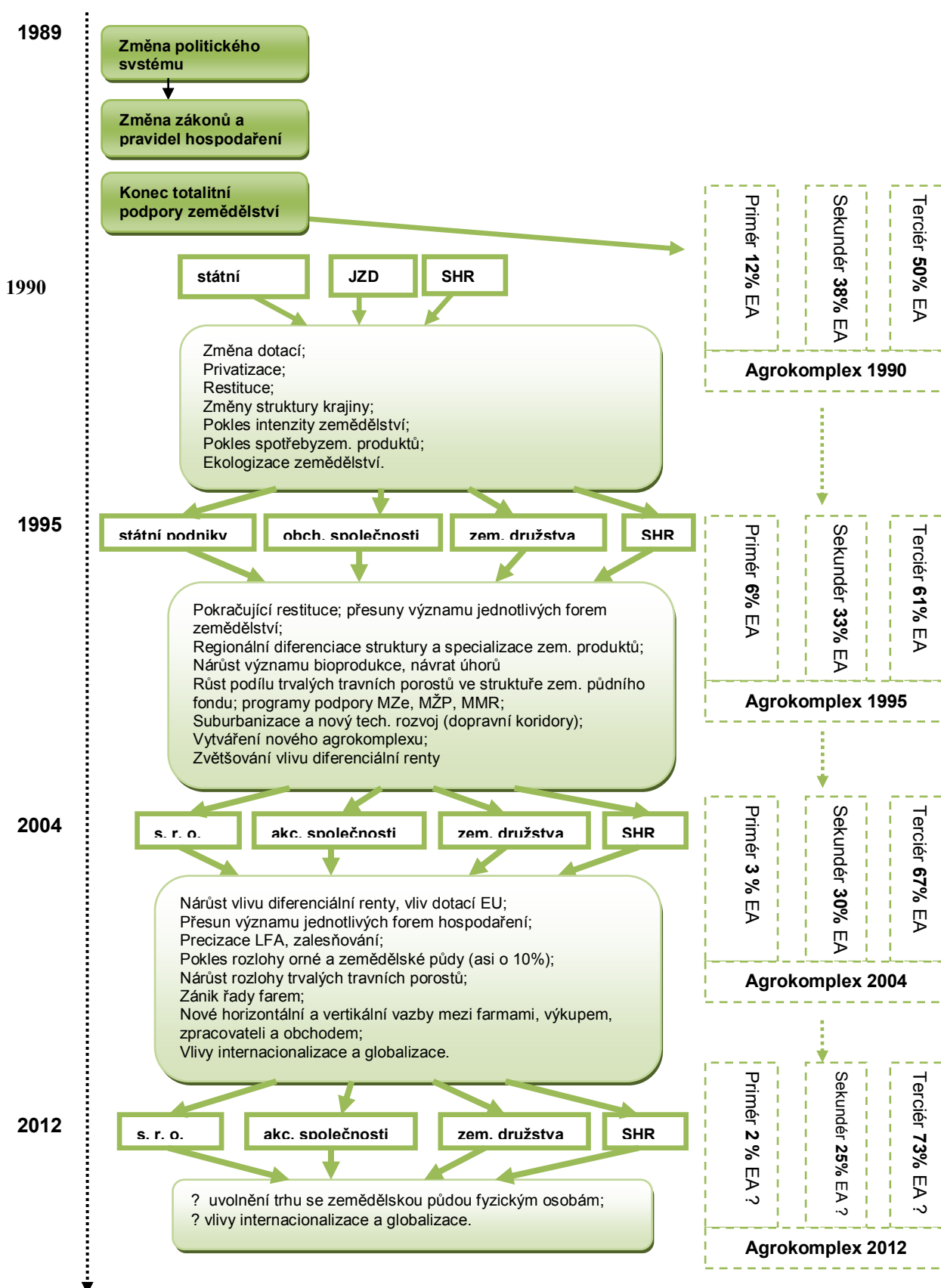
Tato sekce zahrnuje činnosti spojené s využíváním rostlinných i živočišných přírodních zdrojů. Patří sem činnosti jako pěstování zemědělských plodin, chov hospodářských zvířat, těžba dřeva a výroby jiných rostlinných a živočišných produktů ať již v zemědělských podnicích nebo jejich získáváním ve volné přírodě.

Tabulka - Oddíly sekce A (Zemědělství, lesnictví a rybářství)

Oddíl	Název
01.1	Pěstování plodin jiných než trvalých
01.2	Pěstování trvalých plodin
01.3	Množení rostlin
01.4	Živočišná výroba
01.5	Smíšené hospodářství
01.6	Podpůrné činnosti pro zemědělství a posklizňové činnosti
01.7	Lov a odchyt divokých zvířat a související činnosti

Zdroj: CzeNACE.eu [online]. 2008 [cit. 2010-11-05]. 01 Rostlinná a živočišná výroba, myslivost a související činnosti NACE. Dostupné z WWW: <<http://cz.enace.eu/c-01.html>>.

Příloha B - Transformační procesy v českém zemědělství

Zdroj: převzato z knihy BIČÍK, Ivan; JANČÁK, Vít. *Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990*. Praha : Univerzita Karlova, 2005. s. 77

Příloha C - OSN/FAO; světová chudoba

Bojem proti chudobě se velmi intenzivně zabývá specializovaná organizace OSN - Organizace pro výživu a zemědělství FAO, která se věnuje jak rozvojovým, tak rozvinutým zemím. Působí jako mezinárodní fórum pro rovnocennou a otevřenou diskusi ohledně chudoby. Zejména se zaměřuje na pomoc rozvojovým zemím a zemím v procesu transformace při zavádění i modernizaci postupů v zemědělství, lesnictví i rybolovu s cílem zajištění správné výživy pro všechny. Od svého založení roku 1945 věnuje svou pozornost především na rozvoj venkovských oblastí, které jsou domovem pro více než 70% chudých a hladovějících obyvatel.¹⁷¹

Světová chudoba

V souvislosti s chudobou vyčleňuje FAO skupinu tzv. chronicky podvyživených, kteří přijímají méně energie, než kterou potřebují pro aktivní život.¹⁷² Stálý hlad oslabuje jejich imunitní systém a snižuje odolnost těla vůči nemocem a infekcím. Nejvíce ohroženou skupinou jsou děti, u nichž nedostatek potravy negativně ovlivňuje jejich fyzický růst i mentální vyspělost. Výše zmíněný nedostatek potravin definuje FAO jako „*situaci, která nastává, pokud lidé nemají bezpečný přístup k dostatečnému množství bezpečných a výživných potravin pro normální růst a vývoj a aktivní a zdravý život.*“¹⁷³

Chudobou jsou nejvíce ohroženy následující tři skupiny obyvatel:

- chudé vesnické obyvatelstvo – většina lidí žije ve venkovských komunitách, bez přístupu k elektřině nebo zdrojům pitné vody. Vzdělávání i hygienické služby jsou na velmi nízké úrovni. Tito obyvatelé se často aktivně podílejí na produkci potravin, ale ve většině případů nevlastní obhospodařované pozemky a jejich výtěžky nestačí na zabezpečení obživy pro celou rodinu;
- městská chudina – na produkci se osobně nepodílí a bojuje s nedostatkem finančních prostředků na nákup potravin;
- oběti katastrof – jsou často, vlivem každoročních záplav, sucha či zemětřesení, které je nutí opustit své domovy a farmy, pod hrozbou naprostého vyhladovění.¹⁷⁴

FAO pravidelně vydává statistiky o počtu hladovějících, obyvatel, kteří nekonzumují minimální denní potřebu energie¹⁷⁵ Podvýživa je pak výsledkem dlouhodobé nízké úrovně příjmu potravy. Většina podvyživených lidí žije v rozvojových zemích, přičemž celé dvě třetiny žijí pouze v sedmi zemích světa. Jedná se o Bangladéš, Čínu, Demokratickou republiku Kongo, Etiopii, Indii, Indonésii a Pákistán. Jen v Číně a Indii bojuje s hladem více než 40% z celkového počtu chudých. Odhady pro rok 2010 nasvědčují tomu, že celkový počet hladovějících klesl oproti roku 2009 z 1 017 na 925 milionů. Počet podvyživených a jejich podíl na celosvětové populaci dokumentuje následující tabulka.

¹⁷¹ FAO. *Fao.org* [online]. 2011, January 13, 2011 [cit. 2011-02-28]. About FAO. Dostupné z WWW: <<http://www.fao.org/about/en/>>.

¹⁷² V průměru potřebuje člověk asi 1800 kcal denně jako minimální příjem energie.

¹⁷³ FAO. *Fao.org* [online]. c2011 [cit. 2011-02-28]. FAO: FAQs on Hunger. Dostupné z WWW: <<http://www.fao.org/hunger/faqs-on-hunger/en/>>.

¹⁷⁴ FAO. *Fao.org* [online]. c2011 [cit. 2011-02-28]. FAO: FAQs on Hunger. Dostupné z WWW: <<http://www.fao.org/hunger/faqs-on-hunger/en/>>.

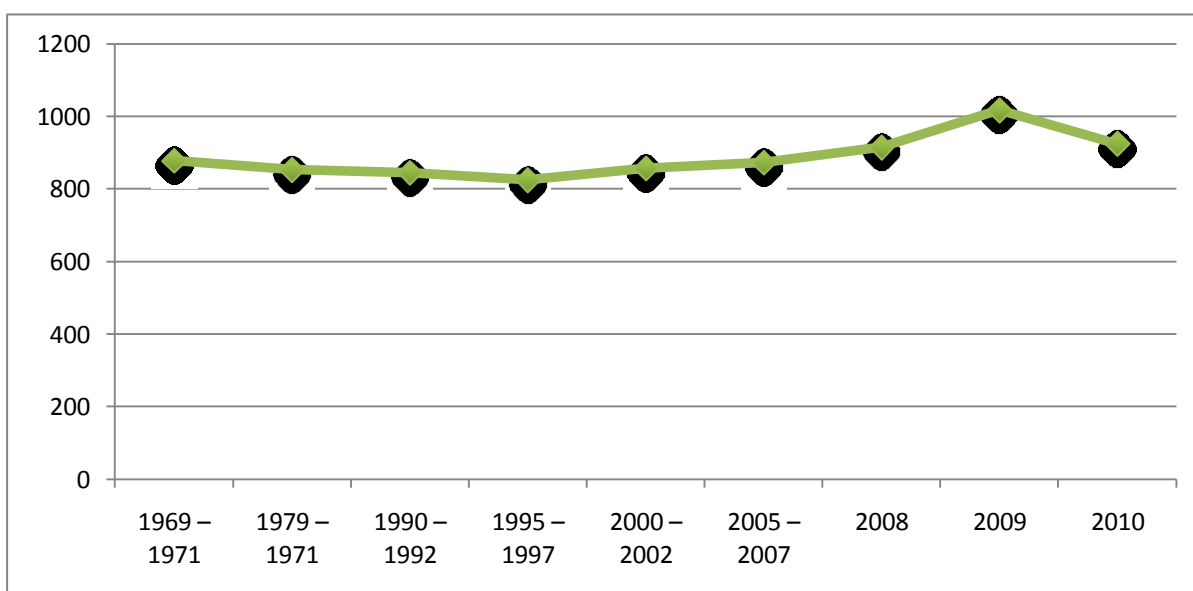
¹⁷⁵ Minimální denní potřeba energie je množství kalorií potřebných pro lehké aktivity a dosažení minimální přijatelné hmotnosti vzhledem k dosažené výšce.

Tabulka - Počet podvyživených a jejich podíl vzhledem k celkovému počtu obyvatel

Období	Počet v mil. osob	Podíl v %
1969 – 1971	878	33
1979 – 1971	853	25
1990 – 1992	845	20
1995 – 1997	825	18
2000 – 2002	857	17
2005 – 2007	873	16
2008	915	17
2009	1 017	19
2010 ¹⁷⁶	925	16

Zdroj: SOER. *Eee.europa.eu* [online]. 29 Nov 2010, 30 Nov 2010 [cit. 2011-02-28]. Number of undernourished in the world; percentage of undernourished in developing countries, 1969 to 2009. Dostupné z WWW: <<http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/number-of-undernourished-in-the>>.

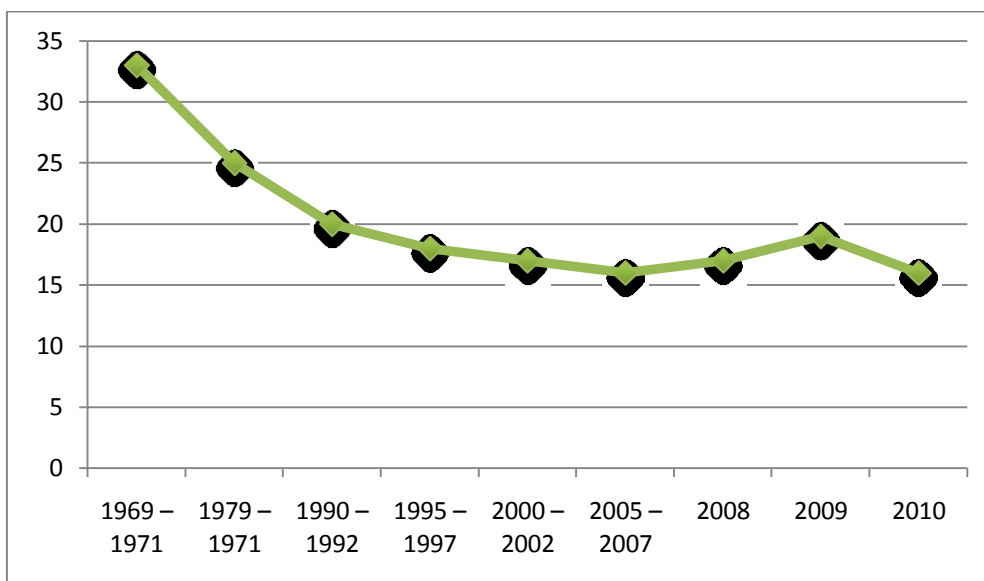
Z níže uvedených grafů vyplývá určitý pokles podílu chudých obyvatel oproti období 1990 – 1992, kdy se jednalo o celou pětinu obyvatel. V roce 2010 se odhaduje, že by se měl podíl ustálit okolo 16%. Světová populace však nadále roste, i když stále pomalejším tempem, a tak klesající podíl chudých obyvatel může do jisté míry maskovat skutečný nárůst počtu hladových. I přes to, že byly již v roce 2000 vyhlášeny rozvojové cíle tisíciletí, viz dále, stále necelá jedna miliarda lidí po celém světě bojuje s problémy nedostatku potravin a okolo 1,4 miliardy lidí žije za méně než jeden dolar na den (viz dále), což může indikovat hlubší strukturální problémy, které mohou výrazně negativně ovlivnit dosahování mezinárodně dohodnutých cílů.

Graf – Počet podvyživených, 1969 - 2010

Zdroj: vlastní zpracování dle výše uvedených údajů

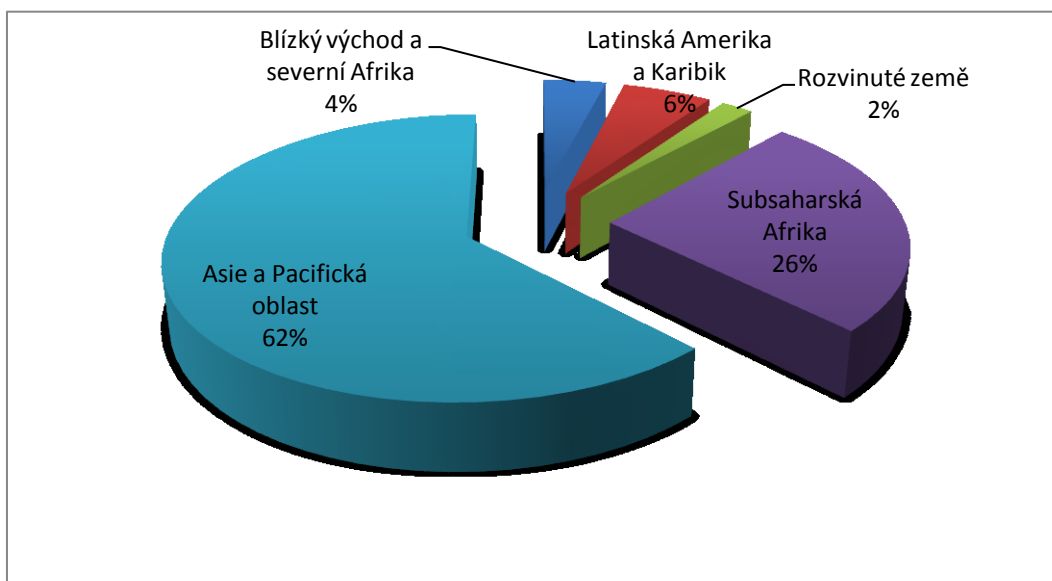
¹⁷⁶ Odhad pro rok 2010

Graf - Podíl podvyživených na světové populaci, 1969 - 2010

Zdroj: vlastní zpracování dle výše uvedených údajů

Podrobnější přehled o struktuře oblastí postižených chudobou a podílu hladovějících v roce 2010 poskytuje níže uvedený graf.

Graf – Podíl oblastí na celkovém počtu podvyživených v roce 2010

Zdroj: FAO. *Fao.org* [online]. c2011 [cit. 2011-02-28]. FAO: Graphics. Dostupné z WWW: <<http://www.fao.org/hunger/hunger-graphics/en/>>.

Růst cen

I přes určitý optimismus v podobě snížení počtu hladovějících lidí, nejsou světové zprávy vůbec optimistické. Největší světové obilnice čelí nebyvalému suchu, požárům i povodním. Spojené státy americké, Austrálie, Čína, Německo nebo Argentina dodaly na světové trhy v loňském roce méně, než se čekalo. I přes neúrodu v Rusku lze však očekávat, že

bude letošní produkce patřit k vyšším. Ceny potravin jsou na nejvyšší úrovni za posledních 21 let a překonaly i hodnoty z roku 2008, které vyvolaly sociální nepokoje v mnoha zemích světa. Index, který měří ceny obilovin, mléčných výrobků, masa a cukru vzrostl v lednu 2011 oproti stavu ze srpna roku 2010 ze 176,9 bodu na 188,2 bodu. Podle Abdorleza Abbasiana, ekonoma FAO, však nehrozí výraznější vzestup cen potravin a situace není tak kritická jako v roce 2008, kdy se světové zásoby potravin dostaly na nejnižší úroveň od roku 1982 zejména vlivem vysoké poptávky po biopalivech. To nic nemění na faktu, že mnoho lidí v hladem postižených oblastech čeká na regulované potraviny, aby je potom obratem mohlo prodat na černém trhu.¹⁷⁷

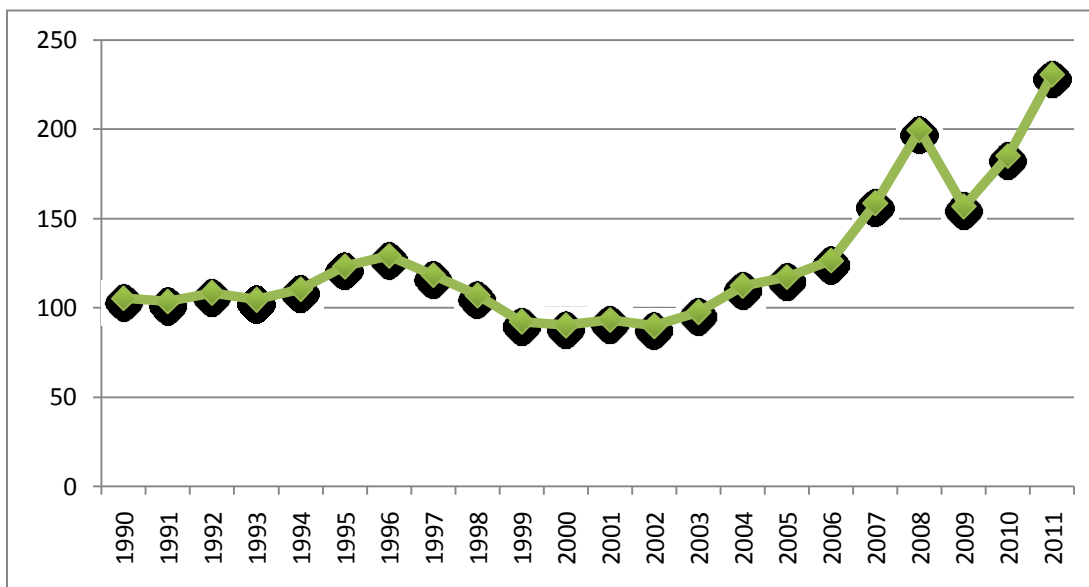
Tabulka - Roční index cen potravin v letech 1990 – 2011 (2002 - 2004 =100)

Rok	Index cen potravin	Index cen masa	Index cen mléka a mléčných výrobků	Index cen obilovin	Index cen olejin	Index cen cukru
1990	105,4	124,0	74,8	97,6	74,0	178,1
1991	103,6	125,4	79,6	96,9	79,1	127,2
1992	108,4	125,2	95,4	102,3	84,3	128,5
1993	104,6	118,1	84,6	99,5	86,0	142,2
1994	110,5	115,0	82,3	104,5	113,4	171,8
1995	123,2	118,4	109,6	119,4	125,0	188,5
1996	129,1	128,4	109,4	140,7	111,2	169,7
1997	118,4	123,2	105,1	112,1	112,5	161,4
1998	107,1	103,2	99,1	99,8	129,9	126,6
1999	92,3	97,8	86,3	90,2	91,6	89,0
2000	90,2	95,8	95,4	84,5	67,8	116,1
2001	93,3	96,5	107,1	86,2	67,6	122,6
2002	89,9	89,5	82,2	94,6	87,0	97,8
2003	97,7	96,8	95,1	98,1	100,8	100,6
2004	112,4	113,7	122,6	107,4	112,2	101,7
2005	117,3	120,1	135,4	103,4	103,6	140,3
2006	126,5	118,5	128,0	121,5	112,0	209,6
2007	158,6	125,1	212,4	166,8	169,1	143,0
2008	199,6	153,2	219,6	237,9	225,4	181,6
2009	156,8	132,9	141,6	173,7	150,0	257,3
2010	185,1	152,1	200,4	182,6	193,0	302,0
2011	230,7	165,9	221,3	244,8	277,7	420,2

Zdroj: FAO. *Fao.org* [online]. 2011 [cit. 2011-02-27]. World food situation. Dostupné z WWW: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/wfs-home/en/?no_cache=1>.

¹⁷⁷ VANDROVEC, David. Světové ceny potravin stouply v lednu na historické maximum. *Mediafax* [online]. 3.2.2011, 1, [cit. 2011-02-27]. Dostupný z WWW: <<http://www.mediafax.cz/ekonomika/3166451-Svetove-ceny-potravin-stouply-v-lednu-na-historicke-maximum>>.

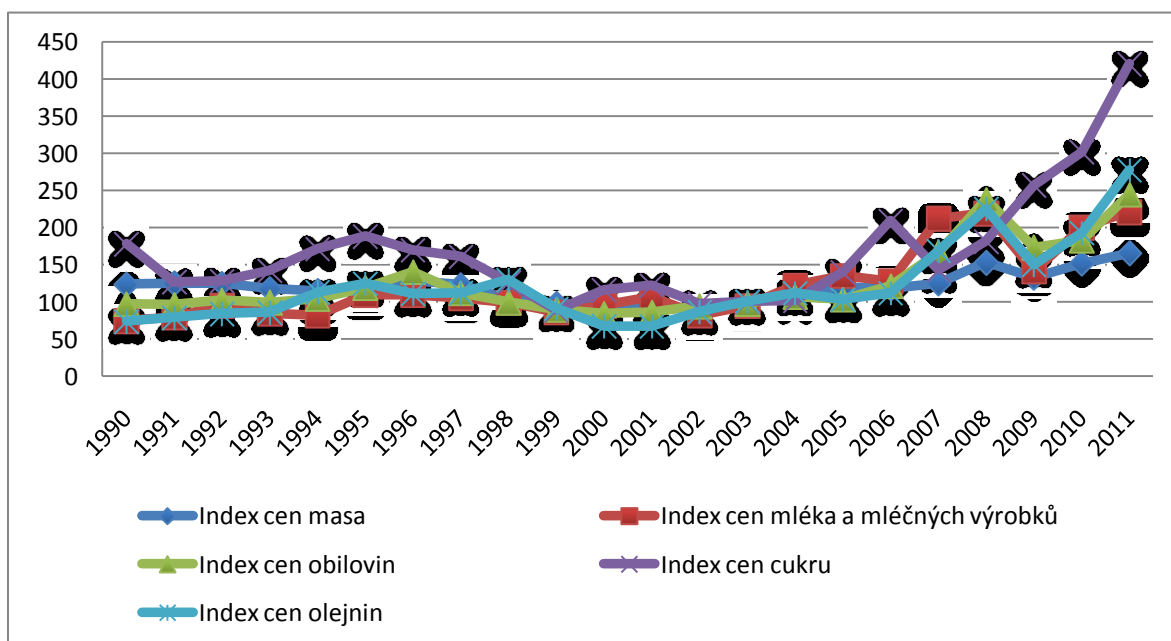
Světové ceny potravin dosáhly rekordu, stoupají již šest měsíců. *Deník referendum Svět* [online]. 09.01.2011, 1, [cit. 2011-02-27]. Dostupný z WWW: <<http://www.denikreferendum.cz/clanek/8324-svetove-ceny-potravin-dosahly-rekordu-stoupaji-jiz-sest-mesicu>>.

Graf – Vývoj indexu cen potravin, 2002 – 2004 = 100

Zdroj: vlastní zpracování

Vývoj indexů cen jednotlivých komodit představuje následující graf.

Graf - Vývoj indexu cen jednotlivých komodit

Zdroj: vlastní zpracování dle výše uvedených údajů

Vysoké ceny potravin tak do jisté míry ovlivnily aktuální nepokoje jak v Tunisu, tak i v Egyptě. Jedním z důvodů je i rozdílný podíl výdajů za potraviny na celkových příjmech. Zatímco průměrný Čech vydá za potraviny okolo 16 % a obyvatel USA dokonce pouze 10 %, v Africe se podílí výdaje za potraviny na celkových příjmech ze 70 %.¹⁷⁸

I díky silícím sociálním nepokojům v zaostalých zemích jak politici, ekonomové, tak i světové organizace předkládají různá prohlášení, jak potravinovou krizi zastavit. Francie

¹⁷⁸ VORLÍČKOVÁ, Hana. Ct24.cz [online]. 20. 2. 2011 [cit. 2011-02-28]. 168 hodin. Dostupné z WWW: <<http://www.ct24.cz/vysilani/10117034229-168-hodin/>>.

prohlásila, že se regulace rostoucích cen potravin stane prioritou francouzského předsednictví G20.

Hassen Zaman, hlavní ekonom Světové banky, předpokládá, že by brzy mohlo klesnout pod hranici chudoby dalších 44 milionů lidí, a to i přes to, že podle posledních výpočtů absolutní počet hladovějících lidí výrazně klesnul.

Rozvojové cíle tisíciletí

FAO vydala v těsné spolupráci s dalšími mezinárodními organizacemi, zejména OSN, MMF, OECD a Světovou bankou, v roce 2000 Rozvojové cíle tisíciletí, dále MDGs.¹⁷⁹ V rámci tohoto dokumentu je stanoveno osm hlavních cílů (goals) a 18 dílčích cílů (podcílů, target), které jsou doplněny o 48 technických indikátorů k měření pokroku směrem k dosažení těchto deklarovaných cílů a směřují k boji proti chudobě, hladu, nemocem, negramotnosti, degradaci životního prostředí a diskriminaci žen. Jedná se o celosvětově přijaté, časově omezené, kvantitativně vyjádřené a do jisté míry vzájemně úzce propojené cíle směřující ke zlepšení životní úrovně obyvatel rozvojových zemí.

Mezi osm MDGs patří:

- Cíl 1: Vymístit extrémní chudobu a hlad;
- Cíl 2: Dosáhnout základního vzdělání pro všechny;
- Cíl 3: Prosazovat rovnost pohlaví a posílit roli žen;
- Cíl 4: Snížit dětskou úmrtnost;
- Cíl 5: Zlepšit zdraví matek;
- Cíl 6: Bojovat proti HIV / AIDS, malárii a jiným nemocem
- Cíl 7: Zajistit udržitelnost životního prostředí;
- Cíl 8: Vybudovat globální partnerství pro rozvoj.

Protože je jako hlavní cíl často označován boj proti extrémní chudobě a hladu bude mu i vzhledem k zaměření této diplomové práce věnována další pozornost. Tento první cíl lze označit za zastřešující, který usiluje o dosažení zlepšení nejen ekonomické, ale i sociální situace v rozvojových zemích a zlepšení životních podmínek jejich obyvatel. V rámci tohoto cíle se světoví lídři dohodli, že v období mezi léty 1990 a 2015:

1. Sníží na polovinu podíl lidí, jejichž příjem je nižší než 1 dolar na den;
2. Sníží na polovinu podíl lidí, kteří trpí hladem.¹⁸⁰

V rámci prvního podcíle jsou nadefinovány následující indikátory:

- Podíl obyvatel žijících za méně než 1 dolar / den v PPP
- Poverty gap ratio,
- Podíl nejchudší pětiny obyvatel na národní spotřebě.

První z výše uvedených indikátorů je definován jako „procento populace žijící za méně než 1,08 dolaru na den dle mezinárodně stanovených cen roku 1993. Tato hranice chudoby fixuje kupní sílu napříč zeměmi a regiony a často bývá označována jako absolutní

¹⁷⁹ MDG = Millennium Development Goal

¹⁸⁰ *Unmillenniumproject.org : Goals, targets and indicators* [online]. c2006 [cit. 2011-02-28]. UN Millennium Project. Dostupné z WWW: <<http://www.unmillenniumproject.org/goals/gti.htm>>.

hranice chudoby nebo též extrémní chudoba.“¹⁸¹ Hranice chudoby byla postupně upravována, až se v současné době ustálila na hodnotě 1,25 dolaru na den v cenách roku 2005. Indikátor se sice vyznačuje jednoduchou konstrukcí a je nejčastěji používaným k měření extrémní chudoby ve světě, ale interpretace jeho výsledků může být výrazně zkreslena, což připouští i studie UN.¹⁸² Např. pokud nejchudší obyvatelé umírají hladem, pak tím automaticky klesá chudoba měřená jako procento populace, která žije za méně než jeden dolar denně.

Zpráva Světové banky z roku 2010¹⁸³ uvádí, že extrémní chudoba výrazně klesá, i přes rostoucí počet obyvatel počet chudých lidí žijících za méně než 1,25 dolaru denně v rozvojových klesl z přibližně 1,8 miliardy v roce 1990 až na 1,4 miliardy v roce 2005 (ze 42 % na 25% celkové populace). Z dosavadního průběhu vyplývá, že první cíl MDGs bude do roku 2015 pravděpodobně splněn i přes rizika, která s sebou přinesla světová hospodářská krize. Nicméně i přes to, že je tato zpráva světově pozitivní, je nutné zaměřit se na jednotlivé regiony. Nejvýraznější pokrok lze sledovat v Asii, která snížila výskyt chudoby z 55% v roce 1990 na 17% v roce 2005. Čína snížila míru chudoby z 60% na 16 a v absolutní počet extrémně chudých klesl z původních 683 milionů na 208 milionů. To, že tento indikátor nemusí vždy vyjadřovat skutečný stav, dokládá situace v Indii, která snížila podíl obyvatel žijících v chudobě z 51% na 42%, ale vzhledem k velkému nárůstu absolutního počtu obyvatel stoupl počet chudých ze 436 milionů na 456 milionů. Podobný vývoj lze sledovat i v Subsaharské Africe, kde do roku 2005 klesl podíl z původních 58 na 51%, ale skutečný podíl lidí vzrostl o necelých 100 milionů (z původních 296 až na 388 milionů) a nelze předpokládat, že by byly cíle v této oblasti v souvislosti s bojem proti chudobě, potažmo i s jinými oblastmi naplněny.¹⁸⁴

Rozvojová pomoc při OSN

Hlavním nástrojem, který OSN používá k boji proti extrémní chudobě, je tzv. oficiální rozvojová pomoc - Official Development Assistance, ODA. Základním úkolem této pomoci je podle OSN v zemích s nízkou mírou úspor financovat jejich deficit, podpořit tím akumulaci kapitálu s cílem ekonomického růstu.

Na samotný úvod je nutné zdůraznit, že pohled na rozvojovou pomoc není zcela jednoznačný. Zatímco někteří autoři dokládají pozitivní vztah ODA k ekonomickému růstu a podporují její navyšování, jiní se snaží zejména na příkladu afrických zemí dokázat pravý opak.

Výrazným kritikem zvyšující se rozvojové pomoci je W. Easterly, který popírá její pozitivní efekt na snižování chudoby a ekonomický růst. Zdůrazňuje, že i přes to, že byla rozvojová pomoci v Africe nejvyšší, zaznamenal tento kontinent nejnižší růst.¹⁸⁵

Devarajan, Easterley a Pack ve své práci dochází k závěru, že nízké investice do rozvojové pomoci nejsou překážkou pro rozvoj (nejen) afrických ekonomik. Vyjadřují i

¹⁸¹ UNITED NATIONS. *Indicators for Monitoring the Millennium Development Goals*[online]. New York, 2003. [cit. 2011-03-01]. Dostupné na:< <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/HandbookEnglish.pdf>>. s. 13

¹⁸² UNITED NATIONS. *Indicators for Monitoring the Millennium Development Goals*[online]. New York, 2003. [cit. 2011-03-01]. Dostupné na:< <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/HandbookEnglish.pdf>>.

¹⁸³ WORLD BANK. *Global Monitoring Report 2010 : The MDGs after the Crisis* [online]. New York : S, c2010 [cit. 2011-03-01]. Dostupné z WWW: <<http://siteresources.worldbank.org/INTGLOMONREP2010/Resources/6911301-1271698910928/GMR2010WEB.pdf>>. ISBN 978-0-8213-8316-2.

¹⁸⁴ WORLD BANK. *Global Monitoring Report 2010 : The MDGs after the Crisis* [online]. New York : S, c2010 [cit. 2011-03-01]. Dostupné z WWW: <<http://siteresources.worldbank.org/INTGLOMONREP2010/Resources/6911301-1271698910928/GMR2010WEB.pdf>>. s. 14 - 16

¹⁸⁵ EASTERLY, W. The Big Push Déjà Vu: A Review of Jeffrey Sachs's "The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time [online] *Journal of Economic Literature*, Vol. 44, No. 1, Mar., 2006, str. 96-105. [cit. 2011-03-03]. Dostupné na:<<http://www.jstor.org/stable/30032297>>.

předpoklad, že nízká míra úspor může být v afrických zemích spojena s nízkou návratností investic a relativně vysoký únik kapitálu z Afriky může být racionální reakcí na nedostatek finančních příležitostí doma.¹⁸⁶

Fredrik Erikson, další z řady kritiků navyšování objemu prostředků do rozvojové pomoci, ve své studii uvádí, že podpory ve formě procentního podílu na hrubém národním produktu nepřetržitě rostly v Africe v letech 1990 až 1995 a z přibližně 5% dosáhly hranice 18%. Současně pozoruje inverzní vztah, a to nejen v Afrických zemích, mezi podporou a ekonomickým růstem, tedy hospodářský růst byl vyšší v obdobích, kdy podpora v poměru k hrubému národnímu důchodu (GNI) klesala. Jeho výzkum prokázal, že míra úspor v subsaharské Africe skutečně klesala, když se zároveň zvyšovala podpora. V kritice rozvojové pomoci však nezůstává pouze u velmi diskutované Afriky, ale ukazuje i paradoxy v asijských zemích, kde byla obecně míra podpory velmi nízká (méně než jedno procento GNI) a přesto byly tyto oblasti v boji s chudobou poměrně úspěšné. Dochází pak k závěru, že celkově v Asii neměla podpora významný a pozitivní vliv na ekonomický vývoj. V Indii i Číně jsou i navzdory růstu tamních ekonomik stále miliony chudých.¹⁸⁷

Určité vysvětlení toho, proč má vývoj chudoby v Asii a Africe zcela odlišný vývoj poskytují autoři Bauer a Chytilová. „*Africký autor Etounga-Manguelle (2000) ve své analýze typicky afrických postojů vypichuje následující: vysoce centralizovanou strukturu tradičních autorit; zaměření se na minulost a přítomnost, ne budoucnost; odmítnutí „tyranie času“ a nechut k práci*“.¹⁸⁸ Právě poslední uvedený charakteristický znak může hrát velkou roli v rozvoji afrického kontinentu. Naopak „*mnoho expertů, kteří studovali východoasijský ekonomický zázrak během posledních dekad, došlo k závěru, že konfuciánské hodnoty a postoje jako důraz na budoucnost, práci, vzdělání a šetrnost hráli významnou roli ve východoasijských úspěších*“.¹⁸⁹

V opozici vůči výrazným kritikům navyšování ODA stojí Jeffrey Sachs, jehož názory a myšlenky se významně odrážejí v postojích OSN. Sachs spolu s ostatními rozvojovými organizacemi výrazně podporuje vydávání prostředků na rozvojovou pomoc, které podle jeho názoru nastartují ekonomický růst v postižených oblastech.

„*Ekonomický růst je klíčový při odstraňování chudoby, přičemž je důležité nejen tempo růstu, ale také struktura jeho složení, distribuce a udržitelnosti*“.¹⁹⁰ Cestu z chudoby vidí v masivní navýšení finanční pomoci (tzv. Big Push), která bude jednak dostatečně velká a jednak dostatečně dlouhá na to, aby trvale navýšila kapitálovou zásobu a vedla k pozitivnímu hospodářskému vývoji. Vývoj toku finančních prostředků do rozvojových zemí od roku 1990 dokumentuje následující graf.

¹⁸⁶ DEVARAJAN, Shantayanan; EASTERLY, William R.; PACK, Howard. *Low Investment is not the Constraint on African Development : Working Paper No. 13* [online]. Washington : A, October 2002 [cit. 2011-03-01]. Dostupné z WWW: <http://www.cgdev.org/files/2778_file_cgd_wp013.pdf>. s. 16 - 18

¹⁸⁷ ERIXON, Fredrik. *Aid and development : Will it work this time?* [online]. Islington : International Policy Network, June 2005 [cit. 2011-03-01]. Dostupné z WWW:

<http://www.policynetwork.net/sites/default/files/Aid_&_Development_final.pdf>. s. 3 - 5

¹⁸⁸ BAUER, Michal; CHYTILOVÁ, Julie. *Opomíjená heterogenita lidí aneb Proč Afrika dlouhodobě neroste*. Praha : Univerzita Karlova, Institut ekonomických studií, 2006. 23 s. Dostupné z WWW: <http://econpapers.repec.org/paper/fauwpaper/wp2006_5f18.htm>. s. 14

¹⁸⁹ BAUER, Michal; CHYTILOVÁ, Julie. *Opomíjená heterogenita lidí aneb Proč Afrika dlouhodobě neroste*. Praha : Univerzita Karlova, Institut ekonomických studií, 2006. 23 s. Dostupné z WWW: <http://econpapers.repec.org/paper/fauwpaper/wp2006_5f18.htm>. s. 16

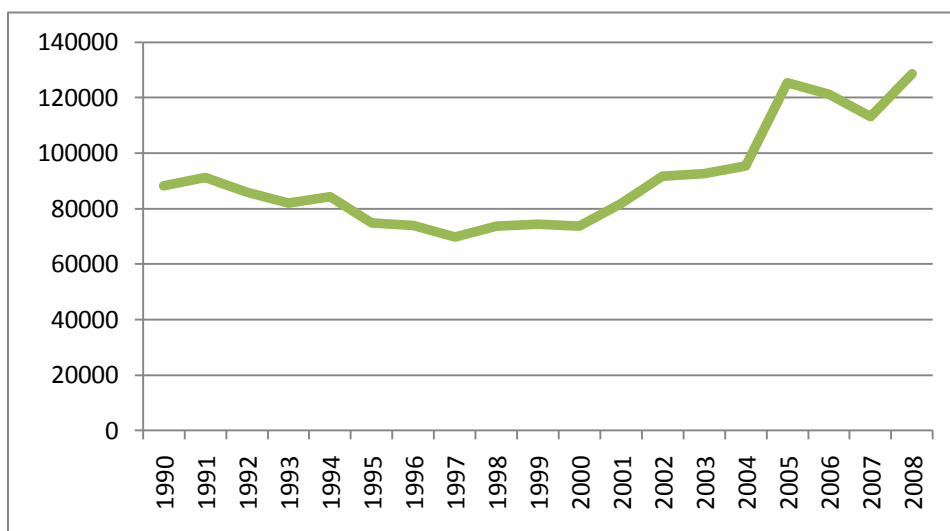
¹⁹⁰ OECD. *The DAC Guidelines: Poverty Reduction* [online]. Paris, 2001 [cit. 2011-03-02]. Dostupné na: <<http://www.oecd.org/dataoecd/47/14/2672735.pdf>>. s. 43

Tabulka - Oficiální rozvojová pomoc v letech 1990 - 2008 v mil. USD, stálé ceny roku 2008

Čistá oficiální rozvojová pomoc	1990	1991	1992	1993	1994
	88 277,580	91 153,220	85 955,620	82 086,060	84 257,220
	1995	1996	1997	1998	1999
	74 779,310	74 051,590	69 879,290	73 748,600	74 451,670
	2000	2001	2002	2003	2004
	73 771,620	81 707,760	91 699,910	92 609,920	95 402,710
	2005	2006	2007	2008	
	125 464,100	121 272,800	113 073,900	128 616,900	

Zdroj: WOLD BANK. *Search.worldbank.org* [online]. c2010 [cit. 2011-03-02]. ODA World Bank Search. Dostupné z WWW: <<http://search.worldbank.org/data?qterm=ODA&language=EN&format=html>>.

Z grafu je patrné, že po roce 1990 rozvojová pomoc postupně víceméně klesala a v roce 2000 dosahovala bezmála 74 miliard dolarů. V souvislosti s dosahováním MDGs byla postupně od roku 2001 pomoc navyšována, až dosáhla hranice 125 miliard USD, přičemž pravděpodobně s prvními projevy světové hospodářské krize se snížil i objem pomoci pro rok 2007. Nicméně poslední statistické šetření ukázalo, že v roce 2008 dosáhl objem poskytnutých prostředků svého absolutního maxima.

Graf – Vývoj čisté ODA v letech 1990 – 2008, v mil. USD (stálé ceny roku 2008)

Zdroj: vlastní zpracování dle výše uvedených údajů

V souvislosti s pomocí rozvojovým vydal předseda FAO Jacques Diouf prohlášení, ve kterém zdůrazňuje, že by:

- vlády měly zvýšit investice do zemědělství,
- budovat a podporovat sociální a záchranné sítě,
- vypracovávat podpůrné programy,
- posilovat příjmové aktivity venkovské i městské chudiny.¹⁹¹

Podle mého názoru je důležité zdůraznit a podpořit myšlenku FAO, že pro rozvojové země je z hlediska zajištění dostatku potravy velmi důležité naučit tamní obyvatele na půdě

¹⁹¹ VORLÍČKOVÁ, Hana. *Ct24.cz* [online]. 20. 2. 2011 [cit. 2011-02-28]. 168 hodin. Dostupné z WWW: <<http://www.ct24.cz/vysilani/10117034229-168-hodin/>>.

pracovat a pěstovat hlavní zemědělské plodiny (zejména obilí), pomoci půdu kvalitně zúrodnovat a dovést do určitého stavu rozvoje čímž by místní obyvatelé získali potřebnou míru soběstačnosti. V kontextu ostatních MDGs a jejich vzájemné provázanosti je nutná snaha o dosahování i dalších definovaných cílů i v ostatních oblastech, ať už se jedná o zajištění vzdělání, hygienických návyků, snížení šíření viru HIV nebo rovnoprávnosti pohlaví. Vzhledem k odlišnému vývoji rozvojových zemí a k rozdílným příčinám trvání jejich problémů s nedostatkem potravin a chudobu je nutné tyto příčiny jednak správně pojmenovat a jednak přistupovat ke každé oblasti individuálně, protože pouhé navyšování finančních prostředků tyto problémy, a tím i dosažení cílů MDGs, nevyřeší.

Příloha D - Výhled OECD 2009 - 2018¹⁹²

Do činnosti OECD patří také vytváření a zveřejňování střednědobých zemědělských výhledů. Aktuální výhled se zaměřuje na období 2009 – 2018.

Výrazný pokles cen komodit proti vysokým úrovním v letech 2007 – 2008 byl způsoben oproti původním očekáváním zvýšenou nabídkou zemědělských komodit a výrazně nižšími cenami ropy. Podle analýz OECD se předpokládá přetrvávající oslabení ekonomiky doprovázené nízkými cenami komodit v období dalších 2 – 3 let. V období dalších deseti let se pak dají předpokládat průměrné reálné ceny¹⁹³ na úrovni cen před rokem 2007. Vzhledem k vysokým příjmům zemědělských producentů a relativně nezávislé poptávce po potravinách lze do budoucna očekávat odolnost sektoru zemědělství vůči dopadům ekonomické recese. I nadále budou převládat přísné úvěrové podmínky, které budou ohrožovat životaschopnost zemědělských, zejména malých, podniků.

Oproti rozvojovým zemím se v zemích OECD předpokládá nižší růst jak dovozu, tak i vývozu. Přičemž státy OECD si však budou i nadále udržovat dominantní postavení v oblasti vývozu pšenice a mléčných výrobků. „Podle nedávné studie FAO, která se zabývá dlouhodobějšími předpověďmi populace a příjmů, bude nezbytné zvýšit globální produkci potravin o více než 40 % do roku 2030 a o více než 70 % do roku 2050.“¹⁹⁴ Vzhledem k výše uvedeným předpokladům bude nutné využít nové půdní oblasti, přičemž lze vycházet z toho, že současnou plochu 1,4 miliardy hektarů je možné zvýšit o dalších 1560 milionů hektarů půdy.¹⁹⁵ Reálně je však nutné vycházet z historických zkušeností, které dokládají velmi pomalou transformaci na ornou půdu, přičemž je nezbytné kalkulovat s náročností rozsáhlých investic i nižšími výnosy.

Vzhledem k rostoucí produktivitě jak rostlinné, tak i živočišné výroby, alespoň v nejproduktivnějších oblastech, lze nalézt výrazný potenciál pro další zvýšení produkce v průběhu následujících 10 – 20 let, což předpokládá využívání nových i stávajících technologií a podporu ze strany veřejných výdajů na zemědělský výzkum. I přes poměrně pozitivní zemědělský výhled v oblasti zemědělských komodit, stále budou přetrvávat znepokojivé zprávy týkající dlouhodobého problému zmírňování chudoby a hladu zhruba jedné miliardy lidí.

¹⁹² OECD-FAO. *Agricultural Outlook Database 2010*. Paris, France : OECD publishing, 2009. 274 s. ISBN 978-92-64-01144-1.

¹⁹³ upravené o inflaci

¹⁹⁴ OECD-FAO. *Agricultural Outlook Database 2010*. Paris, France : OECD publishing, 2009. ISBN 978-92-64-01144-1. s. 16

¹⁹⁵ Největší zdroje se nacházejí v Africe a Latinské Americe.

Příloha E - Základní varianty SZP po roce 2013

	Přímé platby	Tržní opatření	Rozvoj venkova
Varianta 1	Zavést spravedlivější rozdělení přímých plateb mezi členskými státy (avšak neměnit současný systém přímých plateb)	Posílit nástroje řízení rizik Zefektivnit a zjednodušit současné tržní nástroje, kde je to vhodné.	Pokračovat v orientaci vyplývající z kontroly stavu SZP a spočívající ve zvýšeném financování řešení otázek týkajících se změny klimatu, vody, biologické rozmanitosti, energie z obnovitelných zdrojů a inovací
Varianta 2	Zavést spravedlivější rozdělení přímých plateb mezi členskými státy a podstatně změnit nastavení tohoto nástroje Přímé platby by zahrnovaly: 1. základní sazbu jakožto podporu příjmů, 2. povinnou dodatečnou podporu za konkrétní ekologické veřejné statky plynoucí z jednoduchých, zobecněných, ročních a nesmluvních agroenvironmentálních akcí na základě dodatečných nákladů na provedení těchto akcí, 3. doplňkovou platbu kompenzující zvláštní přírodní omezení, 4. dobrovolnou podporu vázanou na produkci pro konkrétní odvětví a regiony (Jednalo by se o období dnešní vázané podpory vyplácené podle článku 68 a jiných vázaných podpor.) Zavést nový režim pro malé zemědělské podniky Zavést horní limit pro základní sazbu a současně zvážit příspěvek velkých zemědělských podniků k zaměstnanosti na venkově.	Zlepšit a zjednodušit současné tržní nástroje, kde je to vhodné	<p>Prizpůsobit a doplnit současné nástroje, aby byly lépe sladěny s prioritami EU, orientovat podporu na životní prostředí, boj proti změně klimatu a/nebo restrukturalizaci a inovace a posílit regionální a místní iniciativy</p> <p>Posílit současné nástroje řízení rizik a zavést volitelný nástroj stabilizace příjmů slučitelný s kritérii „green box“ WTO, který by kompenzoval podstatné snížení příjmů</p> <p>Lze uvažovat o určitém přerozdělení prostředků mezi členskými státy na základě objektivních kritérií.</p>
Varianta 3	Postupně zrušit přímé platby v jejich současné podobě. Místo přímých plateb poskytovat omezené platby za environmentální veřejné statky a doplňkové platby za zvláštní přírodní omezení.	Zrušit všechna tržní opatření s možnou výjimkou doložky o narušení, kterou by bylo možno uplatnit v případě závažných krizí	Opatření by se zaměřovala hlavně na boj proti změně klimatu a otázky životního prostředí.

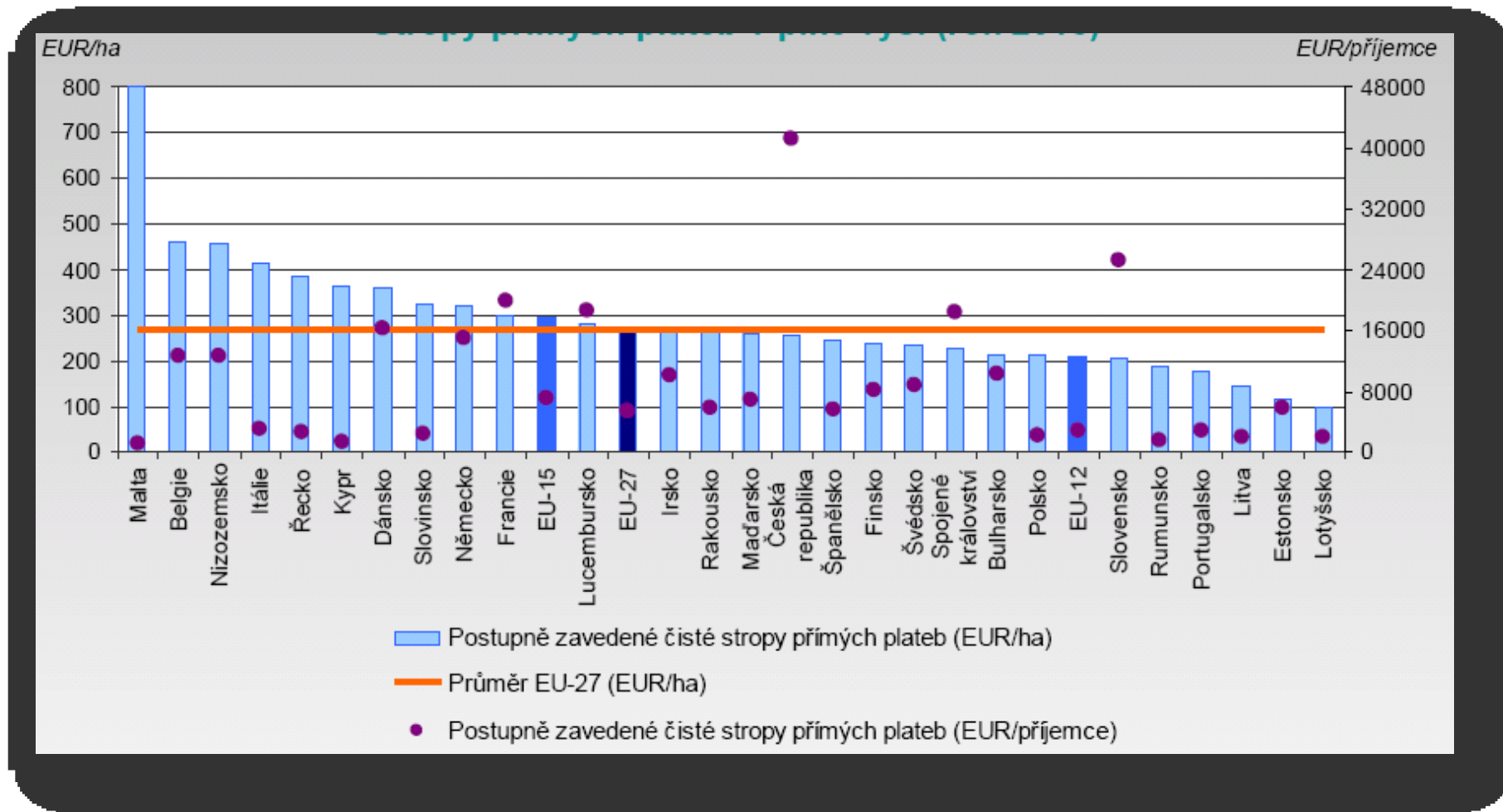
Zdroj: *Businessinfo.cz* [online]. 18.11.2010 [cit. 2011-03-22]. Komise představuje plán pro perspektivní společnou zemědělskou politiku po roce 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.businessinfo.cz/cz/clanek/aktuality-z-eu-listopad-2010/ek-plan-spolecna-zemedel-politika-2013/1001934/58975/>>.

Příloha F – Průměrná hodnota přímých plateb ve státech EU, eur/ha

Zdroj: MAŘÍK, Martin. Rozbité vejce bruselské slípký. *Ekonom.* 17.2.2011, 2, s. 32-33.

Příloha G - Průměrné přímé platby na potenciálně způsobilou plochu a příjemce (stropy přímých plateb v plné výši, rok 2016)

Zdroj: Evropská komise – generální ředitelství pro zemědělství a rozvoj venkova

Příloha H - Indexy cen vstupů do zemědělství (stejné období předchozího roku = 100)

Název	váha	Rok 2008					Rok 2009					Rok 2010				
		čtvrtletí				průměr od poč. roku	čtvrtletí				průměr od poč. roku	čtvrtletí				průměr od poč. roku
		1.	2.	3.	4.		1.	2.	3.	4.		1.	2.	3.	4.	
VSTUPY CELKEM	100 000	114,3	115,0	112,2	102,5	110,8	95,7	92,9	89,4	91,1	92,3	94,1	95,2	99,3	104,7	98,2
<u>Celkem výrobky a služby běžně spotř. v zem.</u>	88 766	116,0	116,8	113,8	102,6	112,1	95,0	91,9	87,9	90,1	91,2	93,5	94,7	99,4	105,4	98,1
Osiva a sadba	7 396	121,2	119,6	112,6	111,4	116,0	94,6	93,9	87,1	87,8	90,8	90,8	93,7	99,0	102,5	96,4
pšenice ozimá	1 864	120,5	120,6	103,2	103,6	111,1	103,5	103,5	85,5	82,2	93,4	82,2	82,3	105,9	115,6	95,2
ječmen jarní	1 812	139,4	135,2	138,2	127,4	134,9	74,8	75,7	73,9	75,3	74,9	86,2	85,8	85,9	88,3	86,6
kukuřice	1 553	103,4	101,7	100,6	105,6	102,8	111,8	104,1	104,3	106,6	106,6	96,9	105,2	103,3	103,3	102,1
řepka ozimá	777	122,7	124,0	105,6	107,2	113,9	103,0	105,9	97,2	104,9	102,6	114,8	125,0	113,6	113,7	116,7
Zvířata pro chov a výrobu	5 648	116,7	113,2	103,2	90,3	105,3	81,3	83,1	85,8	89,6	84,8	99,9	103,0	106,0	108,6	104,3
Energie a maziva	13 923	114,5	115,4	114,7	97,5	110,3	89,7	88,6	89,3	100,8	91,9	109,7	111,1	109,1	109,0	109,7
Paliva na topení	918	108,8	108,3	110,1	105,4	108,1	108,0	108,4	107,1	110,6	108,5	107,3	108,6	107,7	105,6	107,3
Motorová paliva	8 921	116,1	118,5	117,2	92,1	110,5	79,6	78,2	79,2	94,3	82,4	117,4	118,6	116,0	116,3	117,1
Elektrina	3 528	111,5	111,1	111,1	111,5	111,3	111,4	111,6	111,6	111,3	111,5	96,3	96,6	96,6	96,4	96,5
Maziva	556	122,7	111,9	112,4	78,7	105,5	61,4	64,0	68,3	98,2	71,4	137,5	144,3	123,0	121,8	130,9
Umělá hnojiva,	6 736	117,4	127,5	147,4	159,4	138,3	136,8	116,7	74,7	57,0	91,8	59,2	66,5	91,4	123,1	80,1
Chemické prostředky, pesticidy	7 103	103,5	101,6	107,5	108,3	105,2	106,4	105,6	100,3	99,9	103,0	95,6	85,5	82,6	80,4	86,1
Krmiva	23 617	133,9	135,1	119,8	91,4	118,4	81,8	78,4	80,5	87,8	81,9	93,1	93,9	99,0	111,5	99,2
Údržba a oprava strojního zařízení	7 444	99,2	99,0	100,3	101,9	100,1	103,1	100,4	97,8	97,6	99,7	96,8	99,4	101,4	101,6	99,8
Údržba a oprava zem. budov	1 516	101,1	98,8	98,0	97,7	98,9	98,0	99,6	100,6	100,8	99,7	100,3	101,7	102,2	102,6	101,7
Veterinární služby	2 510	98,6	99,1	97,6	98,3	98,4	104,9	104,5	105,0	104,0	104,6	98,2	97,3	97,8	98,4	97,9
Ostatní výdaje	8 965	102,1	102,2	102,2	101,8	102,1	99,2	98,5	98,0	98,0	98,4	99,0	98,8	99,2	99,7	99,2
Voda, její úprava a rozvod	304	104,2	104,3	104,3	104,3	104,2	106,9	106,9	106,9	106,9	106,9	104,1	103,7	103,7	103,7	103,8
Doprava silniční nákladní	854	105,9	106,1	107,7	105,0	106,2	95,6	91,6	89,6	90,9	91,9	96,7	100,8	101,9	101,5	100,2
Služby pošt a telek.	405	99,0	99,7	99,2	99,2	99,3	96,1	97,9	97,9	97,4	97,3	100,4	97,7	97,7	99,0	98,7
Pojištění	1 436	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	101,0	101,0	102,0	101,0	100,0	94,7	94,7	93,8	95,8
Služby pro zemědělství	3 908	100,4	100,6	105,1	105,4	102,9	107,8	106,8	101,8	100,7	104,2	100,6	99,1	101,1	101,5	100,6
Stroje a ostatní zařízení pro zemědělství	6 852	97,4	96,1	95,4	98,2	96,8	103,1	103,4	103,0	101,3	102,7	97,9	98,5	99,1	99,3	98,7
Budovy	4 382	105,1	105,2	104,5	103,8	104,7	102,4	101,1	100,3	99,8	100,9	99,7	99,6	99,5	99,4	99,5

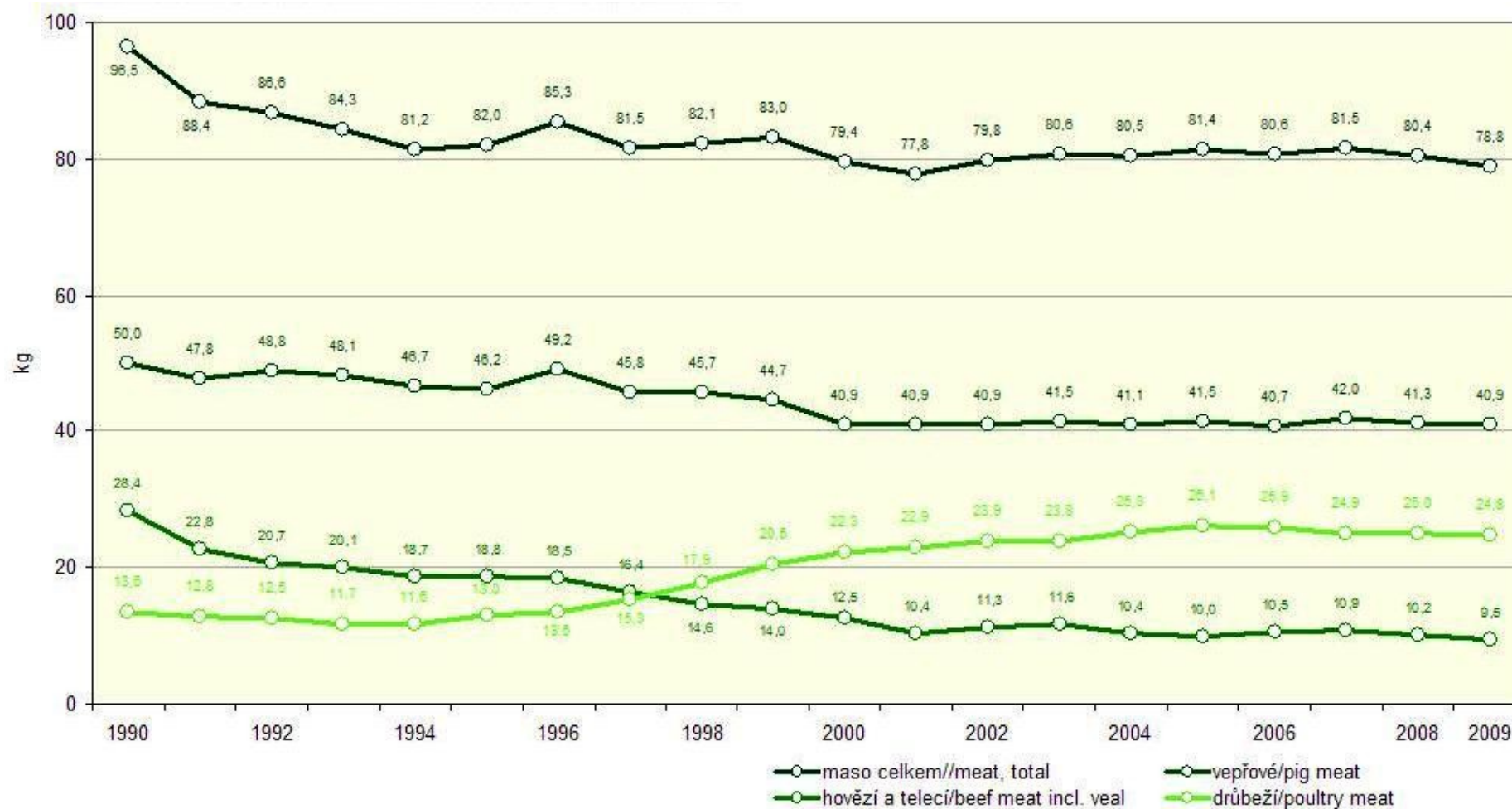
Zdroj: Český statistický úřad

Příloha I - Indexy cen vstupů do zemědělství (průměr roku 2005 = 100)

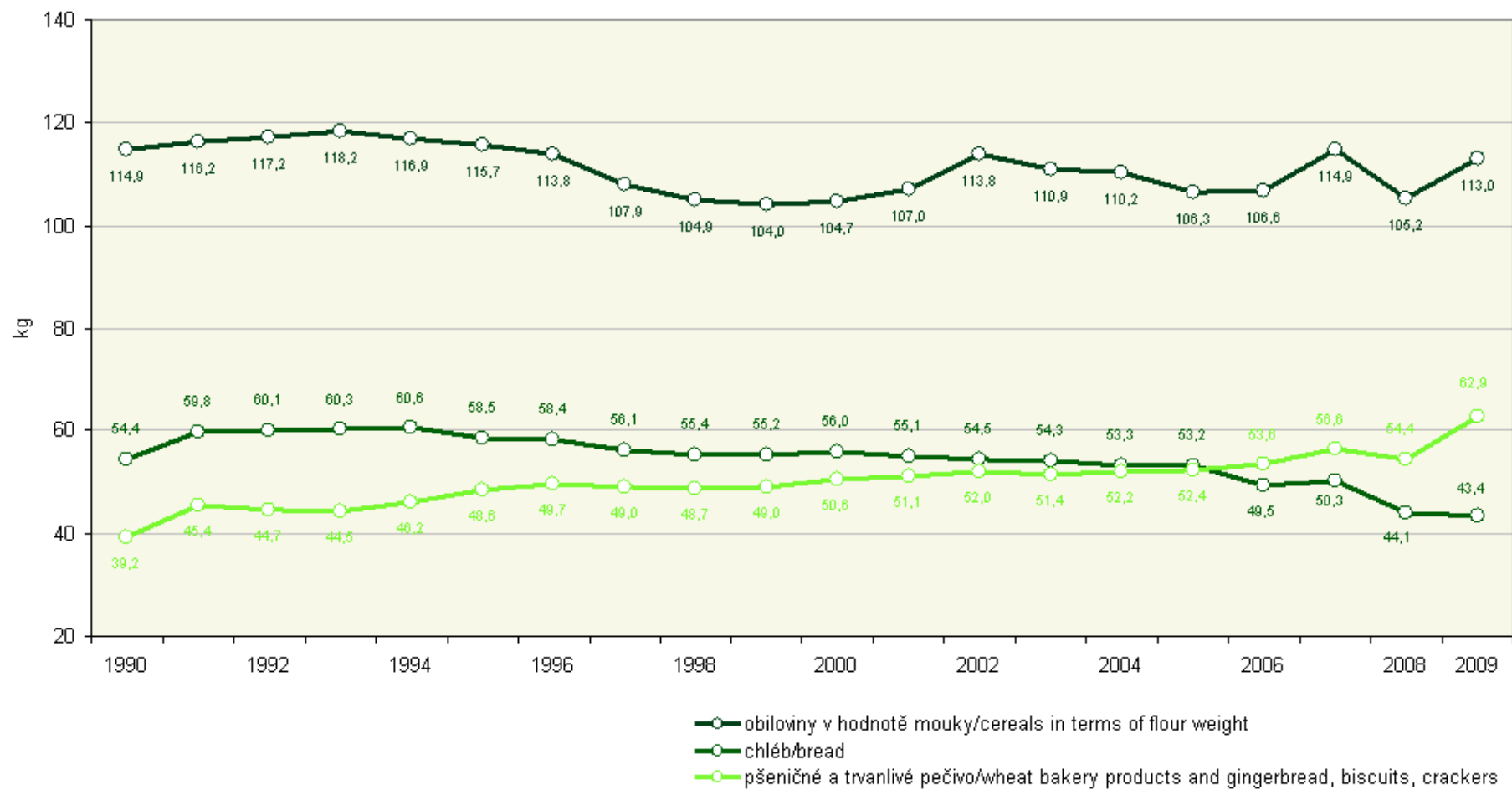
Název	váha	Rok 2008					Rok 2009					Rok 2010				
		čtvrtletí				průměr od poč. roku ¹⁾	čtvrtletí				průměr od poč. roku ¹⁾	čtvrtletí				průměr od poč. roku ¹⁾
		1.	2.	3.	4.		1.	2.	3.	4.		1.	2.	3.	4.	
VSTUPY CELKEM	100 000	116,9	119,4	120,3	115,0	117,9	111,9	110,9	107,5	104,8	108,8	105,3	105,6	106,7	109,7	106,8
Celkem výroby a služby běžně spotř. v zem.	88 766	118,9	121,6	122,8	116,6	120,0	112,9	111,8	108,0	105,0	109,4	105,6	105,9	107,3	110,7	107,4
Osiva a sadba	7 396	132,3	131,9	137,0	133,6	133,7	125,2	123,8	119,3	117,3	121,4	113,7	116,0	118,1	120,2	117,0
pšenice ozimá	1 864	124,0	124,0	130,6	128,3	126,7	128,3	128,3	111,6	105,4	118,4	105,4	105,6	118,2	121,8	112,8
ječmen jarní	1 812	156,5	153,4	156,9	152,5	154,8	117,0	116,2	116,0	114,9	116,0	100,9	99,7	99,7	101,4	100,4
kukuřice	1 553	102,8	109,1	108,9	106,6	106,9	114,9	113,6	113,6	113,6	113,9	111,3	119,5	117,3	117,3	116,4
řepka ozimá	777	154,1	145,5	165,9	158,8	156,1	158,8	154,1	161,3	166,6	160,2	182,3	192,6	183,3	189,5	186,9
Zvířata pro chov a výrobu	5 648	109,0	105,3	101,3	95,8	102,9	88,6	87,5	86,9	85,8	87,2	88,5	90,1	92,1	93,2	91,0
Energie a maziva	13 923	118,3	122,8	123,9	110,3	118,8	106,1	108,8	110,6	111,2	109,2	116,4	120,9	120,7	121,2	119,8
Paliva na topení	918	120,0	120,6	122,7	119,7	120,8	129,6	130,7	131,4	132,4	131,0	139,0	142,0	141,5	139,8	140,6
Motorová paliva	8 921	111,3	118,7	119,8	100,8	112,7	88,6	92,8	94,9	95,1	92,9	104,0	110,1	110,1	110,6	108,7
Elektrina	3 528	133,0	131,8	131,8	133,0	132,4	148,2	147,1	147,1	148,0	147,6	142,7	142,1	142,1	142,7	142,4
Maziva	556	133,4	134,9	142,4	102,9	128,4	81,9	86,4	97,2	101,0	91,6	112,6	124,7	119,6	123,0	120,0
Umělá hnojiva, půdní zlepšovací prostředky	6 736	119,0	133,2	159,5	170,1	145,5	162,8	155,4	119,1	96,9	133,6	96,4	103,3	108,8	119,3	107,0
Chemické prostředky, pesticidy	7 103	104,8	103,8	109,0	110,5	107,0	111,5	109,6	109,3	110,4	110,2	106,6	93,7	90,3	88,8	94,9
Krmiva	23 617	139,0	143,5	136,1	119,5	134,5	113,7	112,5	109,6	104,9	110,2	105,9	105,6	108,5	117,0	109,3
Údržba a oprava strojního zařízení	7 444	99,7	100,2	101,5	102,2	100,9	102,8	100,6	99,3	99,7	100,6	99,5	100,0	100,7	101,3	100,4
Údržba a oprava zem. budov a dalších budov	1 516	109,4	107,0	106,4	106,1	107,2	107,2	106,6	107,0	107,0	107,0	107,5	108,4	109,4	109,8	108,8
Veterinární služby	2 510	101,5	102,3	101,5	102,8	102,0	106,5	106,9	106,6	106,9	106,7	104,6	104,0	104,3	105,2	104,5
Ostatní výdaje	8 965	104,8	105,3	105,5	105,3	105,2	104,0	103,7	103,4	103,2	103,6	103,0	102,5	102,6	102,9	102,8
z toho																
Voda, její úprava a rozvod	304	114,8	115,0	115,0	115,0	115,0	122,7	122,9	122,9	122,9	122,9	127,7	127,5	127,5	127,5	127,6
Doprava silniční nákladní	854	115,5	116,2	118,5	117,3	116,9	110,4	106,4	106,2	106,6	107,4	106,8	107,2	108,2	108,2	107,6
Služby pošt a telekomunikací	405	100,2	101,0	100,2	99,4	100,2	96,3	98,9	98,1	96,8	97,5	96,7	96,6	95,8	95,8	96,2
Pojištění zemědělské produkce	1 436	100,6	100,6	100,6	100,6	100,6	100,6	101,6	101,6	102,6	101,6	100,6	96,2	96,2	96,2	97,3
Služby pro zemědělství	3 908	98,0	98,8	103,8	104,2	101,2	105,6	105,5	105,7	104,9	105,4	106,2	104,6	106,9	106,5	106,1
Stroje a ostatní zařízení pro zemědělství	6 852	95,6	94,5	93,7	95,4	94,8	98,6	97,7	96,5	96,6	97,4	96,5	96,2	95,6	95,9	96,1
Budovy	4 382	110,5	111,8	112,6	112,9	112,0	113,2	113,0	112,9	112,7	113,0	112,9	112,5	112,3	112,0	112,4

Zdroj: Český statistický úřad

Příloha J - Spotřeba masa v hodnotě na kosti (obyvatel / rok) a Spotřeba mouky a pekárenských výrobků (obyvatel / rok)

Zdroj: ČSÚ. *Czso.cz* [online]. 30.11.2010 [cit. 2011-04-26]. Spotřeba potravin v roce 2009: Graf 2 Spotřeba masa v hodnotě na kosti (obyvatel/rok) . Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2010ediciplan.nsf/tab/EA0049D182>>.

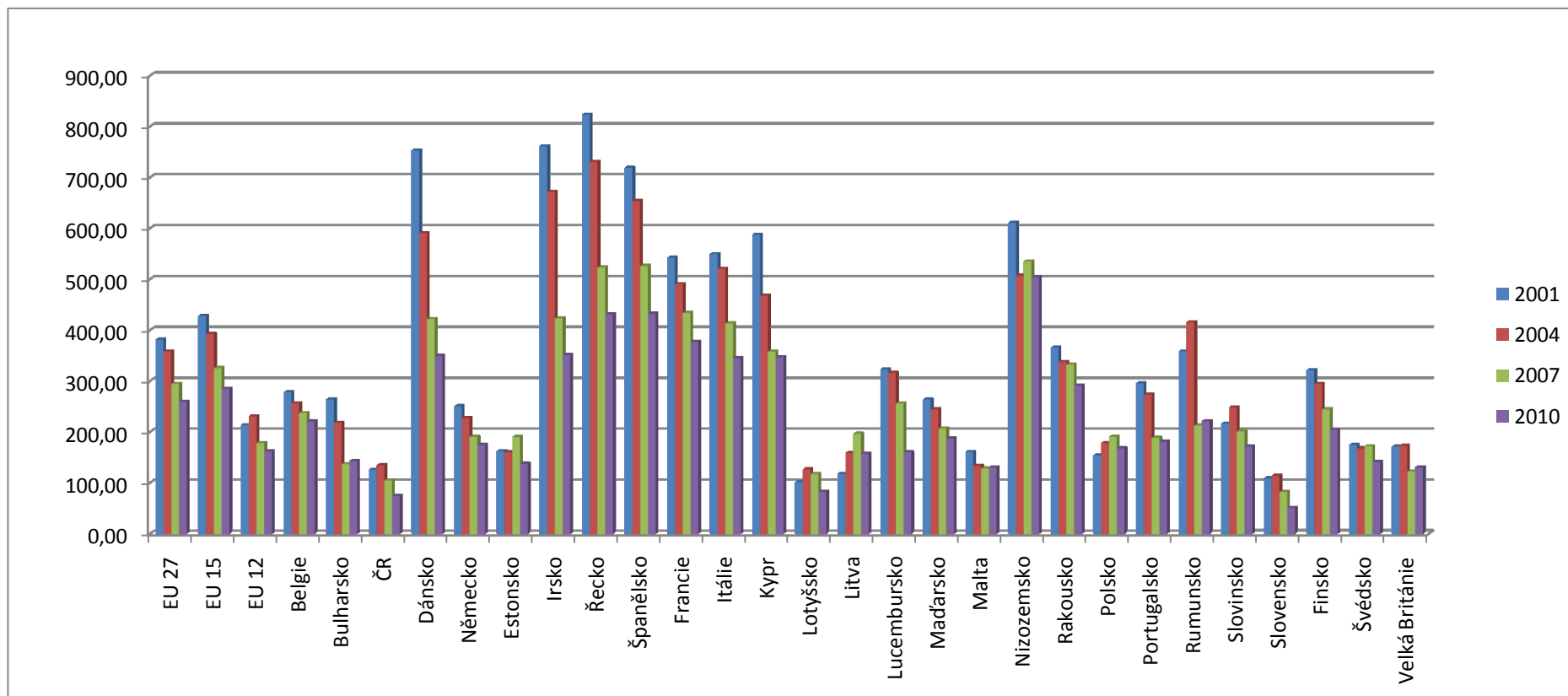
Zdroj: ČSÚ. *Czso.cz* [online]. 30.11.2010 [cit. 2011-04-12]. Spotřeba potravin v roce 2009 - Graf 1 Spotřeba mouky a pekárenských výrobků (na obyvatele za rok). Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/tab/EA0049D181>>.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Portugalsko	285,07	295,60	267,78	270,19	273,54	226,90	227,78	188,33	183,01	180,29	180,40
Rumunsko	279,19	358,38	328,64	348,79	415,66	285,75	285,98	212,46	273,03	233,48	221,41
Slovinsko	241,31	216,61	264,00	199,06	248,23	240,21	228,42	201,11	184,63	165,60	171,78
Slovensko	87,70	108,76	123,60	87,09	113,80	83,52	88,44	81,96	90,30	39,54	51,00
Finsko	319,89	321,28	310,20	298,34	294,55	284,12	192,37	244,37	189,59	211,85	203,83
Švédsko	172,60	174,42	180,21	179,12	167,63	138,20	156,99	172,04	150,12	111,12	141,43
Velká Británie	173,94	171,13	176,77	185,50	172,97	119,12	116,26	122,62	160,92	137,32	130,37

*předpokládaná hodnota roku 2010

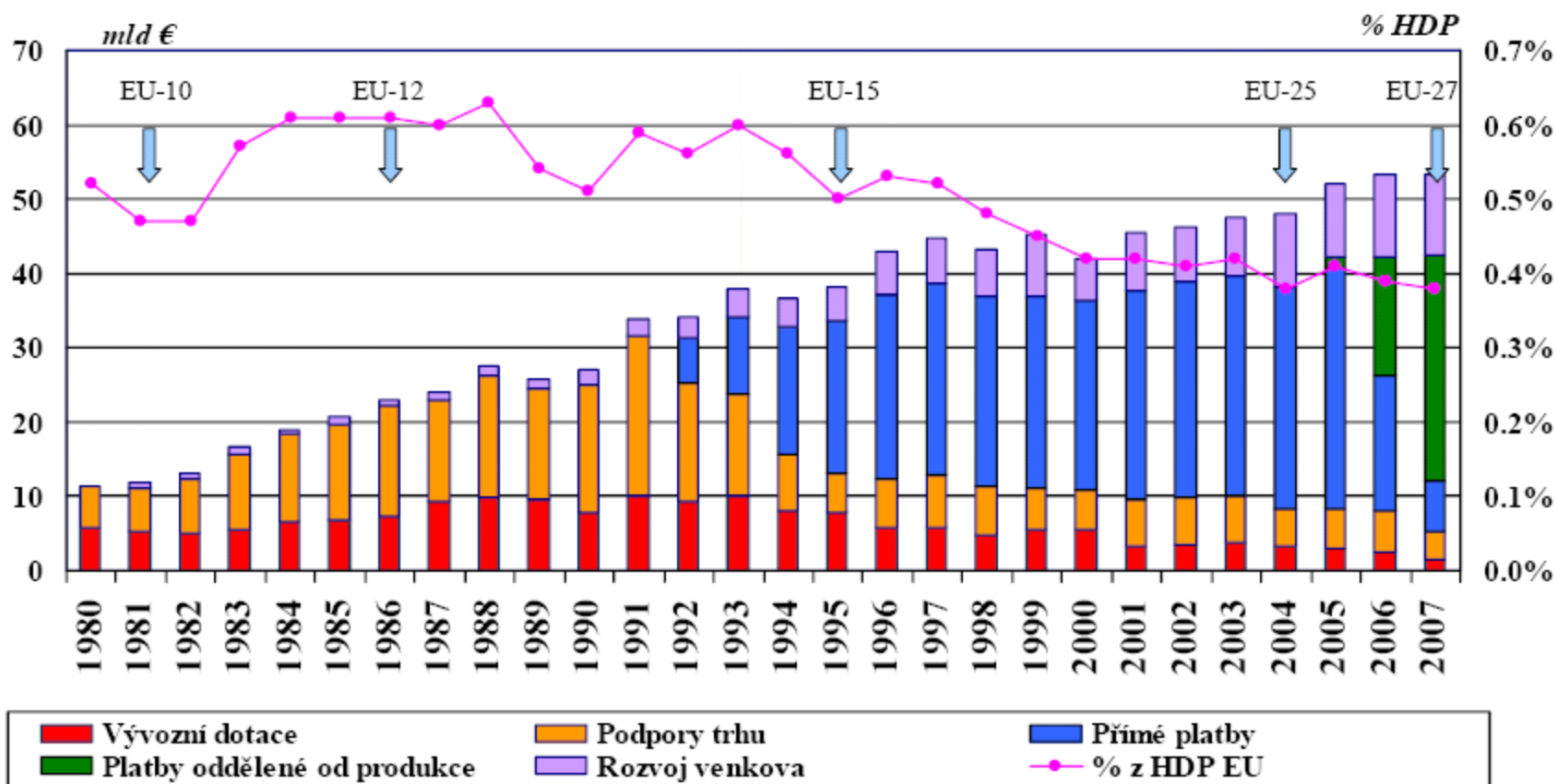
Zdroj: vlastní zpracování dle statistiky Eurostatu: Eurostat. *Eurostat.ec* [online]. 2011 [cit. 2011-04-06]. Data Explorer. Dostupné z WWW: <<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do>>. a Eurostat. *Eurostat.ec* [online]. 2011 [cit. 2011-04-06]. Data Explorer. Dostupné z WWW: <[http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_pjan\(=en\)](http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_pjan(=en))>.

Příloha L - Hrubá přidaná hodnota v zemědělství v zemích EU ve vybraných letech v eur/obyv., (ceny roku 2005)

Zdroj: vlastní zpracování

Příloha M - Výdaje SZP 1980 – 2007, stálé ceny roku

Zdroj: Evropská komise – generální ředitelství pro zemědělství a rozvoj venkova

Příloha N - Velikostní struktura podniků FO a PO obhospodařujících z. p.

Velikostní skupiny podniků v ha	Podniky celkem*				Podniky fyzických osob*				Podniky právnických osob*			
	počet		výměra obhospodařované z.p.		počet		výměra obhospodařované z.p.		počet		výměra obhospodařované z.p.	
	abs.	%	ha	%	abs.	%	ha	%	abs.	%	ha	%
> 0 ≤ 5	24 066	52,3	37 595	1,1	23 745	55,6	36 865	3,5	321	9,7	731	0,0
5 ≤ 10	5 616	12,2	39 136	1,1	5 436	12,7	37 867	3,6	180	5,4	1 270	0,1
10 ≤ 50	9 615	20,9	216 145	6,1	9 150	21,4	204 504	19,3	465	14,1	11 640	0,5
50 ≤ 100	2 326	5,1	162 258	4,6	2 112	4,9	147 010	13,9	214	6,5	15 248	0,6
100 ≤ 500	2 570	5,6	564 979	16,0	1 961	4,6	391 707	37,0	609	18,4	173 272	7,0
500 ≤ 1000	793	1,7	577 227	16,3	215	0,5	147 983	14,0	578	17,5	429 244	17,3
1000 ≤ 2000	666	1,4	934 025	26,4	60	0,1	77 185	7,3	606	18,3	856 840	34,6
2000 a více	337	0,7	1 005 423	28,4	6	0,0	15 412	1,5	331	10,0	990 010	39,9
Celkem	45 989	100,0	3 536 787	100,0	42 685	100,0	1 058 533	100,0	3 304	100,0	2 478 254	100,0

* Bez podniků neobhospodařujících zemědělskou půdu.

Zdroj: Ministerstvo zemědělství. *Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2009* : "Zelená zpráva". Ministerstvo zemědělství : Praha, 2010. 238 s. Dostupné z WWW: <http://eagri.cz/public/web/file/61379/Zelena_zprava_2009.pdf>.

Příloha O - Přehled zemí, s nimiž dosahuje ČR největšího bilančního pasiva v rámci AZO ČR (mil. Kč)

Země	Průměr 2005 - 2008	2009	Rozdíl
Nizozemsko	- 9 662,3	- 11 413,7	- 1 751,4
Německo	- 9 487,5	- 10 285,7	- 798,3
Polsko	-6 146,0	-9 318,6	- 3 172,6
Španělsko	-4 974,5	- 5 543,6	- 569,1
Francie	- 2 684,9	- 2997,5	-312,6
Belgie	- 2 586,7	-2 870,4	-284,7
Dánsko	- 1 361,4	- 1 497,9	- 136,5
Rakousko	- 1 481,8	- 1 283,1	198,8
Portugalsko	- 218,6	- 936,9	- 718,3
Čína	- 970,7	- 832,7	147,1
Brazílie	- 618,1	- 816,0	- 198,0
Irsko	- 532,9	- 670,8	- 137,9
Řecko	- 597,0	- 595,1	1,8
Vietnam	- 292,8	- 558,8	- 266,0
Turecko	- 510,5	- 527,2	- 16,7
Kanada	- 391,6	- 473,8	- 82,2
Maďarsko	- 224,2	- 318,4	- 94,3

Zdroj: POHLOVÁ, Karina. *Ročenka agrárního zahraničního obchodu ČR za rok 2009 : Studie č. 104* [online]. Praha : Ústav zemědělské ekonomiky a informací, 2011 [cit. 2011-04-11]. Dostupné z WWW: <<http://www.uzei.cz/left-menu/publikacni-cinnost/studie/2011/studie104.pdf>>. s. 28

Příloha P - Spearmannův korelační koeficient

x_i	447	267	259	394	345	112	324	544	207	310	343	366	83
y_i	220,47	142,87	73,98	349,19	174,45	137,53	351,17	430,91	431,90	376,68	345,23	346,69	82,46
r_i	24	14	13	23	21	2	19	27	7	17	20	22	1
q_i	17	8	2	22	13	6	23	25	26	24	20	21	3
$(r_i - q_i)$	7	6	11	1	8	-4	-4	2	-19	-7	0	1	-2
$(r_i - q_i)^2$	49	36	121	1	64	16	16	4	361	49	0	1	4

x_i	144	283	312	494	469	236	197	197	130	295	200	249	247	247
y_i	157,69	160,27	187,31	130,13	504,36	291,26	167,61	180,40	221,41	171,78	51,00	203,83	141,43	130,37
r_i	4	15	18	26	25	9	5,5	5,5	3	16	7	12	10,5	10,5
q_i	9	10	15	4	27	19	11	14	18	12	1	16	7	5
$(r_i - q_i)$	-5	5	3	22	-2	-10	-5,5	-8,5	-15	4	6	-4	3,5	5,5
$(r_i - q_i)^2$	25	25	9	484	4	100	30,25	72,25	225	16	36	16	12,25	30,25

x_i = přímá platba

y_i = HPH na obyvatele

Testuje se nulová hypotéza, že X a Y jsou nekorelované náhodné veličiny.

Testovací kritérium má tvar:

Kritická oblast je definována jako množina těch hodnot testovacího kritéria R_s , pro které platí:

Výpočet testovacího kritéria r_s :

V tabulkách „Kritické hodnoty a kvantily vybraných rozdělení pravděpodobností“ byla vyhledána příslušná kritická hranice pro hladinu významnosti $\alpha = 0,05$. Kritická hodnota Spearmanova korelačního koeficientu R_s pro $n = 27$ je 0,3822.

Závěr: Protože hodnota testovacího kritéria padla do kritické oblasti ($0,3822 < 0,4484$), nulová hypotéza je zamítnuta a je přijata alternativní hypotéza H_1 = existuje korelační závislost mezi různou výši poskytovaných přímých dotačních plateb na hektar zemědělské půdy a vyprodukovanou hrubou přidanou hodnotou v zemědělství na jednoho obyvatele.

Prvopočátky hospodaření a počátky zemědělství

Před vznikem zemědělství se v pravěkých dějinách vyčleňuje období tzv. **přisvojovacího**, resp. „kořistnického“ **hospodářství**, „v němž si lidé sběrem a lovem (rybolovem) přisvojovali hotové „výrobky“ přírody.“¹⁹⁶ Jedná se o nejdelší období pravěku, které končí vznikem zemědělství. Vzhledem k tomu, že jednotlivé oblasti byly různě rozvinuty (např. vlivem klimatických podmínek) a tudíž i zemědělství se v nich vyvíjelo odlišně, nelze konec tohoto období absolutně určit jednotným datem. Obecně se předpokládá, že období přisvojování potravy trvalo po celou dobu starší doby kamenné, paleolitu (600 000 – 10 000 př. n. l., v některých oblastech včetně mezolitu)¹⁹⁷.

Období přibližně kolem roku 9000 př. n. l, tedy vznik **neolitu** (mladší doby kamenné), je jedním z důležitých zlomových okamžiků lidských dějin, je spojován se vznikem zemědělství. Již v této rané fázi dějin lidstva však existovaly značné odlišnosti mezi jednotlivými oblastmi. Zatímco na Předním východě¹⁹⁸ (a o málo později na Dálném východě) probíhal již neolitický vývoj, ostatní území, včetně Evropy, prodělávaly hospodářsky závěrečnou fázi paleolitického přisvojovacího hospodářství, **mezolit** (střední dobu kamennou). Ta trvala v každé oblasti do té doby, kdy ji vytlačilo neolitické zemědělské výrobní hospodářství, tzn. do doby, kdy lov a sběr přestaly být jediným zdrojem obživy. „Tato doba se značně různí, neboť nástup zemědělství závisel na vzdálenosti od center „neolitické revoluce“ a na ekologické přitažlivosti jednotlivých území.“¹⁹⁹ Centra zemědělské výroby se s větším či menším zpožděním postupně vyvíjela v oblastech Indie, Číny, východní Afriky i Střední Ameriky.

Mezolitičtí lovci osidlovali především oblasti, kde nízká míra zalesnění vytvářela vhodnější podmínky pro lov (lehké až chudé půdy v písčinách, na štěrcích či zvětralinách skal) a kde se na hojných travinách pásala velká stáda zvěře. Četné nálezy svědčí o polnohospodářském a stěhovavém zemědělství, kdy se lidé přesouvali do úrodných oblastí, kde zakládali a kopaničářským způsobem obdělávali svá pole. Přestože dostupného prostoru nebylo mnoho, spotřeba půdy byla veliká.

Postupné ustupování ledovců znamenalo na jedné straně zpřístupnění zbytku severu pro osídlení v Evropě, na straně druhé počátek vysychání afrického kontinentu. Lovci se museli přizpůsobit novým přírodním podmínkám a změnit dosavadní způsob života. Zejména rozsáhlé části Evropy i Asie byly zalesněny, velká stáda zvířat buď odtáhla, nebo vyhynula a v důsledku rostoucího zalesnění převládla lesní zvěř. Lidé již netáhli za početnými stády na velké vzdálenosti, ale lovili menší zvěř – jeleny, srnce, medvědy či bobry v nerozsáhlých prostorech a v menších skupinách.

Přechod od lovu a sběru k aktivnímu a cílenému zemědělství proběhl ve velkém měřítku, nikoliv však celosvětově, v období neolitu, resp. eneolitu. V souvislosti s neolitem se hovoří často o tzv. „neolitické revoluci“. Ta souvisí s přechodem k výrobě potravin, který velmi urychlil vývoj lidského společenství jako takového. Neolitici vyhledávali bohaté, úrodné a těžší půdy pokryté smíšenými listnatými lesy, které byly vhodné pro zemědělskou

¹⁹⁶ *Dějiny pravěku a starověku*. 3. vyd., přeprac. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989. 2 s. , s. 23

¹⁹⁷ Názory historiků se v časovém vymezení jednotlivých období pravěku často liší.

¹⁹⁸ Zejména v jižní části Malé Asie, v syropalestinské oblasti, v Kurdistanu a při jižním pobřeží Kaspického moře – oblast tzv. úrodného půlměsíce

¹⁹⁹ *Dějiny pravěku a starověku*. 3. vyd., přeprac. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989. 2 s. , s. 74

činnost. V klimaticky nevýhodných podmínkách pro zemědělství došlo naopak ke vzniku retardovaných kultur, které přežily jen díky dokonalé adaptaci na nepříznivé podmínky. Zato v zemědělsky výhodných oblastech se utvářely předpoklady dalšího vývoje. Zemědělci postupně prohlubovali své poznatky a získávali nové zkušenosti, zemědělství tak na svém počátku prošlo třemi základními vývojovými fázemi:

1. **optimalizace** přírodního procesu – jednalo se o ochranu vybrané rostliny, plodiny v jejím přirozeném prostředí proti rostlinám nežádoucím;
2. **intenzifikace** přírodního procesu – lidé získávali první poznatky o souvislostech mezi růstem a sadbou a snažili se zvýšit počet rostlin stále ještě v jejím přirozeném prostředí;
3. **rozšíření** plodiny – projevuje se snahami o přemístění rostlin mimo oblasti jejich přirozeného výskytu, což vyústilo vznikem botanických mutací.

Současně došlo v tomto období k první domestikaci zvířat. V prvním stádiu se lidé zaměřili na odchyt živých, dospělých jedinců a jejich uchování v podobě živých zásob. S druhým stádiem je spojeno vybíjení mladých kusů nepotřebných k reprodukci, na třetí úrovni se již objevují první biologické mutace. Na Předním východě byly zušlechtěny divoké obiloviny a pěstovala se zejména pšenice s ječmenem, z luštěnin pak hrách, na Dálném východě se prosadilo proso a rýže. Americký kontinent, vyvíjející se individuálně, produkoval tykve a fazole, později kukuřici a brambory.

Doposud využívali obyvatelé zemědělství i jiných prací (např. výrobu zbraní, oděvů, nástrojů) pouze pro svou potřebu. Schopností vyrábět a uchovávat zemědělské přebytky v podobě potravy, končí neolit a začíná éra **chalkolitu** (doby měděné, na Předním východě okolo roku 6000 př. n. l.). K rychlejšímu rozvoji Předního východu přispěly jak vhodné klimatické podmínky, které umožňovaly na mnoha místech i opakovanou sklizeň tak i naleziště kovů a s nimi spojená metalurgie. Z pohledu zemědělství byl důležitý vynález kola a používání oradla taženého párem dobytčat.

„Vynález zemědělství významnou měrou změnil vztah lidí k přírodnímu prostředí, zaktivizoval jej a nesmírně zrychlil vývoj těch skupin, které si zemědělskou výrobu osvojily.“²⁰⁰

Nejstarší centra lidské civilizace se utvářela zejména na Předním východě a Egejské oblasti. Ta úplně nejstarší vznikla již koncem 4. tisíciletí př. n. l., a to v **Mezopotámii** v povodí Eufratu a Tigridu a v **Egyptě**, v povodí Nilu. Mezopotámie byla zprvu velmi rozdrobena, až ve 2. tisíciletí př. n. l. vznikly dva trvalejší státní útvary, Babylónie a Asýrie.

Název jižní části Mezopotámie, **Babylónie**, byl odvozen od hlavního města Babylónu. Severní část Mezopotámie, **Asýrie**, získala svůj název podle nejstaršího města severu, Aššuru. Základními plodinami mezopotamského zemědělství byly obiloviny jako ječmen, pšenice, proso, z olejnatých rostlin pak sezam. V Asýrii se, díky mírnému podnebí s dostatečným množstvím srážek, dařilo olivám a vinné révě. Pro Babylónii bylo zásadní pěstování datlí. Bohaté pastviny dovolovaly rozvinout dobytkářství, pro maso, mléko, vlnu i srst se chovaly ovce a kozy, domestikována byla i prasata.

Živobytí většiny rodin starých Mezopotámců, tak jako dnes mnoha lidí na Blízkém východě, záviselo na zemědělství, na úrodě obilí a dobré sklizni. Lidé se živili zejména ječným chlebem, připravovaly se také různé kaše a placky, a datlemi. Velmi uctívali bohyni

²⁰⁰ *Dějiny pravěku a starověku*. 3. vyd., přeprac. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989. 2 s. – svazek 1, s. 146

zemědělství Nissabu, která se později stala patronkou písemnictví.²⁰¹ Druhým významným zdrojem obživy, vedle zemědělství, byl pro obyvatele rybolov, mezopotamské velmi rybnaté řeky skýtaly na padesát druhů ryb.

„Hospodářský základ sumerských měst tvořilo chrámové a palácové hospodářství. Část půdy byla však pronajímána za část sklizně. Soukromé vlastnictví půdy a rozvoj řemesel a obchodu prohlubovaly majetkovou a sociální nerovnost.“²⁰²

Mezopotámské, stejně tak jako Egyptské, hospodářství je neodmyslitelně spojeno především se **zavodňovacími systémy**, sítěmi kanálů, hrází i nádrží. Záplavy nepostihovaly Mezopotámii pravidelně a bylo nutné vodu zadržovat, na jedné straně se tím vytvářely dostatečné zásoby vody pro období sucha, na straně druhé bylo zapotřebí chránit již vzrostlou úrodu. Podzimní deště a jarní tání sněhu rozvodnily obě řeky, v dubnu a květnu byla pole zaplavena, zatímco v září a říjnu dosahovaly řeky opět nejnižší hladiny. Protože se pole osívala v listopadu, resp. prosinci, bylo nutné chránit vzrostlé obilí během letních záplav odvedením vody do připravených kanálů a nádrží.

Neméně významná byla kultura starých **Egyptanů**. Vlhčí podnebí, bažiny a mokřady rozkládající se v úrodné nilské deltě předurčovaly charakter této civilizace. Když po polovině 3. tisíciletí př. n. l. skončilo období vydatných dešťů, rozdělila se země na úrodný úzký pruh podél řeky²⁰³ a bohatou půdu v oázách (největší z nich byl Fajjúm), podle Egyptanů na Černou zemi, a poušť, tzv. Červenou zemi. Také pro Egyptské zemědělství bylo zásadní pravidelné rozvodňování, které přicházelo, na rozdíl od Mezopotámie, pravidelně od poloviny července do počátku listopadu. *„Po opadnutí záplavy byla země obdělána a oseta, sklizeň byla dokončena před příchodem další záplavy.“²⁰⁴* Egyptské hospodaření bylo založeno na tzv. přirozeném zavlažování, obdělávala se pouze ta půda, která byla zatopena nebo dodatečně vyživována z přírodně vytvořených rybníků. Základem bohatství Egypta bylo životodárné bahno, které nahrazovalo hnojení a přispívalo k relativně vysokým výnosům zemědělských plodin. Teprve po pádu Staré říše byly budovány umělé zavlažovací systémy, tvořeny zejména systémem přehrad budovaných kolmo ke směru toku Nilu. Z obilí se pěstoval zejména ječmen a špalda²⁰⁵, v nemalé míře pak boby, hrách, čočka i různé druhy zeleniny. V Horním Egyptě, jenž byl domovem kočovných lovců a pastevců, se rozšířil nejen chov vepřů, koz a ovcí, ale i hus a kachen. Na tuto dobu pestrý jídelníček doplňoval bohatý lov ryb, divokých ptáků i zvířat.

Neméně významné byly pro lidské dějiny i další zemědělské oblasti, jednou z nich bylo i centrum v Malé Asii. Území tvořené zejména náhorními plošinami a četným pohořím ve spojení s poměrně malými vodními srážkami však umožnilo jen rozvoj pastevectví.

Při odhalování nejstarších civilizací nelze opomenout rozsáhlé oblasti v Indii, které se vyvíjely izolovaně od ostatního světa. Přesto zde žili nestarší zemědělci již ve 4. tisíciletí př. n. l. Kromě pěstování obilovin a dalších plodin se rozmohlo i dobytkařství.

Poslední v řadě, nikoli však co se významu týče, je vyspělá **čínská** civilizace, která se rozprostírala ve východní části dnešní Čínské lidově demokratické republiky. Rozdílné přírodní podmínky přispěly k značné roztržitosti jednotlivých oblastí, jak v kultuře, tak i

²⁰¹ OAKES, Lorna. *Passport to the past Mesopotamia*. New York : The Rosen Publishing Group, 2009. ISBN 928-1-4358-5172-4. s.17, s.27

²⁰² ČAPEK, Vratislav; PÁTEK, Jaroslav. *Světové dějiny I : Dějiny lidských civilizací od pravěku do poloviny 17.století*. Praha : Fortuna, 1998. ISBN 80-7168-147-4. s. 19

²⁰³ Pruh byl až 20 km široký, nejvíce zemědělské půdy se nacházelo v tzv. nilské deltě.

²⁰⁴ ČAPEK, Vratislav; PÁTEK, Jaroslav. *Světové dějiny I : Dějiny lidských civilizací od pravěku do poloviny 17. století*. Praha : Fortuna, 1998. ISBN 80-7168-147-4. s. 250

²⁰⁵ prastarý nešlechtěný druh pšenice

způsobu života. Zejména vlhčí a teplejší klima s dostatkem srážek v dolním a středním toku Žluté a Dlouhé řeky vytvořilo vhodné podmínky pro zemědělskou činnost. První známky pěstování plodin i domestikace zvířat pochází z 9. tisíciletí př. n. l. z oblasti Jihočínské moře. Nejvýznamnější plodinou se stala rýže, dále pěstovali staří Číňané proso, později sóju i různé druhy zeleniny.

Zemědělství bylo pro tyto oblasti zcela zásadní a byl na něm založen rozkvet duchovní i hmotné kultury. V menších hospodářstvích, zejména na vesnicích, přetrvávalo ještě kopaničářství²⁰⁶, ve městech vznikaly předpoklady pro orbu a nasazení tažných zvířat. Prvním dokladem o používání pluhu je piktogram ze sumerského Uruku z 3. tisíciletí př. n. l.

I přes to, že není pochyb o vyspělosti **řecké společnosti** a její kultury již v raném období²⁰⁷, o zemědělské činnosti se dochovalo velmi málo informací. Nejvíce informací o řeckém společenství a jeho uspořádání poskytovaly eposy²⁰⁸, které tzv. pěvci přednášeli v domech aristokratů. Ti vlastnili kromě početných stád hovězího dobytka, ovcí i vepřů také většinu půdy. Zemědělské hospodářství v **temném období**, jak je často označována doba mezi 12., resp. 10. až 6. stoletím př. n. l., se nazývalo oikos a jeho základem byla, pravděpodobně rodová, vesnice. Většina pracovní síly se věnovala výrobě potravin, které sloužily výlučně pro vlastní potřebu, pouze z minimální části byla produkce určena ke směně. Na řeckém území, vyznačujícím se velkým množstvím značně izolovaných oblastí s většími či menšími úrodnými pláněmi, se vytvořily tzv. centrální vesnice, základy budoucích měst. Z nich každodenně vycházelo zemědělské obyvatelstvo i několik kilometrů do svých polí, aby se sem večer opět vracelo. Řemeslo, které bylo částečně v rukou tzv. specialistů, bylo stále ještě neodděleno od zemědělství a jeho výroby. Vzhledem k velké kolonizaci a s ní spojeným růstem počtu obyvatelstva lze předpokládat i zvětšování zemědělské produkce. To se projevilo jak rozšiřováním půdy pomocí zavodňovacích i odvodňovacích systémů, tak i používáním železných nástrojů. Díky tomu se rozšířilo vinařství i pěstování oliv, vysoké výdělky však i nadále připadaly mocným aristokratickým rodům a přispívaly ke zvýšenému vykořisťování rolnického obyvatelstva. To bylo v závislém, neplnoprávném, často až nesvobodném postavení, neúrodné roky je neúměrně zadlužovaly, což mnohdy vedlo až k zotročení a zabránění půdy. Nespokojenost těchto vykořisťovaných sociálních skupin vedla k častým nepokojům a vytvářením nových sociálních skupin ve vývoji řecké společnosti.

Ve vývoji italské společnosti sehrály důležitou roli Etruskové, první vyspělá civilizace, která hospodařila na italské půdě v 8. století př. n. l. Protože italskému svahovitému terénu nesvědčily prudké deště, které z polí strhávaly mnoho úrodné půdy, byla na mnoha místech zaváděna terasovitá pole. V mokřinách na druhou stranu rolníci využívali drenážních prací pro odvodňování terénu. Posuneme-li se v římské historii přibližně o čtyři století dopředu, tedy do období rané římské republiky, zjistíme, že i v tomto období se převážná část obyvatelstva zabývala zemědělstvím.²⁰⁹

Nejvíce se rozšířily řady drobných a středních hospodářů vyrábějících pro svou vlastní potřebu, přičemž „zemědělská výroba byla základní složkou římského hospodářství a vlastnictví půdy na římském území se stalo jedním z hlavních momentů určujících společenské a do značné míry i politické zařazení jednotlivých občanů.“²¹⁰ Její nedostatek

²⁰⁶ tzn. ruční zpracování půdy motykou

²⁰⁷ Nejstarší kultury osidlovaly toto území již kolem 2. poloviny 3. tisíciletí př. n. l.

²⁰⁸ Nejznámějším básníkem byl Homér, který žil pravděpodobně v 8. století př. n. l.

²⁰⁹ PEČÍRKA, Jan, et al. *Dějiny pravěku a starověku I : Hlava I - IX*. 3. přepracované vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989. 1 - 576 s. ISBN 14-441-89.

v období punských válek²¹¹ řešila vláda spolu se zbídačováním rolníků i územní expanzí. Tím pokračoval proces koncentrace zemědělské půdy, který se projevoval soustředováním hospodářské půdy ve stále zmenšujícím se počtu velkých vlastníků²¹², kteří měli jednak dostatek finančních prostředků a současně s tichým souhlasem státu zabírali půdu ze státního pozemkového fondu. Přeměny v italském zemědělství a s nimi spojený úbytek drobných a středních rolníků byl způsoben několika významnými faktory:

- rolníci – vojáci se v období vleklých válek nebyli schopni věnovat obdělávání polí,
- rolnická půda byla často násilně zabírána velkými vlastníky,
- dováželo se levné obilí zejména z oblastí Sicílie a Severní Ameriky, což se projevilo v postupné specializaci na lukrativní plodiny – zejména olivy a vinnou révu.

Ve velké míře se na italském venkově, na rozdíl od sicilského, kde převládalo pastevectví a dobytkařství, rozšířily středně velké a rozsáhlé statky – villy a latifundia. Představu o poměrech v italském zemědělství 2. století př. n. l. dává Catoův spis *O zemědělství*, který se zaměřil na výše uvedené velké otrokářské statky. Cato se jako jeden z prvních autorů vůbec zabývá rentabilitou hospodářské výroby, kterou ovlivňuje:

- poloha statku,
- vybavení a správa,
- optimální výběr plodin,
- zabezpečení pracovních sil.

Snahou statkářů by měla být nejlevnější výroba, nejvýhodnější prodej na místních trzích a z toho vyplývající produkce zemědělských výrobků převážně pro vlastní potřeby. Prosazovala se zejména intenzivní výroba, která spočívala v pečlivém obdělávání půdy, racionalizaci výroby, promyšleném obhospodařování a maximálním využitím otrocké pracovní síly. Extenzivní hospodářství, založené na rozšiřování plochy statku, se rozšířilo v sicilské oblasti. Ta se vyznačovala mimořádně úrodnou půdou s rozsáhlými pastvinami pro početná stáda dobytka, jejichž obhospodařování bylo svěřeno otrokům.²¹³

*„Nespokojenost u nich propukla s nečekanou silou asi roku 136 př. n. l. a dala podnět k prvnímu velkému otrockému povstání.“*²¹⁴ Rolníci se dobrovolně nebo nuceně vzdávali své půdy a jako bezzemci se stěhovali do Říma a Itálie se stala prakticky závislou na dovozu obilí ze zámoří. A protože se poměry v italském zemědělství vyvíjely podobným způsobem jako na sicilském venkově, vyvstaly první snahy o řešení tohoto agrárního problému. Jedním z prvních politiků, který si uvědomil, že likvidací drobných rolnických usedlostí přichází stát současně o hlavní oporu hospodářské a zejména pak vojenské síly, byl Tiberius Sempronius Gracchus. Ten prosadil řadu zákonů a reforem, kterými se pokoušel obnovit drobné zemědělství na italské půdě a omezit růst počtu otroků. První reformou byla v roce 133 př. n. l. tzv. pozemková reforma, při druhé vyšel ze starého pozemkového zákona z roku 367 př. n. l. a stanovil maximální přípustnou výměru půdy připadající na jednotlivce z veřejného pozemkového fondu na 500 jiter²¹⁵. Protože by však pravděpodobně narazil na silný odpor

²¹¹ Punské války probíhaly v letech 264 – 201.

²¹² To na druhou stranu vyvolalo zvýšení počtu bezzemků.

²¹³ Cato doporučoval zabezpečit pro otroky základní podmínky – jídlo a minimální ošacení. Statkáři však nevěnovali těmto připomímkám sebemenší pozornost, otroci byli ponecháni sami sobě a často se živilí loupežemi.

²¹⁴ PEČÍRKA, Jan, et al. *Dějiny pravěku a starověku II : Hlava X - XXI*. 3. přepracované vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989. s.710

²¹⁵ Jedno jitro = 0,25 ha

mocných majitelů latifundií, zvýšil výměru o dalších 500 jiter v případě, že měl statkář dva dospělé syny. Statky, které přesáhly výše uvedenou maximální hranici, měly být rozděleny na pozemky po 30 jitrech a přiděleny bezzemkům do nezczitelné dědičné držby. Jeho pokračovatelem byl Gaius Sempronius Gracchus, tribun lidu, který považoval za hlavní příčinu bratrova neúspěchu jednostrannou orientaci na venkovské obyvatelstvo. Proto prosadil zákon o levném prodeji obilí chudým římským občanům, tím si chtěl získat přízeň městského lidu. Roku 121 př. n. l. byl však při nepokojích nečekaně zabit, čímž prakticky skončil neúspěšně jeho pokus o agrární reformu. Ta měla zabránit vykořisťování drobných zemědělců, hromadění majetku v rukách velkých statkářů a zabránit narůstání krize celé republiky. Rozdělování pozemků pokračovalo částečně i po smrti Gaia Graccha a počet malých rolníků dočasně vzrostl. „V roce 111 př. n. l. byl však reformnímu hnutí učiněn konec vydáním zákona, podle něhož bylo dovoleno půdu, přidělenou podle gracchovských zákonů, voně zczizovat. Tím se znovu otevřela latifundistům možnost získávat parcelované pozemky a využít jich k opětovné koncentraci pozemkového fondu.“²¹⁶Pohled na římskou společnost z hlediska zemědělské výroby bude zakončen krátkým zhodnocením stavu Říma do 5. století. Období rozmachu nastalo v principátu²¹⁷ v 1. až 2. století. Zemědělství bylo nadále hlavním výrobním odvětvím a půda byla výhradně v rukou velkých pozemkových vlastníků, přičemž těmi největšími byli císaři.²¹⁸ Postupně klesal význam otrocké práce, kterou nahrazoval tzv. kolonát. Velcí vlastníci pozemků pronajímali půdu drobným zemědělcům, kolónům, kteří ji obdělávali společně se svou rodinou. Nájemní smlouva se uzavírala většinou na dobu 5 let, po kterou byli kolóni povinni platit nájemné. V neúrodných letech nebyli schopni plnit své závazky, neúměrně se zadlužovali i stávali se závislími na svých pánech. Krize říše ve 3. století zapříčinila celkový hospodářský úpadek, který se negativně odrazil i v zemědělství. Rolníci často opouštěli svá pole a rekrutovali se do řad lupičů. Města, závislá na zemědělských ziscích, rychle chudla.²¹⁹

V období 4. a 5. století nadále pokračoval rozklad pozdně antické společnosti, hospodářská základna byla narušena a přetrvával růst exteritoriálních velkostatků. Hospodářská převaha venkova nad městy byla v některých oblastech více než patrná, ještě více se v západní římské říši upevnilo postavení velkých zemědělských komplexů, které nebyly závislé na svém okolí ani nepodléhaly městské či císařské správě. Statkáři byli nuceni starat se sami o ochranu svého majetku před vpády barbarských kmenů, někteří si vydržovali soukromé vojenské oddíly. „Zemědělská výroba byla založena na exploataci rozmanitých kategorií kolónů, připoutaných k půdě a omezovaných v osobních právech.“²²⁰Určitými zvláštnostmi agrárního zřízení se v této době okolo 4. – 6. století vyznačovala Byzancká říše.²²¹Z velkostatků se zřídka kdy formovaly otrokářské latifundie, neobyčejně se rozšířil kolonát a obecně se otrokářství rozvinulo v mnohem menší míře. Společenské a majetkové postavení kolónů a otroků se stále více sblížovalo.²²² Kromě toho ve společnosti vystupovala poměrně početná mezivrstva drobných svobodných rolníků, ve větším rozsahu se zachovaly i zbytky svobodných rolnických občin. Intenzivně se však začal rozvíjet i patronát, nástroj k podrobení této vrstvy. Velkostatkáři využívali bezvýhodného postavení drobných rolníků,

²¹⁶ PEČÍRKA, Jan, et al. *Dějiny pravěku a starověku II : Hlava X - XXI*. 3. přepracované vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989. s.713

²¹⁷ Název principát vznikl od slova princeps, tzn. císař vládl jako první člen senátu a zároveň jako první občan říše.

²¹⁸ Kromě nich se na půdě v některých oblastech podíleli i svobodní rolníci. Byly však ve výrazné menšině.

²¹⁹ PEČÍRKA, Jan, et al. *Dějiny pravěku a starověku II : Hlava X - XXI*. 3. přepracované vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989. 576 - 1056 s. ISBN 14-441-89.

²²⁰ PEČÍRKA, Jan, et al. *Dějiny pravěku a starověku II : Hlava X - XXI*. 3. přepracované vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989. s.877

²²¹ Byzancká říše = východní říše římská

²²² Otroci obhospodařovali pole a měli své rodiny.

nutili je odevzdávat půdu a stávat se závislími. Začínaly se vytvářet prvky feudalismu uvnitř otrokářské společnosti.²²³

4.3.4 Evropské hospodářství do začátku 11. století

Následující část textu je věnována historii zemědělství a sociálnímu rozvrstvení Evropy v období 5. – 9., resp. 11. století. Prvky nového feudálního zřízení, které nahrazovalo původní otrokářské, se formovaly jak v procesu rozpadu otrokářské soustavy, tak v rozkladu prvobytně pospolného zřízení germánských a slovanských národů. Významnou úlohu v procesu feudalizace sehrál franský stát Mereveovců. Právě odsud se více či méně šířily nové feudální vztahy do ostatních oblastí.

Významným pramenem pro studium tehdejší raně středověké **franské** společnosti je Sálský zákoník z 5., resp. počátku 6. století. Hlavním zaměstnáním Franků bylo poměrně vyspělé zemědělství, kromě obilnářství se rozvinulo sadařství, zahradnictví i vinařství. Úhorový zemědělský systém vystřídal systém dvoupolní, na některých místech se již využívalo trojpolního osevnického postupu. Půda byla zúrodnována hnojením, vysokou úroveň společenského vývoje dokazuje i individuální užívání orné půdy, která byla ohrazována a pod hrozbou vysokých trestů chráněna před zloději. Velkou úlohu sehrával i chov dobytka, zejména vepřů a drůbeže, na některých místech se rozvíjelo včelařství. Půdu v každé vesnici vlastnil kolektiv zemědělců – sousedů, který tvořil tzv. občinu-marku. Ta byla přechodem od rodové občiny k úplnému soukromému vlastnictví půdy. Orná půda byla v dědičném soukromém užívání jednotlivých členů občiny-marky. Avšak všechna zbylá půda, která nenáležela k hospodářství, byla společným majetkem a každý člen kolektivu měl stejné právo ji užívat. Majetková diferenciací uvnitř franské společnosti pokračovala, což vedlo ke vzniku soukromého vlastnictví půdy. Vystupovali zde vedle velkostatkářů i malí franští držitelé půdy a zcela zbídačelí rolníci. K dalšímu rozpadu občiny, prohloubení sociální diferenciací a počátkům růstu počtu velkostatků přispěl tzv. *allod* - zcizování soukromého vlastnictví půdy, které se rozvinulo začátkem 7. století. Největšími vlastníky půdy byli franští králové, kteří jednak odníмали půdu svobodným rolníkům, jednak postupně uchvacovali půdu nerozdělenou mezi občinami-markami. Rozrůstání velkostatků podporovali i četnými dary členům družiny a církvi. Růst soukromé moci velkostatkářů tak charakterizoval počínající náznaky formování feudálního zřízení. To se z počátku projevovalo rozvojem otroctví²²⁴ i vykořisťováním²²⁵ polosvobodných lidí – litů a propuštěnců. K převratu v agrárních vztazích došlo za vlády Karlovců v 8. a 9. století, kdy úplně vymizelo svobodné rolnictvo. Vláda této nové dynastie tak uspěla „*vznik feudálního vlastnictví půdy, znevolnění rolnictva a vytvoření feudálního řádu.*“²²⁶ K ožebračení rolnictva přispělo několik faktorů:

- část rolnictva byla zbídačena v procesu rozkladu občiny-marky,
- půdu rolníků uchvacovali světští i církevní velkostatkáři,

²²³ PEČÍRKA, Jan, et al. *Dějiny pravěku a starověku I : Hlava I - IX*. 3. přepracované vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1989. 1 - 576 s. ISBN 14-441-89.

²²⁴ Rozvoji otroctví napomohlo dobytí Galiei tzv. poroba, do níž upadali svobodní zbídačení lidé, kteří byli nuceni zaprodat se statkářům.

²²⁵ Utiskování rolníků vedlo k četným povstáním lidových mas. To největší vzplanulo v roce 579 v Limoges, kde se vzbouřenci po zvýšení pozemkové daně zmocnili daňových seznamů, které spálili a pokusili se zabít královského výběrčího daní.

²²⁶ KOSMINSKÝ, J.A., et al. *Dějiny středověku I*. Vydání I. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1952. s. 104

-
- plnění vojenské povinnosti a rozsáhlá dobytelská politika-vnitřní i vnější války byly vleklé a nedovolovaly rolníkům obhospodařovat svá pole,
 - neúroda a hladomory.

Složení rolnického obyvatelstva bylo následující:

1. koloni – tvořili většinu obyvatelstva, byli osobně svobodní avšak pozemkově závislí, přiděl půdy měli v dědičném užívání
2. otroci žijící na statku
 - a. čeledínové – žili a pracovali na panském dvoře, bylo možno je prodat i koupit
 - b. servové - otroci připoutaní k přidělené půdě – nemohli být bez půdy zcizení
3. liti – byli pod patronátem světského či církevního statku, pozemkový přiděl měli v dědičném užívání

K masovému zcizování půdy docházelo počátkem 9. století, kdy mocní pánové utiskovali svobodné lidi otrockými službami ve svůj prospěch. Přesto, že některé prameny uvádějí, že se králové snažili těmto často násilným činům zabránit, opak byl pravdou. Vládci aktivně napomáhali růstu soukromé moci a podporovali tak vztahy závislosti. Ačkoli byla půda oficiálně nejčastěji postoupena do prekaria, stal se prekarista závislým na svém pánovi, ztrácel nejen vlastnictví půdy, ale i osobní svobodu. Zvláště důležitou roli v procesu feudalizace sehrála církev, která využívala nevzdělanosti a pověr k hromadění majetku. Na důvěřivých lidech vylákala ohromné množství peněz, přičemž využívala i těch nejhrubších praktik. Základem hospodářské organizace se stala nevolnická obecina. Převládala stále naturální charakter zemědělství, jehož součástí bylo do té doby neoddělené řemeslo. Hospodářská činnost směřovala k zabezpečení panského dvora, směňovány byly pouze přebytky.

Feudální způsob výroby byl ve Francii definitivně zakotven v období 9. – 11. století. Převládalo naturální zemědělství a hospodářský život se soustřeďoval na vesnici. V prvopočátcích bylo postupné oddělování řemesla od zemědělství. Převládala trojpolní systém hospodaření, půda byla obhospodařována těžkým pluhem, taženým několika páry volů, zúrodnována hnojením a začínalo se bojovat s plevelnými rostlinami. Došlo k nárůstu počtu pracovních sil i produktivity²²⁷ samotného hospodaření, lesní porosty byly káceny a přeměňovány na zemědělskou půdu. Typickým postavením rolníka byla nevolnická závislost, spočívající v připoutání k pánově půdě. Renta v úkonech za nadpráci rolníka byla nahrazována rentou naturální, poddaným přibývaly další nové povinnosti – poplatky za užívání lesů, vod a luk. To vedlo k lidovým povstáním, jejichž mottem byla obnova svobodných občin-marek. Feudální společnost se i přesto rozpadla na dvě základní antagonistické třídy:

- pozemkové vlastníky – feudály,
- nevolné a závislé rolníky.

Přes to, že na území dnešního **Německa** začal proces feudalizace již za vlády Karla Velikého, probíhal pomalu a nerovnoměrně. Ani v těch nejvyvinutějších oblastech nebyl v 10.

²²⁷ Za dobrou úrodu byla považována úroda obilí šest zrn z jednoho zasetého zrna. V současné době je průměrná úrodnost 22 zrn na jedno zaseté zrno.

století zcela ukončen. Rolnická obecina-marka si udržovala své postavení a kladla houževnatý odpor snahám o pohlcení malého pozemkového vlastnictví. Přesto i zde došlo k rozkladu občinové držby půdy a výrazné diferenciaci mezi svobodnými lidmi, pozemkové vlastnictví se soustředilo do rukou nově vznikající feudální šlechty. Rolnické pozemky, tzv. hufy, byly drobeny a přecházely z rukou původních držitelů do vlastnictví rodové šlechty. „*Jestliže tudíž rolník z počátku disponoval svým majetkem (hufe) jako svým vlastnictvím (allodem) a byl svobodným příslušníkem marky, pak za feudalizace, aniž přestal bezprostředně vyrábět, tj. aniž přestal obdělávat svou půdu, ztrácel postupně právo na půdu a měnil se ze svobodného člověka v závislého anebo vůbec v nevolníka.*“²²⁸

Když anglosasové dobyli počátkem 8. století **Velkou Británii**, nejenže uchvátili nové území, ale současně si podmanili původní keltské obyvatelstvo, které přeměnili převážně na otroky. Ti byli využíváni jako čeledíni, dostali nevelké pozemky a obdělávali půdu anglosaské šlechty. Základem této společnosti však po dlouhou dobu byla svobodná sousedská obecina-marka se společnými lesy a pastvinami. Kromě toho zde vystupovali i polosvobodní – leti, odvádějící naturální plat a vykonávající robotu a nesvobodní. Ani zde však snahy o nezávislou existenci nezabránily postupnému ztenčování svobodného rolnictva. Velkostatkáři²²⁹ si i nadále, často násilnicky, podrobovali, jak svobodné rolníky, tak celé vesnice. V období 10., resp. 11. století proces feudalizace výrazně pokročil, přesto však nebyl zcela dokončen. I přes to, že byla půda již výhradně v rukou velkostatkářů, zachovalo se v Anglii poměrně velké množství svobodných rolníků, kteří byli sice nezávislí, ale nevolnictví jim hrozilo. Proto nadále pokračovalo uchvacování půdy, které probíhalo také prostřednictvím darovacích listin na půdu. Jednalo se především o královské dary církvi, která neúměrně bohatla. Současně se zde formovala nová, avšak silná, vrstva malých a středních statkářů – anglosaských rytířů (vojenské šlechty). Feudalizace byla v Anglii úspěšně dokončena až v souvislosti s dobytím Anglie normanským vévodou Vilémem ve druhé polovině 11. století.

Povodí řek Visly, Odry a Labe obývaly v 5. století početné západoslovanské, české, moravské a polské, kmeny. Jejich hlavním zaměstnáním bylo usedlé rolnictví. Kromě toho znali již zelinářství a sadařství. Významnou úlohu vedle lovu ryb a kožešinové zvěře zaujímal chov dobytka, prosazovalo se včelařství. Do 8. století došlo k prudkému rozvoji výrobních sil, vytvářela se větší hospodářství představitelů rodové šlechty, ve větší míře se využívala práce otroků usazených na půdě. I v této oblasti vznikly tak předpoklady sociální a majetkové diferenciaci, předpoklady feudalismu. Z pohledu českého státu byl důležitý vznik a působení **Velkomoravské říše** (830 – 906). Patřily k ní Čechy, Morava, Slovensko, Lužice a území Obodritů. Šlechta uchvacovala půdu svobodných občin a podřizovala si do té doby svobodné rolnictvo. Významným ideologickým nástrojem k upevnění feudálního řádu patřilo křesťanství, na jehož zavádění měla tudíž tehdejší velkomoravská knížata velký zájem.

Pád Velké Moravy umožnil vznik samostatného českého státu. Současně je období 10., resp. 11. století spojováno s nebývalým hospodářským rozkvětem, který se nevyhnul ani oblasti zemědělství. Zejména postupné zlepšování zemědělské techniky umožnilo zvětšovat plochu obdělávané půdy, dosahovat jak výrazně vyšší produktivity práce, tak vyšších výnosů. Zvláštní kategorií obyvatelstva, v období rozvíjejícího se procesu feudalizace, byli tzv. hosti – přistěhovalí rolníci obdarovaní půdou velkostatkáře, kteří nepatřili k místním občinám a zavázali se platit poplatky částí své úrody.

V **Byzantské říši** se feudalismus začal uplatňovat od poloviny 7. století. V této době ještě stále převládalo svobodné rolnictvo. I přes to, že starý otrokářský systém byl podlomen,

²²⁸ KOSMINSKÝ, J.A., et al. *Dějiny středověku I*. Vydání I. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1952. s.148

²²⁹ Anglosasové nazývali velkostatkáře hláfordy – odtud pochází i pozdější označení lord.

nový feudální se teprve formoval. Polovina 9. století pak zaznamenala velmi intenzivní rozvoj feudálních vztahů, který vyvrcholil koncem 11. století. Hlavním pramenem pro studium agrárního uspořádání tehdejší říše je Zemědělský zákon. Ten dokládá, že rozvinuté zemědělství bylo postaveno na rozšířené orbě, sadařství, vinařství a chovu dobytka. Základní sociální kategorií obyvatel byli svobodní zemědělci – členové sousedských občin. Podobně jako v občinách na území jiných států byla orná půda rozdělena mezi jednotlivé členy, kteří ji měli v soukromé držbě, zatímco pole, louky a pastviny využívali všichni členové společně. I přes to, že posílení občinového uspořádání, které zapříčinily slovanské vpády, dočasně zlepšilo postavení rolnictva jako celku, v jejich vnitřní organizaci probíhal proces majetkového rozdělování. Selská obecina se rozdělila na **zámožnější rolníky**, kteří vlastnili dobytek, otroky i pracovní nástroje a začali zabírat půdu svých chudých občinových sousedů. Na druhém pólu vystupovali nemajetní rolníci – apoři, kteří byli často nuceni vlivem tíživé životní situace odcházet do cizích krajů. Zesílený tlak na tyto početné rolnické masy vyústil v četná povstání²³⁰ či stávky. V průběhu 10. století byla vydána celá řada agrárních zákonů, jejichž primárním cílem bylo omezit růst moci velkých feudálních statkářů – dynatů. „*Tak byl roku 922 vydán zákon, podle něhož přednostní právo na koupi rolnické půdy náleželo rolnické občině a dynatům se zakazovalo uchvacovat a skupovat rolnické pozemky.*“²³¹ Nikdy však nenabyl platnosti a dynati využili roku 928 velkého hladomoru jako záminky k dalšímu zabírání půdy. Proto bylo roku 934 uzákoněno další nařízení, podle kterého měla být půda uchvácená v období hladu navrácena. Ani to však nezabránilo v dalším „znevůliování“. Naopak byl v 11. století zaveden systém rozdávaní proní – darů půdy včetně doposud svobodných rolníků hospodařících na této půdě.

Území **Balkánského poloostrova** bylo v polovině 7. století osídleno národem usedlých zemědělců, jižních Slovanů. Ti sklízeli zejména obiloviny ječmen a žito, v teplejších oblastech se značně rozvinulo pěstování oliv, v menší míře pak prosa. Stále většího významu nabývalo jak pěstování lnu a konopí jako plodin vhodných pro zhotovování oděvů, tak i sadařství a vinařství. Horské, hojně zalesněné, oblasti velmi prospívaly rozvoji dobytkařství.

Základem vnitřní organizace této společnosti se stala bratrstva. Jednalo se v podstatě o obdobu sousedských či selských občin. Také Balkánský poloostrov postihla vlna násilné feudalizace, která se setkávala s více či méně úspěšným odporem vykořisťovaných mas svobodného rolnictva.

4.3.5 Hlavní trendy evropského vývoje v raném středověku

Ani v **11. století** se Evropa neodpoutala od naturálního, svým charakterem spotřebního, hospodářství. Začínala jako typická agrární civilizace, přičemž zemědělství bylo nejen hlavním odvětvím ekonomiky, ale prakticky odvětvím jediným. Zemědělské výrobky byly stále určeny pro osobní spotřebu hospodáře a jeho rodiny a částečně i k uspokojení potřeb feudála. Dělná práce mezi zemědělstvím a řemeslem neexistovala. Podřadná, špatně připravovaná a málo hnojená půda poskytovala jen nepatrné výnosy, které v některých zvláště neúrodných oblastech nedosahovaly ani dvojnásobku vysetého zrní. Se stále rostoucí populací nebylo zemědělství schopno zajistit mu dostatečnou obživu, natož pak vyrábět určitý nadvýrobek.

²³⁰ Tím nejúpornějším bylo povstání Tomáše Slovana z roku 821.

²³¹ KOSMINSKÝ, J.A., et al. *Dějiny středověku I*. Vydání I. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1952. s.204

Stav zemědělství na počátku raného středověku lze doložit třemi základními diagramy, které ve své podstatě představují „začarované kruhy“ v zemědělském vývoji a ukazují na důležitost půdy.

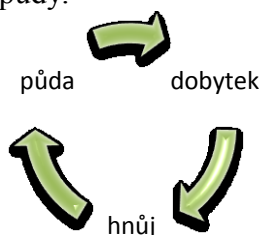

Diagram - Výrobní systém zemědělství I

Zdroj: NOVÝ, Luboš, et al. *Dějiny techniky : V Československu do konce 18. století*. Vydání I. Praha : Academia, 1974. s.66

Popis diagramu začíná od velmi důležitého výrobního faktoru pro zemědělskou činnost, a to již zmiňované půdy. Dlouho úhorovaná půda byla nedostatečně obdělávána a proto poskytovala pouze malé výnosy. V důsledku toho bylo i málo prostředků pro chov dobytka, čímž vyvstal problém nedostatku hnoje. Pro tento nedostatek nemohla být půda dostatečně zúrodněná, a tudíž bylo nutno ji ponechávat po nepřiměřeně dlouhou dobu ležet úhorem. Tento proces probíhal v podstatě pořád dokola. Druhý diagram je zaměřen na souvislosti mezi půdou, výnosy a populací:

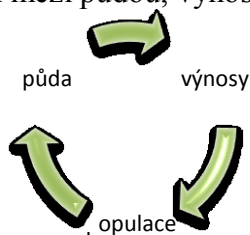

Diagram - Výrobní systém zemědělství II

Zdroj: NOVÝ, Luboš, et al. *Dějiny techniky : V Československu do konce 18. století*. Vydání I. Praha : Academia, 1974. s.67

To, že špatně obdělávaná a tudíž neúrodná půda, neposkytovala dostatečné výnosy, bylo naznačeno již v předchozím diagramu. Hlavním problémem však zůstalo, že takovéto zemědělství neplnilo charakteristiku extenzivního hospodaření, tj. nebylo schopno uživit celou populaci lidí, která se na výrobě podílela. Ale na obdělávání půdy a sklizení úrody bylo pro nedostatek technického vybavení zapotřebí celé zemědělské obyvatelstvo, pro jehož výživu byla výnosnost polí nedostatečná, atd.

Jak ukáže poslední z řady tří diagramů, klíčového významu nabyla zemědělská technika a s ní související výrobní nástroje.

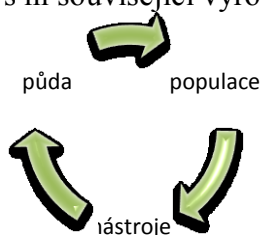

Diagram – Výrobní systém zemědělství III

Zdroj: NOVÝ, Luboš , et al. *Dějiny techniky : V Československu do konce 18. století*. Vydání I. Praha : Academia, 1974. s.67

Ústředním prvkem celého cyklu je opět půda, jejíž neúrodnost neumožňovala produkovat nadvýrobek. Nejenže tedy výnosy neuživilo zemědělské obyvatelstvo, ale současně nebyly schopny uživit ani řemeslníky, kteří by produkovali nástroje pro lepší obdělávání půdy. Hlavní problém raně středověké ekonomiky spočíval „v nemožnosti vytvořit v zemědělství nadvýrobek, který by bylo možno „investovat“ do mimozemědělské sféry a tak dát trvalý základ nutné dělby práce.“²³² Dokonalejší nástroje umožnily:

- intenzivnější obdělávání půdy a tím zvýšení výnosů,
- úsporu pracovní síly,
- investici části nadvýrobku do reorganizace výroby
- chov většího počtu dobytka
- lepší hnojení.

Přesto, že zemědělství bylo a v některých oblastech světa je i dodnes odvětvím, které reaguje na změny v poměrně dlouhých časových intervalech, probíhala v Evropě již ve 12. – 13. století tzv. agrární revoluce. Primitivní zemědělské soustavy byly postupně nahrazovány dvojplošným a částečně trojplným osevním systémem, hojně se rozšiřovalo používání přírodních i zvířecích zdrojů energie, např. používání těžkého železného pluhu taženého dvěma až čtyřmi páry volů. K zúrodnění půdy se také využívalo hnojení chlévskou mrvou a slínem. Protože početné řady nevolníků současně obdělávaly i svá vlastní pole a měly tak zájem na práci, zvyšovala se i produktivita celého zemědělství. Díky tomuto růstu výrobních sil byly rozšiřovány obdělávané plochy. Ladem ležící půda byla zorána, lesní porosty byly mýceny a přeměňovány v obdělávatelnou půdu. Rozvinuté zemědělství se vyznačovalo také rozšiřováním ploch sadů, vinic a technických plodin. Přesto, že byla středověká města značně rozvinutá, uchovávala si nadále částečně zemědělský charakter. Měšťané měli své zahrady, pole a pastviny, chovali se kozy, ovce i prasata.²³³

Významné západoevropské země, v čele s Francií, dokončily proces feudalizace²³⁴ a vytvořily podmínky pro oddělení řemesla od zemědělství. Tato skutečnost podpořila rozvoj jak rostlinné, tak i živočišné výroby. Vysoká produktivita tohoto odvětví jednak zvýšila množství zemědělských produktů, jednak zkrátila čas potřebný pro jejich výrobu. Zemědělství začalo trvale vykazovat přebytky, které již bylo možno částečně směňovat za specializované řemeslné produkty.

²³² NOVÝ, Luboš , et al. *Dějiny techniky : V Československu do konce 18. století*. Vydání I. Praha : Academia, 1974. s. 67 - 68

²³³ SKAZKIN, S.D., et al. *Dějiny středověku II*. Vydání I. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1958. 502 s.

²³⁴ V Anglii a Německu probíhal tento proces pomaleji.

Určité snahy o zlepšení postavení nevolníků se objevily v podrobené **Anglii** snahou o soupis pozemků z roku 1086. Vznikla tak Kniha posledního soudu, ve které bylo přesně popsáno, které pozemky jsou královské, světské a církevní²³⁵. Současně se evidovala plocha statku, velikost stáda tažného dobytka, počet rolníků, lesů, luk, pastvin apod. I přes to, že se v Británii rozvíjela města, stále 95% obyvatelstva žilo na vesnici. Charakteristickým znakem anglického zemědělství se stala soustava otevřených polí, na nichž dominoval chov ovcí. Ten se na dlouhou dobu stal hlavním předmětem zájmu zemědělců.

Standardnímu procesu feudalizace se vymykala italská společnost i přes to, že proces formování feudálních vztahů tu začal velmi brzy. Avšak raný rozvoj měst a tím i zbožně-peněžních vztahů zapříčinil, že vládnoucí třída feudálů zde nebyla tak silná. Prodej zemědělských produktů byl často realizován na místních trzích sedláky. Ti si ponechali svou osobní svobodu a dosáhli i práv samosprávy pro své vesnické občiny-komuny. Prudký rozvoj měst byl však pro obyčejné rolníky a sedláky dvousečnou zbraní. Města je sice osvobodila od nevolnictví, vzápětí však bohatí měšťané skupovali celé vesnické občiny. „*Města, která měla zájem na levné pracovní síle, zakazovala rolníkům opouštět území, nad nímž vládla, zaváděla vysoké ceny za používání občinových pozemků a naopak nízké ceny obilí a jiných zemědělských produktů.*“²³⁶ Tím přiváděla nejchudší vrstvy drobných zemědělců do ještě tíživější životní situace.

Ve **Skandinávských zemích** se naopak feudalismus rozvíjel opožděně, protože tyto země prakticky nepodléhaly vlivu říše římské a tudíž ani nepřevzaly otrokářské zřízení. Proto v období 10., resp. 11. století, kdy v ostatních evropských zemích vrcholí feudální vztahy, ve Skandinávii tyto procesy teprve začínají. A proto např. v Dánsku byla v polovině 13. století stále polovina svobodných rolníků s vlastním pozemkovým přidělem. Tempo švédské feudalizace bylo ještě pomalejší. Feudální vazby se upevnily až ve 14. století. „*Značná část rolnictva, i když to stále ještě byla menšina, byla připravena o vlastní půdu a upadla do závislosti na velkých duchovních i světských pozemkových vlastnících.*“²³⁷ Jen velmi slabě se feudalismus prosadil v Norsku, kde prakticky po celou dobu středověku tvořili základ sociální společnosti svobodní a samostatní rolníci. Vzhledem k působivé krajině se zde vytvořil osobitý agrární systém. Půdy, vhodné k zemědělské činnosti, bylo málo. Jednalo se o pole menší plochy v horách a lesích, a proto se valná část obyvatelstva živila mořeplavectvím a rybolovem.

4.3.6 Evropa v období vrcholného středověku

Ve vyspělých částech **Evropy** se obecně, v období **13. až 16. století**, ve dvou fázích zformovala nová feudální společnost. Počátkem 13. století se začala rozpadat stará uzavřená autarkní zemědělská výroba, převzatá od agrárních civilizací a v evropském hospodářství převážily výrazně rozvojové tendence. Důležitou roli sehrály ve 12. – 13. století agrární a technická revoluce, které daly základy dalšího hospodářského rozmachu. Stále ale převažoval polozemědělský charakter městských sídlišť, ve kterém základní dispozice určovaly hospodářské provozovny. Rolníci byli schopni pravidelně vytvářet přebytky a živit nejen panovníka, knížecí družiny i početné skupiny dvorských aristokratů, ale i směňovat své produkty v aglomeracích tržních osad²³⁸ a získávat jak produkty domácích specializovaných

²³⁵ Mocná církev požadovala od zemědělců velký a malý desátek, tedy jednu desetinu úrody obilí a dobytek, vlnu a produkty živočišné výroby.

²³⁶ KOSMINSKÝ, J.A., et al. *Dějiny středověku I*. Vydání I. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1952. s.382

²³⁷ KOSMINSKÝ, J.A., et al. *Dějiny středověku I*. Vydání I. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1952. s.470

²³⁸ Osady se nacházely zejména v blízkosti klášterů, hradů i na frekventovaných křižovatkách.

řemeslníků, tak i zboží dálkového obchodu, zejména pak sůl. Dostatek potravy zlepšil biologické podmínky populace a průměrná délka lidského života dosáhla 35 let²³⁹. K zintenzivnění zemědělství a prohloubení dělby práce napomohly:

- klimaticky nejpříznivější podmínky vyznačující se mírnými zimami s poměrně vysokými teplotami,
- optimálně vytvořená skladba plodin,
- využívání výhod a pravidel úhorového systému,
- uzpůsobení tvaru polí tehdejšími typům hospodářského, zejména orebního, nářadí,
- zdokonalení pracovních nástrojů – širší uplatnění zápřahu, efektivnější využívání pluhu.

Pro řemeslnou výrobu typická specializace nedosahovala v zemědělství takové úrovně a měla pouze regionální charakter. Konec 12. a počátek 13. století tak změnil charakter, do té doby ryze naturálního, vesnického obyvatelstva, které začalo přijímat nové kulturní zvyklosti. V Anglii nastává hospodářský rozkvět, stálá převaha poptávky po zemědělských produktech a vlně vytváří pro vesnice okolí měst obdobu místních trhů. „*Středověká Evropa postupně překonávala počáteční hluboký úpadek patrný ze srovnání s technikou řeckou a římskou a dost nerovnoměrně objevovala antiku.*“²⁴⁰

Od 14. století se přírodní podmínky zhoršovaly, v polovině 15. století pak dosáhly druhého pomyslného vrcholu, a to minima. Nastala celková krize hospodářství, jejíž kořeny lze hledat právě v zemědělství. Hospodářská výroba postupně ztrácela tempo i intenzitu progresivního vývoje, narazila na meze svých možností a dospěla k fázi stagnace, resp. krize, která se promítla i do sociálních poměrů v Evropě. Objevují se příznaky, které naznačují vyčerpávající se možnosti středověké ekonomiky. Počátkem 14. století ustal kolonizační ruch, půda vhodná pro obdělávání byla obsazena, úporné mýcení lesů dlouhodobě nepříznivě ovlivňovalo mikroklima, zorávání pastvin negativně působilo na dobytkařství, maximální úroveň zemědělské techniky této doby byla dosažena a neumožňovala dostatečně kvalitně zúrodnovat půdu. To byly hlavní příznaky stagnace zemědělské produkce. Zemědělská výroba měšťanů se odlišila od výrobně hospodářské struktury vesnické, i když menší města se stále svým charakterem velmi blížila vesnicím. Hospodářská zástavba se většinou přesouvala na předměstí a do blízkého okolí měst. Část feudálních vlastníků půdy se snažila čelit hospodářským potížím zvýšením nátlakem na sedláky a usiluje o zvýšení feudální renty i ochranu svých výsad. Čímž vyvolala četná povstání lidových mas. Např. ve Francii vrcholila lidová povstání proti zesilující se moci feudální monarchie, přičemž nejvýznamnější z nich byla Jacquerie²⁴¹ z roku 1358.

V této době se velmi rozvinulo evropské zahradnictví, kultivované městské zahrady nepostrádaly ani okrasné motivy. Městské zahradnictví souviselo v počátcích s vyspělým klášterním zelinářstvím i ovocnářstvím, kultivovaly se kořenné i zelinářské zahrádky i ovocné sady většího rozsahu. Vinařství se rozšiřovala ve středoevropských oblastech, a to také zejména v kláštorech, postupně se stalo charakteristickým odvětvím městského zemědělství. Od 16. století městské vinice zanikaly nejprve v oblastech, kde pro pěstování vinné révy nebyly vhodné přírodní podmínky. Kromě ovocných sadů se zakládaly i chmelnice, pěstovaly

²³⁹ Tyto výpočty jsou do jisté míry sporné, neboť záleželo na výskytu epidemií, hladomorů i možnostech celkového růstu objemu zemědělské produkce.

²⁴⁰ NOVÝ, Luboš, et al. *Dějiny techniky : V Československu do konce 18. století*. Vydání I. Praha : Academia, 1974. s. 157

²⁴¹ Jacquerie (Jakub – prost'áček) bylo hanlivé přízvisko, které dala šlechta podrobeným rolníkům.

se okurky, dýně, melouny, zelí i cibule, rozšířilo se používání šafránu jako koření, barvířské suroviny i léku.²⁴²

4.3.7 Protikladné tendence ve vývoji zemědělství v Evropě 16. – 18. století²⁴³

Období pozdního středověku, od 16. do poloviny 18. století, se v Evropě obecně vyznačuje postupným formováním kapitalistického řádu v rozkládající se feudální společnosti. Charakteristickým jevem byl rozvoj výroby pro trh a celkové zesílení zbožně peněžních vztahů na venkově. Kapitalistická výroba se však projevovala v jednotlivých oblastech různě. Jednoznačně se zformovala ve velkých obchodních a průmyslových městech Itálie a Nizozemí a v anglickém zemědělství. V Polsku, Německu i Čechách kapitalistický vývoj příliš nepokročil a tamní šlechta se přikláněla ke zpětnému postupu, tedy k feudálním formám vykořisťování rolnictva, které byly označovány za druhé nevolnictví. To se vyznačovalo především:

- „zvětšováním renty v úkonech – roboty, a to jak relativně (ve srovnání s hodnotou ostatních druhů feudální renty), tak i absolutně,
- stupňovaným právním omezováním osobní svobody, připoutáním k půdě se všemi tvrdými sociálními důsledky, které z toho vyplývaly.“²⁴⁴

Zemědělství i nadále zápasilo v 16. s nedostatky v technickém vývoji. Nedostatek píče jednak nedovoloval přejít od pasení dobytka ke stájovému chovu, jednak nebylo možno získat dostatek zeleného hnojení. Nedostatečně hnojená pole tak mnohdy poskytovala jen nepatrnou úrodu. Postupně se však objevovaly náznaky výrazného zlepšení, které vedly ke zvýšení produktivity zemědělské činnosti. Mezi nejvýznamnější patřily:

- zavádění nových plodin – ty umožnily přechod ke střídavému způsobu obdělávání půdy,
- zavádění sadby brambor – ta se začala šířit již koncem 16. století v jižní Evropě,
- dovoz kukuřice z Ameriky,
- pěstování rýže – zejména v Itálii,
- pěstování průmyslových plodin – mezi ně patřily len, konopí, boryt barvířství i chmel,
- zvětšování obdělávané plochy díky melioracím.

Kapitalistická výroba se nejvíce uplatňovala a rozšiřovala v **Anglii a Francii**, kde probíhala zejména akumulace kapitálu za podpory rozkládajícího se systému feudálních výrobních vztahů. „*Vývoj výrobních sil, zejména výrobních nástrojů, probíhal v zemědělství*

²⁴² PETRÁŇ, Josef, et al. *Dějiny hmotné kultury I : Kultura každodenního života od pravěku do 15. století*. 1. vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1985. 1 - 488 s.

PETRÁŇ, Josef, et al. *Dějiny hmotné kultury I : Kultura každodenního života od 13. do 15. století*. 1. vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1985. 489 - 1032 s.

²⁴³ HROCH, M. *Dějiny středověku II*. Vydání 1. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1968. Hlava VI. Na cestě k všeobecné krizi feudalismu, s. 306 - 382

²⁴⁴ HROCH, M. *Dějiny středověku II*. Vydání 1. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1968. Hlava VI. Na cestě k všeobecné krizi feudalismu, s. 308

ve srovnání s nezemědělskou výrobou pomaleji.²⁴⁵ K určitému pokroku však došlo i v tomto odvětví. Rostl objem výroby zemědělských produktů, což si vynutilo potřebu zvětšování osevních ploch. Většina ladem ležící půdy byla zorána a využívána jako luk a pastvin (v Nizozemsku byly vysušovány bažiny v hustě obydlených územích). Rozvoji rostlinné i živočišné výroby napomohla i zvýšená poptávka po obilí, potravinách, kůži, vlně, lnu, konopí a dalších technických plodinách. Již v tomto období se v některých oblastech rozvinula vysoká specializace. Např. Nizozemí se zaměřilo na chov krav a vyváželo velké množství mléka i másla, Porýní v Německu vynikalo vinařstvím, Kastilie byla výhradním chovatelem ovcí merinových a vývozcem vlny.

Vývoj kapitalismu v zemědělství byl založen na násilném vyvlastnění rolníků již v průběhu 16. století a v některých oblastech²⁴⁶ silně urychlen konfiskací a rozprodejem klášterních pozemků v době reformace katolické církve. Kapitalistická výroba byla založena na akumulaci kapitálu. Ta spočívala v tom, že jedna z vrstev tehdejší společnosti, kapitalisté, soustředila ve svých rukou značnou část finančních a výrobních prostředků a začala s vyvlastňováním rolnictva. Kapitalista mohl koupit nebo prodat námezdního dělníka, který byl na druhou stranu nucen prodávat svou pracovní sílu a zadarmo poskytovat nadpráci. V klasické formě se tato akumulace projevila pouze v **anglickém** hospodářství, jehož potřeby nebylo tamní zemědělství schopno uspokojovat, a vytvořila předpoklady pro buržoasní revoluci v polovině 17. století. Zabraná rolnická půda byla ohrazována a pronajímána kapitalistickým farmářům – landlordům. To byli společně s příslušníky buržoasie velcí pozemkoví vlastníci. „Proces násilného vyvlastňování sedláků byl v Anglii hlavním prostředkem agrárního převratu, jehož podstatou bylo přebudování feudálního vlastnictví půdy v buržoasní.“²⁴⁷

Církev, jako téměř třetinový vlastník půdy, měla velký zájem na uchování původních vztahů. Avšak po reformě provedené Jindřichem VIII. bylo zrušeno přes 3000 klášterů a jiných duchovních zařízení, půda byla královsky zkonfiskována a formou darů předána nebo za nízkou cenu prodána do rukou buržoasních statkářů. Sílicí poptávka po vlně způsobila jak zvýšení její ceny, tak i investice značné části společnosti do velkých stád ovcí. Velká část zemědělské půdy byla formou ohrazování tyčkovým nebo živým plotem měněna na pastviny a využívána pro intenzivní formu chovu. Souběžně s přeměňováním polí v pastviny pro ovce probíhal však i proces scelování orné půdy, spojený se zaváděním lepšího zemědělského náradí a s melioračními úpravami. Díky tomu se zlepšila produktivita anglického obilnářství a země zůstala i nadále v otázce zásobování obilím samostatnou. Farmář si na určitou dobu propachtoval u statkáře pozemek a odváděl pevně stanovený pacht. Ze svých finančních prostředků pořídil inventář i osivo a z velké části najímal práci zemědělských dělníků – nádeníků. Takto nákladné hospodaření tak mohl vést pouze dostatečně bohatý občan. Rolníci vytvořili v podstatě dvě základní skupiny:

- freeholdeři – svobodní držitelé půdy, tvořili menšinu, platili nepatrnou rentu, směli se svými pozemky volně nakládat,
- copyholdeři – dědiční nebo doživotní uživatelé pozemku, odváděli lordům feudální rentu, skládali přísahu věrnosti.

Agrárním převratem a rozvojem kapitalismu na anglické vesnici zesílil současně proces diferenciacie šlechtictva na novou a starou šlechtu. Mezi nové šlechtice patřili v 17.

²⁴⁵ SKAZKIN, S.D., et al. *Dějiny středověku II*. Vydání I. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1958. s. 12

²⁴⁶ Jednalo se zejména o Anglii a Nizozemí.

²⁴⁷ SKAZKIN, S.D., et al. *Dějiny středověku II*. Vydání I. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1958. s. 240

století všichni ti, kteří získali pozemky vyvlastněných sedláků – zejména zbohatlí sedláci, měšťtí boháči či úředníci.

Nejpočetnějším státem Evropy byla 15 milionová, v podstatě jednotná, **Francie**. Protože si francouzské rolnictvo dokázalo uhájit svou hospodářskou samostatnost před nároky feudálů, neprojevoval se zde kapitalistický vývoj tak citelně, jak tomu bylo například ve výše uvedené Anglii. Přes 90% obyvatel žilo stále na vesnici a zemědělství mělo podstatně větší význam než průmysl a obchod. Neprosazuje se statkářské hospodářství, ale stále se udržuje hospodaření feudálně závislých sedláků a žebráků. Upevnění maloroľnického hospodářství dalo vzniknout nové horní zámožné vrstvě roľnictva – osobně svobodným sedlákům. A protože se produkty zemědělské výroby produkovaly zejména pro trh a prodávaly na malých místních tržnicích, přenechávali feudálové sedlákům tento prodej včetně veškerého rizika. Sedláci měli na tamní poměry velmi široká práva, mohli se svou půdou volně nakládat či ji prodat i bez předchozího souhlasu pána. Současně však platilo, že každý vlastník musel odvádět feudální poplatek, tzv. census, jehož výše nebyla příliš vysoká. Rozvoj peněžních vztahů a přechod od naturální renty k té peněžní měl pro sedláky vážné existenční důsledky. Většina z nich nebyla schopna odvádět peněžní poplatky v přesně stanovených lhůtách a byla nucena se, často i lichvářsky, zadlužovat.²⁴⁸

Silně feudální zemí bylo **Španělsko**, ve kterém panovaly velmi složité agrární vztahy na vesnici. Převážná většina španělských roľníků byla feudálně závislá na církevních i světských pánech. Těmi nejhudšími byli Moriskové, usazení na málo úrodné půdě, z níž museli odvádět jednu třetinu úrody pánovi. Byli však výbornými znalci technických metod pěstování a dokázali i v nehostinných podmínkách úspěšně pěstovat olivy, víno, cukrovou třtinu či moruše. Neúrodnost půdy na jedné straně a hojnost pastvin na straně druhé značně rozšířily chov ovcí, který se stal hlavním odvětvím španělského zemědělství. Získaná vlna byla určena především pro potřeby rostoucího vývozu. Proto také docházelo k rozšiřování pastvin, které však nevedlo k uvolnění pracovní síly, ale naopak k ochuzování roľníků a stagnaci zemědělské výroby.

V Nizozemí se stali kapitalisty bohatí sedláci, měšťané a šlechtici, kteří zabírali obřinové pozemky, zotročovali roľníky a užívali námezdní pracovní síly, zaměstnávali čeledí. Na severu země převážily tyto kapitalistické vztahy již během 16. století. Těsné sepětí s trhem a orientace na výnosné technické plodiny pak urychlily sociální diferenciaci ve společnosti.

V severní Evropě byly ještě stále silně patrné pozůstatky rodové společnosti, rozhodující podíl na skandinávském venkově měla stále vrstva svobodných roľníků. V národním hospodářství těchto zemí hrál vedle rybolovu značnou úlohu i chov dobytka. Např. **dánské zemědělství** bylo schopno zásobovat města obilím, máslem, dobyt看em i rybami. I díky tomu jako první ze severní Evropy navázalo kontakty s trhem. Naproti tomu **Švédsko** bylo řídko obydleno, zaostanou agrární zemí, kde stále převládal dvojpóľní systém a pěstoval se zejména ječmen, kromě toho bylo rozšířeno i žďáření. Sedláci, usazení na pozemcích šlechty a církve, měli stále ještě osobní svobodu. Nejchudší ze všech severských zemí bylo **Norsko**. Nehostinné přírodní podmínky neumožňovaly rozvoj zemědělské výroby, obilí bylo málo a bylo nutné ho dovážet. Hlavním zdrojem obřivy se stal rybolov a částečně i chov dobytka. Převážnou část sedláků tvořili osobně svobodní držitelé církevních, kráľovských i šlechtických pozemků, kteří odváděli naturální feudální rentu.

V **střední Evropě** se nejpatrněji rozvinuly tendence pozdně feudálního zemědělství. Rozvoj zbožně peněžních vztahů způsobil hospodářský úpadek zejména drobné šlechty, což

²⁴⁸ Jednou z možností byla i hypotéka čili zastavení půdy, které mělo formu naturální nebo peněžní renty. Nebylo neobvyklé, že zastavená půda byla znovu zastavena.

se projevilo snahami o zvýšení příjmů a podílů na výrobě zboží. Severovýchodní země prosazovaly počátkem 17. století znevolňování, zvláště silné tendence se projevily po potlačení rolnického povstání Dožova v Uhrách. Na rozdíl od toho se na západě a jihozápadě uchovala převaha drobných rolnických hospodářství.

Zemědělství českých zemí

Nejstarší zemědělci²⁴⁹

Nejstarší zemědělci na našem území se objevovali kolem 5. – 4. tisíciletí př. n. l., kdy lovecko-rybářská společenství byla nepočetná a neschopná být jediným zajišťovatelem obživy. Jednalo se především o obyvatele Přední Asie, kteří ve velmi příhodných životních podmínkách vytvořili vhodné prostředí pro rozvoj kultury, postupně kolonizovali i další území východní a střední Evropy a přinesli s sebou nové výrobní principy – základ produktivního hospodářství. Osídlovány byly oblasti při velkých řekách, u nás při tzv. dunajské cestě. Neolitická „společnost“ se vyznačovala usedlejšími způsoby života a primitivní zemědělskou prací. O systému polnohospodaření osad nejstarších zemědělců napovídají i četné výzkumy, např. v Bylanech u Kutné Hory nebo v Mohelnici. Zcela převládalo stěhovavé zemědělství na nejlepších, nejúrodnějších, půdách do nejvyšších nadmořských výšek. Pole byla obdělávána kopaničářským způsobem, a protože neexistovaly žádné způsoby hnojení, byla půda po vyčerpání opouštěna, což vedlo k její nadměrné spotřebě. S rozrůstajícím počtem obyvatel nebyla pole schopna osady uživit. Největšího významu nabývalo pěstování pšenice. Druhou významnou roli hrály ječmen a proso. Nálezy hovoří také o domestikaci a chovu hovězího dobytka, vepřů, ovcí, koz a později i koní. Primitivní orba byla založena na používání dřevěných či pahorkových nástrojů. Využití tažné síly zvířat je datováno až do období pozdního neolitu²⁵⁰.

I v době **bronzové a železné**, jakožto ještě po dlouhou dobu vývoje lidstva, bylo primárním výrobním odvětvím zemědělství. Lze jen předpokládat, že jeho produktivita musela, i vzhledem k růstu populace, postupně růst. K pěstovaným obilninám přibývaly ještě oves a žito. Pěstoval se koňský bob, hrách a čočka. Obilí se žalo bronzovými srpy, ručně drtilo na zrnotěrkách a ukládalo v jámách a později nádobách hruškovitého tvaru, které byly povětšinou zasazeny do země.

Patrný rozvoj s sebou přineslo období doby laténské a s ní **Keltové**, kteří v této době osídlili v několika vlnách naše země. Především zemědělská technika se posunula výraznějším krokem vpřed. Poprvé od této doby se oralo malou symetrickou železnou radlicí, žetí se provádělo železnými srpy a kosami. K mletí obilí se využíval sice ještě ručně poháněný, ale již rotační mlýn. Lov a rybolov měly funkci spíše doplňkové výživovací základny.

Značný a vzestupný vývoj zemědělské techniky během slovanského osídlení výrazně ovlivnil podobu a význam celého zemědělství. **Slované** osídlovali naše území koncem 5. a během 6. století, jednalo se o postupnou zemědělskou kolonizaci. K orbě se využívala železná radlice s krojidlem, půda se připravovala motykami a při žnících se žalo železnými srpy. Co se rostlinné výroby týče, vysévaly se všechny základní druhy obilí a značného významu

²⁴⁹ NOVÝ, Luboš, et al. *Dějiny techniky : V Československu do konce 18. století*. Vydání I. Praha : Academia, 1974. 672 s.

²⁵⁰ období zhruba poloviny 4. tisíciletí př. n. l.

nabývalo proso. Výnosy obilnářství nebyly sice vysoké, ale pokrývaly jak spotřebu tehdejšího obyvatelstva, tak vytvářely zásobu osiva. Úroda se skladovala v jámách s vysušenými nebo vypálenými stěnami. Tím bylo možné udržovat dostatečnou zásobu pro případ neúrody nebo nepřátelského vpádu. Skladované obilí bylo buď sušeno, nebo také praženo, protože nejoblíbenějším obilným pokrmem Slovanů bylo, tzv. pražmo.

K zemědělství se řadilo v této době ještě sadařství. Je výzkumně doloženo pěstování broskvoní, jabloní a hrušní, ale i třešní, vlašských ořechů a v teplejších oblastech i vinné révy. Chov, zejména hovězího, dobytka byl velmi důležitou součástí života lidí na vesnicích.

Raný a vrcholný středověk v českých podmínkách

V průběhu **raného středověku** zvýšilo zemědělství natolik svou produktivitu, že mohla být odváděna tzv. feudální renta. Zemědělství lze již chápat v pravém slova smyslu, tedy jako rostlinnou a živočišnou výrobu. Rozvoji zemědělské výroby napomohly následující faktory:

- přechod od přílohového hospodářství k pravidelným úhorovým soustavám – dvojhonné a trojhonné hospodářství,
- zdokonalování techniky obdělávání půdy – orebniho náradí a postupné zavádění pluhu,
- převaha záprahové formy nad ruční.

Počátkem středověku počínalo mít obyvatelstvo problémy s vyčerpáváním vhodných ploch pro kultivaci, proto se vedle zúrodnování luk, pastvin i lesa vraceli zemědělci do oblastí, které po vyčerpání opustili, ale jejichž úrodnost se po čase obnovila. Jedním z důvodů byla také snazší obdělavatelnost těchto půd oproti novým plochám s trvalým porostem.

Osevní plán trojhonné soustavy spočíval v rozdělení plochy polí na podíly ozimů, jařin a úhorů. Princip spočíval v podstatě v tom, že se pravidelně opakoval jednou za dva roky jednoletý úhor. Charakteristickým znakem rostlinné výroby bylo pěstování plodin na všech možných místech, bez ohledu na přírodní podmínky, neexistovala tedy žádná specializace na určité plodiny. Nadále převládalo pěstování obilovin – pšenice, žito, ječmene, ovesa a prosa, luskovin – hrachu a čočky, běžně se pěstovaly i technické plodiny – len a konopí. Z římské oblasti se rozšířilo i vinařství. Během 10. – 13. století bylo běžně využíváno výnosů chmelařství. Živočišná výroba se vyznačovala především nízkou užitkovostí. Z domácích zvířat se poměrně značně rozšířil chov ovcí, které poskytovaly všestranný užitek – maso, mléko, potažmo sýr, vlnu. Dále se chovali koně, hovězí dobytek, prasata i drůbež. K ustájení dobytka i koní se užívaly chlévy, které byly často pevně spojené s příbytkem. S ubýváním lesa je spojeno zavádění pokročilejších forem domácího včelařství, do 14. století byl med prakticky jediným sladidlem. Současně sloužil k přípravě oblíbeného nápoje – medoviny.

Vrcholný středověk, období 13. – 16. století, se v českých zemích z pohledu zemědělství vyznačoval:

- všeobecným rozšířením zemědělské výrobní techniky,
- masovým zaváděním trojhonné soustavy,
- používáním pluhu,
- rozvojem rybníkářství,

- společenskou dělbu práce,
- přechodem od naturální renty k peněžní.

Sousedská občina, která doposud přetrvávala na Slovensku, byla v postupném rozkladu, šlechta vytlačovala rolníky i ze zbytku občinových pozemků, ustupovalo i společné hospodaření v rámci velkorodiny. Vnitřní kolonizace, prováděná domácím obyvatelstvem, byla doplněna kolonizací vnější. Feudálové začali obydlovat pohraniční oblasti převážně německými kolonisty, na základě emfyteutického práva. Podstata tohoto práva spočívala „v dědičné držbě půdy, čímž se dociloval větší zájem rolníků na zvyšování produkce.“²⁵¹ Na mnoha místech probíhala kolonizace i po skončení německého osidlování. Zejména na Slovensku vrcholí v 16. a 17. století valašská pastýřská a kopaničářská kolonizace. Nově kolonizované oblasti byly především horské s geograficky a klimaticky nepříznivými podmínkami, většina obyvatelstva nově vzniklých osad se zemědělstvím původně nezabývala. Hospodářství zde mělo pouze doplňkový charakter a velmi dlouho se udrželo i kopaničářství – zpracování půdy motykou²⁵².

Jedním z faktorů, který zvýšil produktivitu zemědělství, bylo i zdokonalené obdělávání půdy. Největší pozornost byla věnována úhoru, který se hnojil a několikrát zaorával. Vždy po úhoru byly sety nebo sázeny ty nejurodnější a nejnáročnější plodiny (zejména ozimy – pšenice a žito). V některých oblastech se udrželo setí ovsa, jehož význam však postupně upadal. Obilí se ale již prokazatelně vyváželo za hranice.

Vedle zvyšování intenzity setí obilovin značně stoupla úroveň pěstování speciálních plodin – vinné révy²⁵³, chmele a lnu i konopí. Začala i jejich částečná specializace, tzn., pěstovaly se v oblastech, kde byly pro ně alespoň trochu příhodné podmínky. Kromě toho se sel i mák, hořčice a řepka, zelí a okurky. O chovu dobytka je jen velmi málo dochovaných informací. Došlo sice k určitému zintenzivnění živočišné výroby, ale nehrála zdaleka tak důležitou roli jako obilnářství. Dobytek i ostatní produkty živočišné výroby se stále dovážely. Říční rybolov ustoupil do pozadí stále více se prosazujícím rybníkářství. Lov se stal privilegovanou výsadou a zábavou feudálů. Od 13. století byla většina lesů ve vlastnictví feudálů, od 14. století se pak objevují první zákazy dalšího mýcení, omezuje se kácení dříví i pastva dobytka v lese.

Naše zemědělská výroba do konce 18. století

V období 16. – 18. století se objevily první signály k přechodu k intenzivnějšímu způsobu hospodaření. Mezi nejvýznamnější patří:

- vyvrcholení stavu feudální zemědělské výrobní techniky,
- rozšiřování pěstování intenzivních plodin - zejména pšenice a ječmene,
- specializace výrobních oblastí,
- zavádění individuálních osevních postupů, intenzity hnojení a omezování úhoru,
- obdělávání polí v závislosti na přírodních a klimatických podmínkách,

²⁵¹ NOVÝ, Luboš , et al. *Dějiny techniky : V Československu do konce 18. století*. Vydání I. Praha : Academia, 1974. s.162

²⁵² Např. obilí se selo na strniště, které se po zasetí ručně překopávalo, nebo se selo do překopaného strniště.

²⁵³ Vinařství a pěstování vinné révy dosáhlo největšího rozkvětu za vlády Karla IV.

- zúrodnování lesních okrajů,
- zavádění stájového chovu dobytka,
- pěstování píce – jetele, vojtěšky, směsky a okrajově pak krmné řepy.

„Růst rentability zemědělského podnikání vyvolaný „cenovou“ revolucí vedl ke koncentraci pozemkového vlastnictví, vytvoření pozemkové základny velkostatku a dal popud k dalšímu rozvoji zemědělské výroby na feudálním základě.“²⁵⁴ Pro feudální statky bylo typické utužování nevolnických a robotních vztahů, ale současně i zmenšování rozsahu půdy obhospodávané ve vlastní režii. Panská půdy byla skupována především tkalci, kteří na základě emfatického práva kupovali zejména menší pole. Ve druhé polovině vrcholí hospodářsko-sociální diferenciaci. Ve společnosti se objevují tři základní vrstvy obyvatelstva:

- soběstační hospodáři,
- bezzemci,
- příslušníci malozemědělsko-chalupnických zemědělských závodů.

Důležitým pramenem pro studium zemědělské výkonnosti byl Josefský katastr z let 1784 – 1789. Jednotlivé kusy polí v něm byly měřeny, označovány čísly a zjišťován byl také jejich výnos, který se vyjadřoval ve čtyřech hlavních druzích obilí. Na základě toho byl vypočítán základ daně.

Následující tabulka ukazuje celkovou výměru orné půdy a celkový výnos v Čechách a na Moravě v původních i přepočtených jednotkách.

Tabulka - Celková výměra orné půdy a výnosy v Čechách a na Moravě 1784 - 1789

Oblast	Celková výměra orné půdy		Celkový výnos	
	v rakouských jitrech	v ha	v měřicích	v hl.
Čechy	3.609.360	2.075.382	24.442.349	15.028.867
Morava	1.853.033	1.065.494	13.245.030	8.415.693
Celkem	5.462.393	3.140.876	37.687.379	23.444.560

Zdroj: Vlastní zpracování z podkladů knihy NOVÝ, Luboš, et al. *Dějiny techniky : V Československu do konce 18. století*. Vydání I. Praha : Academia, 1974. 672 s.

Výpočet výše uvedených výsledků vychází z následujících převodních vztahů:

- 1 měrice (na obilí) = 0,615 hektolitrů²⁵⁵
- 1 rakouské jitro = 0,575 ha²⁵⁶

„Při tehdejšímu počtu obyvatelstva 2.750.000 připadalo v Čechách na 1 osobu 7 strychů obilí (6 a 1/2 hl).“²⁵⁷ Výnosy obilí však značně kolísaly jak podle úrodnosti jednotlivých polí, tak i podle úrodnosti let. Zdokonalené orební nářadí se stále více přizpůsobovalo místním podmínkám, kromě pluhu se vyrábělo i doplňkové nářadí – rádla a háky. V daleko větší míře se využívalo železa. K tažení se používala síla koní, tažní voli byli

²⁵⁴ NOVÝ, Luboš, et al. *Dějiny techniky : V Československu do konce 18. století*. Vydání I. Praha : Academia, 1974. s.342

²⁵⁵ *Jednotky.cz : převody jednotek* [online]. 2002-2010 [cit. 2010-12-11]. Měřice (na obilí) - převod jednotky. Dostupné z WWW: <<http://www.jednotky.cz/objem/merice/?hodnota=1>>.

²⁵⁶ *Jednotky.cz : převody jednotek* [online]. 2002-2010 [cit. 2010-12-11]. Rakouské jitro - převod jednotky. Dostupné z WWW: <<http://www.jednotky.cz/obsah/rakouske-jitro/>>.

²⁵⁷ NOVÝ, Luboš, et al. *Dějiny techniky : V Československu do konce 18. století*. Vydání I. Praha : Academia, 1974. s.344

zapřahání jen v některých oblastech. Současně se v této době poprvé objevila specializace, která s sebou přinesla i rozvoj agrotechniky, úpravu osevních systémů a způsobů hnojení. Do původních osevních plánů byly včleněny meziplodiny jako hrách, vikev či čočka, které jednak zúrodnily půdu a používaly se jako zelené hnojení, jednak poskytovaly dostatek suché píce pro rostoucí počet dobytka.

Od 16. století se zvyšuje pozornost na pěstování ječmene a pšenice, které sloužily k výrobě sladu a škrobu. Nejen k obživě, ale i k výrobě došku, povřísel a nádob se používalo jarní i ozimé žito. Obilí se stále selo ručně z plátěných rozsívek. Hustota setby se řídila kvalitou půdy, proto se chudší půdy osívaly zpravidla řidčeji. Sklizňové nářadí nedoznalo výrazných změn, u obilovin převládalo žetí srpem, částečně pak kosou. Suché obilí se sváželo do stodol, kde bylo pomocí cepů mláceno. Sláma se pak vázala do otepí a rovnala do stohů. Vymláčené obilí se prohazovalo lopatou na hromadu a následně čistilo na sítěch. Mezi měrné jednotky obilí patřily: korce, měrice, lukná, věrtele nebo čtvrtě.

Důležitou součástí potravy a současně vhodnou předplodinou se nejen u nás, ale i v celé střední Evropě, stala pohanka. Vhodným doplňkem potravy byl vedle čtyř hlavních obilovin i hrách, který částečně nahrazoval brambory. Na vrchnostenských statcích se částečně pěstovala i čočka. Z přadných rostlin byly nejdůležitější len a konopí, které vyžadovaly chladnější podnebí, úrodnější půdy a důkladné obdělávání. Vyskytovaly se zejména v horských oblastech, ve východních Čechách i Českomoravské vrchovině. Z okopanin se postupně prosazovala řepa, brambory se začaly pěstovat až v polovině 18. století. Jako olejnina se pěstoval mák, ze semen hořčice se připravovaly různé omáčky a pokrmy. Z našich druhů zeleniny byly nejrozšířenější zelí a kapusta, pěstovala se i cibule, česnek, mrkev i melouny. V menším se prosadily další druhy zeleniny a koření, např. okurky, salát, květák, fazole, celer či rajská jablka.

Intenzivní plodinou, jejíž pěstování bylo velmi náročné, byl chmel, který se pěstoval všude tam, kde byly příhodné podmínky – především dobře obděláný a hnojený pozemek. Významné chmelařské oblasti produkovaly pro trh, bylo to na Mladoboleslavsku, Klatovsku, Ústecku, Žatecku či Sokolovsku. Také ovocnářství mělo své vyhraněné oblasti na Litoměřicku, Lounsku, Jičínsku, v okolí Prahy, na Znojemsku a Brněnsku. České i slovenské ovoce se vyváželo do zahraničí, velká poptávka po něm byla znakem vysoké vyspělosti našeho ovocnářství.

Živočišná výroba se zaměřila na chov ovcí, koní, skotu, prasat a drůbeže, od chovu koz se postupně ustupovalo. Chovu koní byla věnována značná pozornost, zvláště založení císařského hřebčince v Kladrubech v 16. století položilo základní kameny šlechtění koní, koně kladrubskeho, u nás. Odolný a výkonný, užitkový, skot se získával většinou vlastním odchovem, dovoz nenabyl většího významu. Na počátku se stále využívalo pastvy, ale ve 2. polovině 18. století se v souvislosti se zaváděním pěstování pícnin jako předplodin objevily počátky stájového chovu a počty skotu se začaly zvyšovat. „*Zatímco v r. 1770 bylo v souvislosti s akcí rozdělení pastvin v Čechách hlášeno 750.000 kusů hovězího dobytka, v 90. letech udává podrobnější statistika již 1. 227.000 kusu všeho hovězího dobytka.*“²⁵⁸ Současně s chovem dobytka se rozšiřoval extenzivní chov ovcí, které poskytovaly bohatý užitek. Podle některých studií se přidávalo ovčí mléko do kravského, aby bylo dosaženo zkvalitnění kravského sýru. Chov prasat byl stále extenzivní, založený výlučně na pastvě na úhorech a v listnatých lesích. Nezbytnou součástí zemědělského hospodářství byla drůbež, která byla i důležitou složkou naturální renty.

²⁵⁸ NOVÝ, Luboš, et al. *Dějiny techniky : V Československu do konce 18. století*. Vydání I. Praha : Academia, 1974. s.364

Vývoj zemědělství v období 1815 – 1914²⁵⁹

Pro oživení v zemědělské oblasti byl významný rok 1781 a s ním spojené zrušení nevolnictví, které vyvolalo hospodářské uvolnění, větší podporu ze strany státní moci a umožnilo prodávat zemědělské produkty za vyšší ceny.

Již ve druhé polovině 18. století vyvstala snaha celkově povznést zemědělství a zvýšit tak produktivitu zemědělské práce. Přispěly k tomu jednak reformy císaře Josefa II., jednak podpora vědy a vzdělání ze strany rakouského státu. „*Tak po vzoru jiných evropských zemí byla z podnětu císařovny Marie Terezie v roce 1769 založena Společnost pro orbu a svobodné umění v Čechách, která byla v roce 1789 přejmenována na c.k. Vlastenecko-hospodářskou společnost v Království českém.*“²⁶⁰ Usilovala o zvelebení jednotlivých oborů zemědělské výroby²⁶¹, což se projevilo především v zavádění nových plodin – jetele, vojtěšky, směsky, brambor i cukrové řepy²⁶². Vlastenecko-hospodářská společnost výrazně přispěla k rozvoji našeho zemědělství a na svém významu nabyla zejména před rokem 1848.

K obohacení zemědělství v evropském konceptu přispělo i zlepšení dvou druhů zemědělského nářadí. Josef Wunderlich zdokonalil činnost secího stroje na obilí a zásadním způsobem tak ovlivnil kvalitu setby (1774 – 1778). Druhý významný pokrok učinili v roce 1827 bratřenci Václav a František Veverkové z Rybitví u Pardubic zdokonalením pluhu, který měl nově válcovitou radlici, pro kterou se vžilo označení **ruchadlo**. Během dalších 20 let byla česká ruchadla známá po celé střední Evropě.

Na pěstování řepy a výrobě cukru se aktivně podílela již v první polovině 19. století výše uvedená Vlastenecko-hospodářská společnost. Pěstovala se jak technická cukrovka (pro výrobu cukru), tak řepa krmná (pěstovaná jako pícnina). Napoleonův zákaz dovozu cukrové třtiny ze zahraničí velmi napomáhal jejímu pěstování, avšak po Napoleonově porážce a prudkém nárůstu dovozu levnějšího cukru ze zahraničí přišla i první cukerní krize v českých zemích. Současně se, po napoleonských válkách, v letech 1821 – 1830 znásobil pokles cen rostlinné zemědělské produkce, zejména pak obilí, jehož ceny klesly o 30 – 50%. Ceny produktů živočišné výroby klesly jen mírně. Od poloviny 19. století vyvstávaly velké rozdíly mezi úrodnými a neúrodnými oblastmi českých zemí.

²⁵⁹ JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. 471 s. ISBN 80-246-1035-3(brož.).

²⁶⁰ JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1035-3(brož.). s.96

²⁶¹ rozvoj lnářství, zvelebení chovu ovcí, šíření nových plodin, zavádění střídavého hospodářství, zavádění stájového chovu, nového nářadí, podpora zemědělského pokusnictví a výzkumu

²⁶² Řepa získala svůj příjmenek „cukrová“ začátkem 19. století. Pro řepu cukernatou se postupně vžilo označení cukrovka, krmná řepa byla označována jako kravská neboli kvaka.

Podíly plodin na ploše obdělávané orné půdy v roce 1846 udává následující tabulka:
Tabulka - Podíl plodin na ploše obdělávané orné půdy v roce 1846

Plodina	Podíl na obdělávané orné ploše
Žito	34%
Oves	27%
Ječmen	16%
Pšenice	11%
Okopaniny, včetně brambor	6%
Len a konopí	2%
Ostatní	4%

Zdroj: Vlastní zpracování z podkladů knihy JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006.

Do této doby uplatňovaná tradiční trojhonná soustava²⁶³ byla u nás²⁶⁴ po vzoru hospodaření ve Flandrech a Anglii postupně nahrazována soustavou střídavého hospodaření, neboť nebyla již schopna dosahovat vyšších výnosů jak v živočišné, tak i rostlinné výrobě. „Význam střídané osevní soustavy, respektive střídavých osevních postupů spočíval hlavně v tom, že pro každou následující plodinu byla vybírána nejvhodnější předplodina a že žádná plodina nepřicházela dvakrát po sobě.“²⁶⁵ Úhor, do této doby hlavní činitel obnovy úrodnosti půdy, byl nahrazen lepším hnojením, kultivací půdy i skladbou plodin v osevním postupu. Pěstování červeného jetele a vojtěšky (obecně intenzivnější rostlinná výroba) na straně jedné provzdušňovalo půdu a zásobovalo ji kyslíkem, na straně druhé poskytovalo dostatek zelené i suché píče, čímž zvýšilo zájem o chov hovězího dobytka. Tento systém, rozvíjející se z počátku pouze na velkostatecích a od 70. let 19. století používaný i rolnictvem, položil základy moderního polního hospodářství a zemědělské výroby.

Kromě výše uvedeného červeného jetele a vojtěšky se pěstovaly průmyslové plodiny – řepka, brambory, ječmen, čekanka i len, z obilovin pak žito, pšenice, ječmen, oves²⁶⁶, v menší míře i proso, teplejší podnebí vyžadující pohanka se v našich podmínkách příliš neuchytila. Jako původně okrasná se ve velkém rozsahu začala pěstovat i kukuřice. Významnou úlohu sehrávaly i luskoviny, které se také používaly při přechodu od trojhonného ke střídavému hospodářství. Mezi ně patřily hrách, čočka, vikev, bob polní a fazole, výjimečně se vyskytovalo pěstování vlčího a sojového bobu či hrachoru. Z Jižní Ameriky byly dovezeny brambory, které se u nás začaly úspěšně šlechtit po první světové válce. Zeleninu, pěstovanou na konci 19. století na ploše 30.000 ha, představovaly okurky, brukve, cibule, česnek, zelí a květák, celer, mrkev i kapusta. Zavádělo se pěstování póru, špenátu, salátu, rajčat, paprik i ředkviček.

V souvislosti s rostlinnou výrobou byl důležitým faktorem celkový výnos sklizní. Sklizeň pšenice vzrostla v letech 1848 – 1930 o 150%, sklizeň brambor o 470%, téměř ve stejném období se hektarové výnosy zvýšili dvojnásobně. Následující tabulka ukazuje výnosy hlavních plodin v Čechách během 19. století.

²⁶³ Hospodaření probíhalo v cyklu ozim, jař a úhor.

²⁶⁴ První zmínky o používání těchto postupů pochází z roku 1808 z Libochovic v Čechách a z Kounic na Moravě.

²⁶⁵ JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1035-3(brož.), s. 104

²⁶⁶ Oves byl důležitou obilovinou v chudých horských oblastech, z jeho mouky se připravoval chléb i ovesná kaše.

Tabulka - Průměrné výnosy hlavních plodin v Čechách v 19. století

Plodina	1801 - 1850	1870 - 1879	1894 - 1904
	q/ha	q/ha	q/ha
Pšenice	11	12,1	14,1
Žito	9,5	10,8	11,4
Ječmen	9	11	14,1
Cukrovka	150	175	252
Brambory	50 - 100	72	84,3
Jeteloviny	20 - 30	25 - 35	28 - 40

Zdroj: Převzato a upraveno z knihy JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1035-3(broz.). s. 118

Jejich zvýšení na konci 19. století bylo dosaženo zejména rozšířením průmyslových hnojiv a zaváděním mechanizace do zemědělství. Ta obdělávala půdu kvalitněji, čímž zvyšovala její úrodnost a podpořila jak výnosy rostlinné výroby, tak užitkovost ve výrobě živočišné.

Značně kolísavý a nestabilní vývoj cen nejen obilovin dokládá další tabulka, která shrnuje ceny základních zemědělských produktů v pětiletých průměrech:

Tabulka - Průměrné ceny zemědělských výrobků v Čechách v korunách

Období	Pšenice 1hl	Žito 1hl	Ječmen 1hl	Oves 1hl	Hov. maso 1kg	Máslo 1kg	Vlna 1q
1841 - 1845	10,58	7,75	5,96	4,20	0,40	1,01	370
1846 - 1850	13,52	10,43	7,86	4,67	9,48	0,95	387
1851 - 1855	51,72	12,72	9,54	5,87	0,54	1,21	415
1856 - 1860	15,28	10,50	8,35	5,38	0,65	1,31	510
1861 - 1865	15,15	10,27	7,95	5,13	0,71	1,49	503
1866 - 1870	17,70	13,9	10,55	6,60	0,83	1,69	441
1871 - 1875	21,07	14,42	11,97	7,56	1,04	1,72	437
1876 - 1880	19,68	14,61	12,54	7,87	1,13	1,92	419
1881 - 1885	16,30	13,29	11,13	7,31	1,19	2,05	260
1886 - 1890	13,90	10,73	10,38	6,50	1,16	1,90	190
1891 - 1895	13,61	10,99	10,82	7,07	1,21	2,04	-
1896 - 1900	13,96	11,06	10,89	6,89	1,28	2,07	-
1901 - 1905	13,91	11,17	11,36	7,56	1,40	2,10	-
1906 - 1910	19,18	14,80	13,44	10,30	1,42	-	-

Zdroj: JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. s. 119

Živočišná výroba se vyznačovala snahou o mléčnou a masnou užitečnost. V roce 1871 byla zavedena Česká kniha plemenná hospodářských zvířat, která dokládala hodnotu plemen, jejich původ a informace o čistokrevnosti. Rozšířil se chov skotu²⁶⁷ i koz, maso a sádlo přinášel chov prasat²⁶⁸. Od chovu ovcí se po první polovině 19. století upouštělo zejména kvůli poklesu ceny vlny, i samotných zvířat. Stále většího významu nabýval i chov drůbeže, který se na některých velkostatech orientoval především na vývoz.

²⁶⁷ Jednalo se zejména o alpský skot dovážený ze Švýcarska, výjimečně pak z Anglie.

²⁶⁸ zejména chov stájový

Tabulka - Intenzita živočišné výroby v Čechách 1837-1910

Druh	1837		1869		1890		1900		1910	
	1000 ks	index	1000 ks	index	1000 ks	index	1000 ks	index	1000 ks	index
volí	301	100	330	110	371	125	370	123	371	123
krávy	737	100	883	120	987	134	1 082	147	1 124	153
ostatní skot	215	100	389	139	664	238	806	289	800	287
skot úhrnem	1 253	100	1602	128	2 022	261	2 258	180	2 295	183
ovce	1 517	100	1106	73	424	28	228	15	153	10
prasata	244	100	270	111	514	211	689	282	1 014	416
koně	160	100	194	121	216	135	230	144	251	157
kozy	101	100	194	192	334	331	316	313	406	402
Dojivost krávy l/rok:										
		900		1 050		1 450		1 650		1 750
Na 100ha zemědělské půdy vyrobeno kg:										
		217		279		411		513		566
Na 100ha zemědělské půdy vyroben kg masa, mléka, hovězí a vepřové živé hmoty										
		1 316		2 150		3 127		3 820		4 814
Na 1 obyvatele připadá výroby:										
hovězího masa v kg		7,5		11,1		14,3		15,6		16,5
vepřového masa v kg		2,3		2,9		4,6		5,7		8,6
úhrnem		9,8		14		18,9		21,3		25,1
mléka v l		161		182		248		286		295
index		100		113		154		178		183
mléka v l / den		0,44		0,50		0,68		0,78		0,81

Zdroj: Převzato a upraveno z knihy JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1035-3(brož.). s. 124

Rostla produkce na jednotku zemědělské půdy, zvyšoval se i absolutní stav hospodářských zvířat, méně pak rostla průměrná užitkovost.

Jak dokládají výše uvedené tabulky, rostl objem a intenzita jak rostlinné, tak především živočišné výroby. „*Tak např. zatímco se rostlinná výroba na Moravě v posledních třech desetiletích 19. století ve svém objemu zvýšila o 87% a ve své hodnotě o pouhých 37%, potom objem živočišné výroby vzrostl o 164% a její hodnota o 204 %, přičemž podobné srovnání platí i pro Čechy.*“²⁶⁹ Jestliže rostlinná výroba, základ odvětví zemědělské výroby, převládala na statcích a velkostatech, živočišná přetrvávala, až na některé výjimky, stále v rukou maloroľnických hospodářství.

Složení šlechty, v jejíchž rukou ležela moc v zemi, zůstalo prakticky stejné jako v období před revolučním rokem 1848 a zachovalo se až do první světové války. K významným rodům patřili Lichtensteinové, Ditrichsteinové, Thurn-Taxisové, Colloredo-Mannsfeldové, mimořádný vliv pak měli Schwarzenbergové. Pozemky byly rozděleny na **dominikální**, ty byly ve vlastnictví určitého šlechtického panství, a **rustikální**, což byla půda poddaných vlastněná majitelem daného panství, která byla spojena s mnoha břemeny,

²⁶⁹ JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006.s. 123

službami i peněžními dávkami vrchnosti. Z pohledu obyčejného selského lidu byl tak významný zákon ze 7. září 1848, jímž byla v českých zemích zrušena roboty. Tento zákon rušil nejen poddanství, ale i všechna práva vrchnosti nad poddanými, včetně práv na pozemky. „*Nezvratným faktem a konečným výsledkem zákona o zrušení roboty bylo, že český sedlák se stal skutečným vlastníkem půdy a svého statku*“²⁷⁰, vyrostl ve svobodného občana, i když ekonomické spojení s vrchností přetrvávalo ještě poměrně dlouho. Politickému a společenskému uvolnění napomohl i pád Bachova neoabsolutismu v roce 1859 a zejména pak zemské zákony z let 1868 a 1869, ve kterých bylo stanoveno, „*že každý vlastník statku je oprávněn se svým pozemkovým majetkem zcela svobodně a bez úředního svolení nakládat.*“²⁷¹

Úroveň českého zemědělství v období revolučního roku 1848 bude uvedena v kontextu jeho světového vývoje. V Evropě byla vyspělost značně rozdílná, vysoké úrovně dosahovala Francie, kde byl v roce 1789 zrušen revolucí feudální režim a došlo k rychlé ekonomické diferenciaci rolnictva, dále pak Nizozemí, Flandry i horní Itálie. Nejvyspělejší však bylo zemědělství v Anglii, které bylo spojeno s odchodem venkovského obyvatelstva do průmyslových center. Na venkově převládal vliv velkých vlastníků půdy (landlordů), nejpočetněji byli zastoupeni drobní zemědělci a dělníci. Současně byl postupně upevňován pastýřský systém²⁷². V tzv. podílové formě se uplatnil zejména v Itálii, dále ve Španělsku a Portugalsku. Malí pastýři tu platili velkostatkářům pachtovné téměř ve výši poloviny své produkce, současně však získali sotva polovinu na náhradách za použitý „materiál“. Ve Spojených státech amerických se díky dostatku půdy na jedné straně a nedostatku pracovní síly na straně druhé, rozvinulo hospodářství farmářské. Pro německé, resp. pruské, hospodářství byla typická převaha latifundií²⁷³ a velkostatků a současně nedostatek půdy v rukou středního a drobného rolnictva, které bylo navíc zatíženo dlouhodobými finančními závazky.

Uvolněním feudálního systému a jeho hospodářských vztahů vlivem událostí roku 1848 se u nás otevřel prostor pro kapitalistické podnikání založené na volném trhu a námezdní práci. „*Kapitalismus v českém zemědělství se v podstatě vyvíjel tzv. pruskou cestou, tj. přeměnou a přerůstáním feudálního velkostatku v kapitalistický při zachování pozůstatků feudalismu.*“²⁷⁴ Existovaly tyto druhy velkostatků:

1. Velkostatky komorní, tzv. korunní-císařské – jejich důchody patřily panovníkovi,
2. velkostatky světské šlechty²⁷⁵,
 - a. fideikomisní – celé jmění velkostatku přecházelo na prvorozeného potomka, cílem bylo udržet hospodářskou a politickou moc šlechtických rodů
 - b. alodiální – statky svobodné, samostatné; majitelé s nimi mohli volně nakládat (statky prodat, odkázat i zadlužit)

²⁷⁰ JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. s. 100

²⁷¹ JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. s. 100

²⁷² Pachtýřský (pachtovní) systém = systém, ve kterém se na základě pachtovní smlouvy pachtovatel (majitel pozemku, věci, půdy) přenechal pachtýři na určitou dobu používání určitou „věc“ a pachtýř se zavazuje ponechat tzv. pachtovné.

²⁷³ latifundie = rozsáhlá plocha zemědělské půdy v soukromém vlastnictví

²⁷⁴ JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. s. 102

²⁷⁵ byly zapsány do zemských desek u Zemského soudu v Praze a v Brně a do nich směla být zapsána pouze půda dominikální

-
3. velkostatky církevní,
 4. statky měst a institucí.

V roce 1862 zrušil říšský zákon rustikální léna, došlo k postupnému odstraňování překážek volného obchodu a do hospodaření se začaly promítat některé funkce peněžního a tržního hospodářství. Statkáři začali sledovat rentabilitu svého hospodářského snažení a uplatnil se v této době i systém podvojeného účetnictví. Statky, centra hospodářského pokroku, byly kapitálově silné, měly odborné vedení i dostatečnou rozlohu půdy pro zavádění nových postupů i technického pokroku. Přesto, že kapitalismus podpořil příznivější podmínky pro život a hospodaření selských hospodářství, poddaných, nevyřešil jejich sociální postavení ve společnosti a zejména pak poměr k půdě, na jejímž získání měli zájem všichni. Složení vesnice bylo značně diverzifikované, žili zde sedláci starousedlíci, chalupníci, domkáři, rodiny podruhů i čeledínové.

Následující tabulky ukazují skupiny zemědělců na konci 19. století a podíly selské a velkostatkářské půdy v letech 1756 – 1896.

Tabulka - Sociální skupiny zemědělců a jejich majetkové poměry v roce 1902

Výměra v ha	Zastoupení v %	Poznámka
do 0,5	48,3	rodinný charakter, základní technické vybavení, velká nesoběstačnost; hlavním zaměstnáním byla práce za mzdu a hospodaření sloužilo ke zlepšení životní úrovně; pouze 40% hospodařilo na vlastní půdě
1 – 2		
2 - 5	25	maloroľnická hospodářství, najímala 8,5% stálé a 5,4% sezónní pracovní síly, 64% používalo stroje; nedostatek půdy, pouze 40% hospodařilo na vlastních pozemcích
5 – 10	25,7	střední roľníci v úrodnějších oblastech, zemědělství hlavním zaměstnáním hospodáře, vykazovaly přebytky, využívaly z 25% stálé a z 8% sezónní pracovní síly
10 – 20		střední roľníci a zámožní sedláci v úrodnějších oblastech, vysoký podíl najímané stálé pracovní síly, vybavení mechanizačními stroji, využívali pachtu k rozšiřování hospodářství
20 – 50		majitelé velcí sedláci – statkáři, účastníci veřejného a politického života, zastánci zájmů roľnických hospodářství, vybavení stroji na vodní a elektrickou energii
50 - 100		kapitalistické statkářské podniky, pouhá 2% rodinného charakteru, výkonná zeměděľská technika
100 - 1000		kapitalistické velkostatky; 70% vybaveno výkonnou mechanizační technikou
nad 1000	1%	zabíraly 30% veškeré půdy, šlechta se účastnila veřejného života – zajištění moci v nastupujícím kapitalismu

Zdroj: Vlastní zpracování dle podkladů z knihy JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. 471 s. ISBN 80-246-1035-3(brož.).

Tabulka - Podíl selské půdy a půdy velkostatku v Čechách 1756 - 1896

Roční průměry	Půda selská v %	Půda velkostatku v %
1756 / 1757	57,1	42,9
1839	58,5	41,5
1861 / 1872	62,7	37,3
1896	62,4	37,6

Zdroj: JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1035-3(brož.), s. 111

Ač se dle výše uvedené tabulky podíl půdy velkostatku snižoval, dosahovali velkostatkáři díky úrodným půdám stále nejvyšších výnosů. Méně úrodnou půdu často pachtovali a po jejím zúrodnění brali zpět.

Stejně jako jiná odvětví se ani zemědělství nevyhnulo krizím. Vzhledem k tomu, že od 40. let 19. století prudce rostla produktivita, potýkalo se zemědělství s problémy nadvýroby. Nadprodukce byla způsobena:

- technickým pokrokem,
- novými výkonnějšími dopravními prostředky,

-
- zvětšením obdělávaných ploch,
 - zvýšenou produktivitou.

Prudký pokles cen, zejména pšenice, žita a brambor způsobil dovoz levného obilí z USA, který v letech 1860 – 1880 vzrostl z 5,6 mil. hl. na 52 mil. hl. V českých zemích probíhala agrární krize ve dvou fázích:

1. fáze 1873 – 1878 – probíhala v souvislosti s celkovou krizí nadvýroby v průmyslu,
2. fáze 1879 – 1904.

Je spojena s velkou neúrodou v roce 1882, která zapříčinila dovoz levnějšího uherského obilí, zejména nejvíce vynášející pšenice. V počátcích zmírnil její dopady rozvoj řepařství a bramborářství²⁷⁶. Agrární krize postihla zvláště drobné zemědělce, kteří neměli finanční zdroje ani rezervy a často se zadlužovali lichvářskými úvěry, které nebyli schopni splácet. Začátkem 20. století dosáhlo zadlužení tři miliard korun. Naproti tomu velkostatky dokázaly lépe reagovat na nové podmínky a čelit tak poklesu svých zisků. Koncem 19. století byly zavedeny tzv. pozemkové knihy, které evidovaly veškeré pozemky včetně dluhů a břemen. V důsledku krize došlo také k přesunu orientace na živočišnou výrobu (chov hospodářských zvířat), zvyšovala se i potřeba zavádění ekonomiky hospodaření do řízení zemědělských podniků.

Počátkem 20. století byl již definitivně zaveden systém střídavého hospodářství a hlavní úlohu sehrávala rostlinná výroba, která se dělila na tři významné oblasti – obilnářství, řepařství a bramborářství. Pěstovaly se zejména technické plodiny – cukrovka, brambory, ječmen a píce. Agrární krize, která zasáhla všechny tři základní oblasti, se projevila prudkým poklesem cen, to se ale nijak neodrazilo na hektarových výnosech.

Značný vzestup zaznamenal i chov hospodářských zvířat, ten se zaměřoval jak na užitečnost a kvalitu, tak na podporu domácích chovů, vznikaly tzv. plemenné stanice.

Další rozvoj zemědělství byl výrazně determinován jednak rozsahem plochy zemědělské půdy, jednak i možnostmi financování. Protože neměli hospodáři dostatek vlastních finančních prostředků, rozšířilo se úvěrování. Existoval úvěr:

1. pozemkový – k zakoupení půdy, vyplacení spoludědiců,
2. meliorační – stavba zemědělských budov, zlepšování jakosti půdy,
3. provozovací – k překonání nepříznivých stavů hospodaření vlivem živelných pohrom.

V roce 1911 byla založena Agrární banka v Praze, která přispěla k šíření povědomí, nejen v řadách zemědělců, o zásadách finančního hospodaření. Význam zemědělství v této době²⁷⁷ pomalu klesal, „české země, podobně jak jiné hospodářsky vyspělejší země v Evropě, ztrácely staletý agrární charakter a měnily se z agrárně průmyslových v průmyslově agrární.“^{278,279}

²⁷⁶ Rozvoj byl vyvolán stále zvyšujícími se potřebami lihovarnictví a cukrovarnictví.

²⁷⁷ začátek 20. století

²⁷⁸ JAKUBEC, Ivan; JINDRA, Zdeněk. *Dějiny hospodářství českých zemí : od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2006. s. 131